

מאיר קוזניץ

הנדסת וניהול פרויקטים

יועץ לענייני מקוואות

טל' - 02-5819416

פקס - 02-5825461

ת.ד. 5825 ירושלים מאיר 32 מחדש 23

ישראל במצרים, יציאת מצרים, קריאת ים סוף, הליכה במדבר, גבולות א"י

מבוא

לפני שאתחיל אני רואה לנכון לקבוע קריטריונים לכל מחקר בענייני ידיעת הארץ. כל מחקר גאוגרפיה של ארץ ישראל צריך להתבסס על המקורות הבאים:

- 1-התנ"ך.
- 2-תרגומים של התנ"ך לארמית-אונקלוס, יונתן בן עוזיאל, תרגום ירושלמי, תרגום יוסף וכו'.
- 3-המשנה, הגמרא, תוספתא, מדרשים ויתר כתבי חז"ל.
- 4- פרושם והבנתם של ה"גאונים" וה"ראשונים" על המקורות הנ"ל.
- 5-תרגום שבעים ליוונית מחמשה חומשי תורה- אם אפשר למצא את המקור. אגב, אין תרגום שבעים לנ"ך.
- 6-כתבי יוסיפוס במקורם הארמי - התרגומים ביוונית מלאים שגיאות ושינויים נוצרים מגמתיים.
- 7-צלומי אוויר טופוגרפיים.

בנוסף יש להעזר ב:

- א-הבנת מפרשים "אחרונים" על המקורות.
- ב-תרגומים מאוחרים של יוסיפוס ליוונית, עברית ואנגלית.
- ג-שמות ערביים לכפרים.
- ד-ספורים אוביקטיביים של נוסעים למיניהם כגון ר' בנימין מטודלה וכו'.
- ה-חוקרים קודמים - אבל ללא דעות קדומות.
- ו-ממצאים ארכיאולוגיים עובדתיים.

אין להסתמך על שום מקור נוצרי היות ומגמת שלטון הכנסייה הנוצרית - מתמיד - היתה למחוק ח"ו כל זכר ליהדות בתוך ארץ ישראל. בגלל אותה סיבה יש להתייחס בהסתייגות רבה לכתבי יוסיפוס כפי שהם נמצאים בידינו היום.

יש הוכחות שיוסיפוס כתב בארמית - השפה הנפוצה ומקובלת בתוך עם ישראל באותה תקופה. ייתכן שנמצאים העתקים מקוריים של יוסיפוס בגנזי הוותיקן אבל ברור שהכנסייה הנוצרית לא תאפשר עיון בשום העתק מקורי מאותו הסטוריון.

אי לכך, עלינו ללמוד ולחקור בעומק כל נושא של זיהוי מקומות בארץ ישראל מתוך אותם המקורות שלנו.

הצדוקים, ואחריהם הנוצרים התייחסו תמיד רק לתורה שבכתב ולא התייחסו- אלא אדרבא - התנגדו ולחמו עד חרמה - לתורה שבע"פ. מגמה זו נמשכת עד לדורנו. לבושתנו, "פרוש רש"י" בפי המשכילים והחלוניים מהוה מלת לעג.

אני קובע - מי שלא יודע ללמוד סוגיה בגמרא לא יכול לרדת לסוף הענינים בכל הקשור למחקרים גאוגרפיים של ארץ ישראל, וזה בדיוק כמו שמי שלא יכול לקרא מפה טופוגרפית לא יכול לגשת לנושא.

כל ענין זיהוי מקומות בארץ ישראל אך ורק לפי שמות ערביים לוטה בספק, מכמה סבות:

- 1- לפי המופיע בתנ"ך ובחז"ל היו כמה מקומות עם אותו שם.
- 2- אין שום סיבה שדווקא השם בעברית נשתמר ולא השם בארמית, יונית, לאטינית, ביזנטית וכו' וכו'.
- 3- כמו בימנו, גולים מאזור אחד מעבירים את שמות הערים שנחרבו או שנעזבו, למקומם החדש.
- 4- העברת צליל משפה לשפה יכול לשבש ללא היכר כל שם. אפשר להביא שמות ערביים בתור סמך לראיות חותכות אחרות, אבל בשום פנים ואופן לא לזהות מקומות על פיהם. להפך, יש להגיע לזיהוי המקום ללא ספק ורק אחר כך לשמוח למצא איזה כפר ערבי בסביבה עם צליל דומה.

כמו כן אין להסתמך על "מסתבר ש...", "מקובל ש...", "חוקרים קובעים", "אומרים ש..." וכו'.

כל הקביעות הללו לא עומדות במבחן באין אחריהן ראיות מלבד כובד שמו של הכותב. אל לנו לפחד מהרס מוסכמות. הרי אנו מחפשים את האמת. אמנם, להחליף שלטים, להדפיס מפות חדשות, להודות לפני תלמידי בתי הספר על שגיאות, לחנך מורי דרך מחדש והקשה מכל - שכולם יודו לעצמם ולאחרים שלא צדקו כל השנים. אמר דוד המלך בתהילים ט"ו: "... מי ישכון בהר קדשך ... הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו."

פרק א -- ממצרים לארץ ישראל וגבולות הארץ

הצורך בידיעת גבולות הארץ מובן לכולנו. מצוות תלויות בארץ תלויות בארץ. ההלכות המובאות בשולחן ארוך הן הלכת שחייבים לקיימן היום. ואם חייבים לקיימן סימן שאפשר לקיימן. סימן רי"ח באורח חיים - ברכות הנעשים על הנסים - "הרואה מקום שנעשו נסים לישראל כגון מעברות הים ומעברות הירדן ומעברות נחלי ארנון ואבני אלגביש של בית חורון ואבן שביקש עוג לזרוק על ישראל ואבן שישב עליו משה בעת מלחמת עמלק וחומת יריחו מברך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה..... וכולם בהזכרת שם ומלכות" זאת אומרת, אפשר לזהות המקומות האלו במציאות.

נתחיל במעברות הים. לכאורה זה קל כי כל אחד יודע שזה היה בים האדום. השאלה איפוא בים האדום. אולי במפרץ סואץ? אולי במפרץ אילת? בא נבדוק. מה המקור שקריעת ים סוף היה בים האדום? המקור הוא ב'ספטוגינטה', התרגום של התנ"ך ליוונית שמגיע אלינו דרך הנוצרים. (ברור מעל כל ספק שה'ספטוגינטה' הוא לא 'תרגום שבעים' למרות שזה מה שהוא מתיימר להיות.) בתרגום היווני-נוצרי זה המלה 'ים סוף' מתורגם 'למילים ביוונית שפירושה 'ים האדום'. כל אחד יודע אפוא זה ים האדום. הים הזה מתחיל בין תימן ואריטריאה בדרום וממשיך צפונה עד שרם-א-שיך בצפון. היות ולא יתכן שקריאת ים סוף היה כל כך דרומה, היה ראיון גאוני של משהו לקרוא למפרץ סואץ גם כן 'ים סוף' למרות שגם זה יותר מדי דרומה ולא גודל סוף על החוף והמפרץ עמוק מאוד ולא מתאים לא לחז"ל ולא למפרשים. לכן היה צורך לסחוב כל יציאת מצרים, מעמד הר סיני וכו' למקומות שלא מתאימים לחז"ל. אבל היות ולחוקרים הנוצריים אין, ולא היה להם, שום מושג בתורה שבעל פה (והמשכילים ויתר האפיקורסים לא רצו להכיר בתורה שבעל פה) קבעו מה שקבעו. קריעת ים סוף בים האדום, הר סיני בסנטה קרינה, פיתום ורעמסס דרומה מקהיר וכו' וכו'.

למה זה לא יכול להיות בים האדום אפילו אם נקרא למפרץ סואץ 'ים האדום'?

א- לפי חז"ל, נחשון בן עמינדב היה הראשון שקפץ לים. אחריו קפצו שבט בנימין ומיד אחריהם שבט יהודה. זאת אומרת שהים לא נקרע עד אחרי שני השבטים אלו היו בתוך המים. אחרת אין מסירת נפש מיוחדת אם הם כבר נכנסו ביבש. יתר השבטים נכנסו ביבש ולכן לא היה להם שכר מיוחד. זה מחייב שהמים היו רדודים למרחק רב ב- עומק המים במפרץ עמוק מאוד. כדי לעבור במי המפרץ היו צריכים ל'התגלגל' למטה. גם לעלות מתוך התהום. לא כתוב שהעננים עשו ים סוף למישור. ג- קריאת ים סוף היה על יד 'פי החירות'. פי החירות לפי יונתן בן עוזיאל הוא פיתום. אם פיתום (וגם רעמסס - נתיחס לזה בהמשך) היה קרוב למפרץ סואץ, יוצא ש'דרך ארץ פלישתים' רחוק הוא. ד- עם ישראל היה ברעמסס. לפי חז"ל, פיתום ורעמסס היו קרובים אחד לשני או שתי שמות לאותו מקום. יוכבד שמה את משה בסוף בים סוף (אני מצטער אבל אני כן מתייחס לתורה שבעל פה) וביאור. אין יאורים בקרבת מפרץ סואץ. ה- בתי המלכות היו קרובים למושב בני ישראל. הכל התרחש מסביב ליאור. כאמור אין יאורים בחוף מפרץ סואץ.

אז למה ה'סופטוגינטה' כותב שים סוף הוא ים האדום?

אולי המושג 'ים האדום' ביוונית שונה מהמושג שלנו?

ראיתי רעיון מענין בספר 'יציאת מצרים ומתן תורה' מאת אברהם קורמן. בדף 233 בהארה 28 הוא כותב:

.....מן הענין להזכיר, כי לא ידוע מה מקור השם "ים האדום". הועלו השערות, כאילו נמצאים בו רמשים וצמחים אשר נראים אדומים (ראה "המגיד" יא טבת תרל"א גליון 1). ברור שאיש לא טרח לבדוק בטרם נכתבה ההשערה אם אכן כך נראה במציאות. רעיון מענין על שם זה מביא ראובן אבי"ב (ראובן אשר ברוידס) בשם החכם פאראנזי: "הלוח הנודע בשם יו-לינג המתחסל לזמן אלכסנדר מוקדון חובר בארץ אשור העתיקה, ארץ אשר על טבור העולם נוסדה. הלוח הזה קורא לפאת צפון - שחור, למזרח - ירוק, לדרום - אדום, למערב - לבן ולארצות הטבור - צהוב" ('הצפירה', ט' אלול תרל"ה - ספט' 9, 1895 בשם כתב עת רוסי 'ציר למודי הטבע', משנת 1854 גליון 25). "הים האדום" פירושו, איפוא, הים הדרומי"

רעיון מענין, אבל אי אפשר לקבוע דבר כל כך בסיסי על סמך איזה כתבה באיזה כתב עת. הלא זה דבר מהפכני שרוחות השמים נקראים בשמות צבעים. רבי אליעזר בן הורקנוס הנקרא רבי אליעזר הגדול כותב ב'פרקי רבי אליעזר' (פרק אחד עשר) "...התחיל לקבץ את עפרו של אדם הראשון מארבע פנות הארץ, אדום שחור לבן ירוק...". אם כן, זה לא רעיון מהפכני, זה חז"ל! לכן, זה נכון שכל ים דרומה ליוון נקראת 'הים האדום' - הדרום. וזה כולל החוף הצפוני של אפריקה, מפרץ סואץ, וההמשך דרומה עד תימן. בדיוק שהים צפונה ליוון נקראת עד היום ה'ים השחור'.

על לנו לשכוח שה'סופטוגינטה' נכתבה ביוונית עבור יוונים ומגיע אלינו דרך הנוצרים.

קשה מאוד לשכנע בן אדם לוותר על רעיונות שהפכו להיות אקסיומות בשבילו. בפרט שאין לו משהוא אחר כתחליף. ידוע לנו השיחה כדלקמן:

"הירח עשוי מגבינה צהובה!"

"לא נכון"

"אז ממה כן עשוי?"

"אני לא יודע"

"נו, אז זה כן עשוי מגבינה צהובה!"

אולי ננסה לתת זיהוי אחר ל'ים סוף'. האם יש רמז בחז"ל ולא בראשונים על זיהוי 'ים סוף'? אני חושב שכן. בא נבדוק אם יש התייחסות לים סוף בחז"ל ובראשונים.

- מבוסס אבל מושחתים. שרה נלקחת לפרעה.
- 5- אחרי שפרעה מקבל העונש מה' הוא החזיר את שרה ונותן לה את ארץ גושן. (פרקי דרבי אליעזר פרק כ"ו) -- ר' יהושע בן קרחא אומר שרה היתה אשת פרעה מאהבתו אותה כתב לה בשטר כתובתה כל ממונו בין כסף בין זהב בין עבדים וקרקות וכתב לה את ארץ גושן לאחוזתה לפיכך ישבו בני ישראל בארץ גושן בארץ שרה אמם. (יש להוסיף את מתנת גושן כעוד הוכחה ש'נחל מצרים' הוא ה'נילוס' ולא וואדי אל-עריש. ראה להלן.)
- 6- שרה נלקחה לאבימלך מלך פלישתים בשנת 2047 (1709-) היא הוחזרה ואברהם כורת ברית עם אבימלך מלך פלישתים.
- 7- פטירת שרה והבטחת אברהם לבני חת שיוצאי חלציו לא יכבשו את ירושלם עיר המחוז של בני חת. בשנת 2083 (1673-) (ראה "חידושי מחדש" – "פלישתים, חיתים, יבוסים")
- 8- רבקה נלקחה לאבימלך מלך פלישתים. יצחק כורת ברית עם אבימלך. לא ברור אם זה אותו אבימלך שהיה בימי אברהם.
- 9- יעקב מתישב בחברון ושולח את יוסף לאחיו בשכם. מרחק של כ-80 ק"מ
- 10- אחי יוסף נמצאים בדותן. לא ברור איפוא נמצא דותן, רק שזה ליד או קרוב לנתיב השייערות שעוברים מהצפון למצרים. (בראשית פרק ל"ז)
- 11- יוסף הורד מצרימה. נמכר לפוטיפר שר הטבחים. יוסף הושם בבית הסוהר עם שני שרי פרעה. ברור שבית פוטיפר היה קרוב לארמון המלוכה. לא ברור אם בית הסוהר גם היה בקרבת מקום.
- 12- פרעה חולם ועמד על היאור.
- 13- עם ישראל בגושן, במצרים, ובמקומות עבודה,
- 14- משה הושם ביאור ובת פרעה יורדת להתרחץ - לטבול.
- 15- מרים עומדת בקרבת מקום ויכולה לרוץ הביתה לקרא ליוכבד.
- 16- משה יוצא מהארמון לראות העברים בעבודתם.
- 17- משה בורח לכוש ולמדין. מגיע ליתרו ומתחתן עם ציפורה.
- 18- משה רועה צאן יתרו על יד הר סיני. הקב"ה אומר שיעבדו ה' בהר הזה.
- 19- משה חוזר למצרים ואהרון יוצא לקראתו.
- 20- משה ואהרון אצל פרעה עם זקני ישראל.

כאן אנו חייבים לברר לפי חז"ל וראשונים הגדרת יאור, נילוס, פישון, שיחור, נהר ונחל מצרים, אל-עריש

זיהוי מקומות במצרים לפי חז"ל. גושן, רעמסס, פיתום, פי החירות, און, צוען, טאונים, פילוסין, מגדול, מוף, נוף, נא, סוונה, פתרוס, תחפנחס, פי בסת אלכסנדריא (נא אמון)

=====

א- יאור = פירוש המילה 'יאור' הוא מקום שיש בו מים, בדרך כלל לאורך. מקום טבעי או שנעשה בידי אדם. היאורים נעשים להשקות שדות וכדומה ולא דווקא במצרים. יאורים גם נקראים החפיר מסביב לחומת עיר או מבצר. היות ובמצרים מערכת היאורים היו הכי מפותחים בעולם כי טבע הנילוס היה לעלות למלאות את היאורים ולהשקות, לכן מצרים היה נקראת "ארץ היאורים". ולכן, הנילוס בעצמו היה נקרא "יאור". בתורה, המילה יאור משמש לפעמים לנהר ולפעמים לתעלות השקיה על יד הנהר. עצם העובדה שהמצרים ופרעה סוגדים ל"יאור" מוכיח שיאור נקרא גם לנילוס ולא רק לתעלות השקיה. לכן אין להביא ראיה מכאן ולכאן אם הנילוס נקרא 'יאור' או לא נקרא 'יאור'. כמו כן מפרשים שכותבים "זזה לא יאור" הכוונה בהחלט יכול להיות שלא מדובר על התעלות אבל כן מדובר על הנהר עצמו.

יָאוּר - מִקּוּרֹת

שְׁמוֹת פָּרָק ב (ג)

וּתְשֵׁם בְּסוּף עַל שִׁפְת הַיָּאֵר:

בְּרֹאשִׁית פָּרָק מֵא

(א) וְהָיָה מִקֶּץ שָׁנָתָם יָמִים וּפְרָעָה חֹלֶם וְהָנָה עֵמֶד עַל הַיָּאֵר:

(ב) וְהָנָה מִן הַיָּאֵר עֲלֵת שָׁבַע פְּרוֹת יִפּוֹת מִרְאָה וּבְרִיאַת בֶּשֶׁר וּתְרַעֲיָנָה בְּאַחוּ:

(ג) וְהָנָה שָׁבַע פְּרוֹת אַחֲרוֹת עֲלוֹת אַחֲרִיָּהֶן מִן הַיָּאֵר רְעוֹת מִרְאָה וְדִקּוֹת בֶּשֶׁר וּתְעַמְדָּנָה אֶצֶל הַפְּרוֹת עַל שִׁפְת הַיָּאֵר:

(יז) וַיְדַבֵּר פְּרָעָה אֶל יוֹסֵף בְּחִלְמֵי הַנִּגְי עֵמֶד עַל שִׁפְת הַיָּאֵר:

(יח) וְהָנָה מִן הַיָּאֵר עֲלֵת שָׁבַע פְּרוֹת בְּרִיאֹת בֶּשֶׁר יִפּוֹת תֵּאָר וּתְרַעֲיָנָה בְּאַחוּ:

בְּרֹאשִׁית פָּרָק מֵא

(יח) וְהָנָה מִן הַיָּאֵר עֲלֵת שָׁבַע פְּרוֹת בְּרִיאֹת בֶּשֶׁר יִפּוֹת תֵּאָר וּתְרַעֲיָנָה בְּאַחוּ:

שְׁמוֹת פָּרָק ב

(ג) וְלֹא יִכְלֶה עוֹד הַצִּפִּינוּ וְתִקַּח לוֹ תִּבְתָּ גִמָּא וּתִתְחַמְרָה בַּחֲמֵר וּבְזָפָת וּתְשֵׁם בָּהּ אֶת הַיֶּלֶד וּתְשֵׁם בְּסוּף עַל שִׁפְת הַיָּאֵר:

(ה) וְתִגְדַּר בַּת פְּרָעָה לֶרְחֹץ עַל הַיָּאֵר וְנִעְרַתֶּיהָ הִלְכָת עַל יַד הַיָּאֵר וְתִרָא אֶת הַתִּבְּהָ בְּתוֹךְ הַסּוּף וְתִשְׁלַח אֶת אֲמָתָהּ וְתִתְחַקֶּה:

שְׁמוֹת פָּרָק ד

(ט) וְהָיָה אִם לֹא יֵאֱמִינוּ גַם לִשְׁנֵי הָאֲתוֹת הָאֵלֶּה וְלֹא יִשְׁמַעֲנוּ לְקִלְךָ וְלִקְחָתָּ מִמִּימֵי הַיָּאֵר וְשִׁפְכָתָּ הַיִּבְשָׁה וְהָיוּ הַמִּיִּם אֲשֶׁר תִּקַּח מִן הַיָּאֵר וְהָיוּ לְדָם בִּיבֶשֶׁת:

שְׁמוֹת פָּרָק ז

(טו) לֵךְ אֶל פְּרָעָה בַּבֹּקֶר הַהוּא יֵצֵא הַמִּימָה וְנִצְבָּתָ לִקְרֹאתוֹ עַל שִׁפְת הַיָּאֵר וְהַמַּטָּה אֲשֶׁר נִהְפָּךְ לִנְחָשׁ תִּקַּח בְּיָדָךְ:

(יז) כֹּה אָמַר יְקוֹק בְּזֹאת תִּדְעֶה כִּי אֲנִי יְקוֹק הַהוּא אֲנִי מֶכָּה בַּמַּטָּה אֲשֶׁר בְּיָדִי עַל הַמִּיִּם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר וְנִהְפְּכוּ לְדָם:

(יח) וְהִדְגָּה אֲשֶׁר בַּיָּאֵר תִּמּוֹת וּבֹאֵשׁ הַיָּאֵר וְנִלְאוּ מִצָּרִים לִשְׁתוֹת מִיִּם מִן הַיָּאֵר: **ו**
(יט) וַיֹּאמֶר יְקוֹק אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל אֶהְרֹן קַח מַטֶּף וְנֹטָה יָדְךָ עַל מִימֵי מִצָּרִים עַל נִהְרָתָם עַל יֹאֲרֵיהֶם וְעַל אֲגֻמֵּיהֶם וְעַל כָּל מְקוֹה מִימֵיהֶם וְהָיוּ דָם וְהָיָה דָם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם וּבְעֵצִים וּבְאֲבָנִים:

(כ) וַיַּעֲשׂוּ כֵן מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן כְּאֲשֶׁר צִוָּה יְקוֹק וַיֵּרָם בַּמַּטָּה וַיָּךְ אֶת הַמִּיִּם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר לַעֲיִנִּי פְרָעָה וְלַעֲיִנִּי עֲבָדָיו וַיִּהְפְּכוּ כָּל הַמִּיִּם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר לְדָם:

(כא) וְהִדְגָּה אֲשֶׁר בַּיָּאֵר מִתָּה וַיִּבְאֵשׁ הַיָּאֵר וְלֹא יָכְלוּ מִצָּרִים לִשְׁתוֹת מִיִּם מִן הַיָּאֵר וְהָיָה הַדָּם בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם:

(כד) וַיִּחַפְּרוּ כָּל מִצְרָיִם סְבִיבַת הַיָּאֵר מִיִּם לִשְׁתוֹת כִּי לֹא יָכְלוּ לִשְׁתֹּת מִמִּימֵי הַיָּאֵר:

(כה) וַיִּמְלֹא שְׁבַעֲת יָמִים אַחֲרֵי הַכּוֹת יְקוֹק אֶת הַיָּאֵר: **פ**

שְׁמוֹת פָּרָק ח

(א) וַיֹּאמֶר יְקוֹק אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל אֶהְרֹן נֹטָה אֶת יָדְךָ בְּמַטֶּף עַל הַנִּהְרֹת עַל הַיֹּאֲרִים וְעַל הָאֲגֻמִּים וְהָעֵל אֶת הַצִּפְרָדְעִים עַל אֶרֶץ מִצְרָיִם:

(ה) וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה לְפָרָעָה הַתִּפְאָר עָלִי לְמַתִּי אֶעֱתִיר לָךְ וְלַעֲבָדֶיךָ וְלַעֲמָךְ לְהַכְרִית הַצִּפְרָדְעִים מִמֶּךָ וּמִבְּתִיךָ רַק בַּיָּאֵר תִּשְׁאָרְנָה:

(ז) וְסָרוּ הַצִּפְרָדְעִים מִמֶּךָ וּמִבְּתִיךָ וּמִעַבְדֶּיךָ וּמִעַמְּךָ רַק בַּיָּאֵר תִּשְׁאָרְנָה:

שְׁמוֹת פָּרָק יז

(ה) וַיֹּאמֶר יְקוֹק אֶל מֹשֶׁה עֲבֵר לִפְנֵי הָעָם וְקַח אֶתָּה מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וּמַטֶּף אֲשֶׁר הִכִּיתָ בּוֹ אֶת הַיָּאֵר קַח בְּיָדְךָ וְהִלְכָתָּ:

מַלְכִּים ב פָּרָק יט

(כד) אֲנִי קָרָתִי וְשִׁתִּיתִי מִיִּם זָרִים וְאַחֲרַב בְּכַף פְּעָמֵי כָּל יֹאֲרֵי מִצְרָיִם:

יִשְׁעִיהוּ פָּרָק ז

(יח) וְהָיָה בַּיּוֹם הַהוּא יִשְׂרָאֵל יִקְוֶה לְזִבּוּב אֲשֶׁר בִּקְצֵה יֹאֲרֵי מִצְרָיִם וּלְדַבּוּרָה אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ אֲשׁוּר:

יִשְׁעִיהוּ פָּרָק יט

(ו) וְהָאֲזִנִּיחוּ נִהְרוֹת דָּלְלוּ וְחָרְבוּ יֹאֲרֵי מִצְרָיִם קָנָה וְסוּף קִמְלוּ:

(ז) עֲרוֹת עַל יֹאֲרֵי עַל פִּי יֹאֲרֵי וְכָל מִזְרַע יֹאֲרֵי יִבְשׁ נֶדֶף וְאִינָנוּ:

(ח) ואנו הדיגים ואבלו כל משליכי ביאור חכה ופרשי מקמרת על פני מים
אמללו:

ישעיהו פרק כג

(ג) ובמים רבים זרע שחר קציר יאור תבואתה ותהי סחר גוים:

(י) עברי ארצך פיאר בת תרשיש אין מזח עוד:

ישעיהו פרק לג (כא)

... כי אם שם אדיר ידוד לנו מקום נהרים יארם רחבי ידים בל תלך בו אני שיט וצי אדיר לא יעברנו:

ישעיהו פרק לז (כה)

.....אני קרתי ושתיתי מים ואחרב בכף פעמי כל יאר מצור:

ירמיהו פרק מו

(ז) מי זה פיאר יעלה כנהרות יתגעשו מימיו:

(ח) מצרים פיאר יעלה ונהרות יתגעשו מים ויאמר אעלה אכסה ארץ אבידה עירווישביה:

יחזקאל פרק כט

(ג) דבר ואמרת כה אמר אדני יקוק הנני עליך פרעה מלך מצרים התנים הגדול הרבץ

בתוך יארני אשר אמר לי יאר ואני עשיתי:

(ד) ונתתי <חחיים> חחים בלחייך והדבקתי דגת יאר בקשקשתיך והעליתיך מתוך

יאר ואת כל דגת יאר בקשקשתיך תדבק:

(ה) ונטשתיך המדברה אותך ואת כל דגת יאר על פני השדה תפול לא תאסף ולא

תקבץ לחית הארץ ולעוף השמים נתתיך לאכלה:

(ט) והיתה ארץ מצרים לשממה וחרבה וידעו כי אני יקוק יען אמר יאר לי ואני עשיתי:

(י) לכן הנני אליך ואל יאר ונתתי את ארץ מצרים לחרבות חרב שממה ממגדל סונה ועד

גבול כוש:

יחזקאל פרק ל

(יב) ונתתי יאר חרבה ומכרתי את הארץ ביד רעים והשמתי ארץ ומלאה ביד זרים אני יקוק דברתי:

עמוס פרק ח

(ח) העל זאת לא תרגז הארץ ואבל כל יושב בה ועלתה כאר כלה ונגרשה <ונשקה>

ונשקעה פיאר מצרים: o

עמוס פרק ט

(ה) ואדני יקוק הצבאות הנוגע בארץ ותמוג ואבלו כל יושבי בה ועלתה פיאר כלה ונשקעה פיאר מצרים:

נחום פרק ג

(ח) התיטבי מנא אמון הישבה ביארם מים סביב לה אשר חיל ים מים

חומתה:

תהלים פרק עח

(מד) ויהפך לדם יארם ונזליהם בל ישתיו:

איוב פרק כח

(י) בצורות יארם בקע וכל יקר ראתה עינו:

דניאל פרק יב

(ה) וראיתי אני דניאל והנה שנים אחרים עמדים אחד הנה לשפת היאר ואחד

הנה לשפת היאר:

(ו) ויאמר לאיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאר עד מתי קץ הפלאות:

(ז) ואשמע את האיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאר וירם מינו

ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי וככלות

נפץ יד עם קדש תקלינה כל אלה:

רש"י בראשית פרק יד (ג)

הוא ים המלח - ומדרש אגדה אומר שנתבקעו הצורים סביבותיו ונמשכו יארם לתוכו:

רש"י בראשית פרק מא (א)

על היאר - כל שאר נהרות אינם קרוים יארם חוץ מנילוס, מפני שכל הארץ עשויה יארם בידי

אדם ונילוס עולה בתוכם ומשקה אותם, לפי שאין גשמים יורדין במצרים תדיר כשאר ארצות:

רש"י שמות פרק ד פסוק (ט)

.....ולקחת ממימי היאר - רמז להם שבמכה ראשונה נפרע מאלהותם:

רש"י שמות פרק ז פסוק (יט)

אמר אל אהרן - לפי שהגין היאר על משה כשנשלך לתוכו, לפיכך לא לקה על ידו לא בדם ולא

בצפרדעים, ולקה על ידי אהרן:

נהרתם - הם נהרות המושכים כעין נהרות שלנו:

יִאֲרִיֵּהֶם - הם בריכות ונגרים העשויות בידי אדם משפת הנהר לשדות, וְנִילוֹס מימיו מתברכים ועולה דרך הַיָּאוֹרִים ומשקה השדות:

אגמיהם - קבוצת מים שאינם נובעין ואינם מושכין, אלא עומדין במקום אח

רש"י ישעיהו פרק ז(ח)

יָאוֹרִי מצרים - לפי שכל ארץ מצרים עשויה יָאוֹרִים שאין הגשמים יורדים שם אלא נִילוֹס עולה ומשקה:

רש"י ישעיהו פרק יט (ו)

יָאוֹרִי מצור - יָאוֹרִים עמוקים בחריצי מצורי עיירות:

קנה וסוף - שהיו גדלים שם מרוב מימיהם:

קמלו - כשיבשו הַיָּאוֹרִים עמדו הקנים מלגדל עוד והם מתייבשים ונופלים...

רש"י ישעיהו פרק יט (ח)

הדייגים - הם מצרים שצדין דגים מנילוס שהוא מתפשט ועולה ב*יָאוֹרִים* רבים העשוין על שפתו על פני ארץ מצרים כולה מה שאין כן בכל הנהרות:

רש"י ישעיהו פרק כג (י)

כִּיאוֹר - כִּיאוֹר הזה שעולה ומתפשט:

רש"י ישעיהו פרק לז(כה)

יָאוֹרִי מצור - יָאוֹרִי עיר הבאה במצור ע"י יָאוֹרֹת:

רש"י יחזקאל פרק כט (ג)

התנים הגדול - לפי שכל גדולתה של מצרים וכל שובע שבה על ידי יָאוֹרִי נִילוֹס הוא לפיכך הנביא ממשל את מלכה לתנין ואת עמה לדגת יָאוֹר:

רש"י יחזקאל פרק ל(יב)

ונתתי יָאוֹרִים - ארץ הַיָּאוֹרִים היא מצרים:

רש"י עמוס פרק ח (ח)

נגרשה ונשקעה כִּיאוֹר מצרים - נִילוֹס עולה אחת למ' (?) שנה ומשקה את הארץ וכשהוא עולה מעלה רפש וטיט על שפתו וכשחוזר מהשקות חוזר על גדותיו ומימיו מצטללין והוא קרוי שיקוע שהטיט העוכר את מימיו נשקע ונגרש כמו (ישעיה כז) ויגרשו מימיו רפש וטיט...

רשב"ם שמות פרק ב(ג)

ותשם בסוף - אשר סמוך לשפת ה*יָאֵר*, והטמינתהו יפה שההולכים על שפת ה*יָאֵר* לא יכלו לראות התיבה, אבל הרוחצים בתוך הנהר יכלו לראותה, כי יוכבד לא נכנסה בנהר להצפינו מכל צדדיו היטב. ולכן ראתהו בת פרעה שהיתה רוחצת בתוך ה*יָאֵר*, אבל נערוותיה שהיו הולכות על שפת ה*יָאֵר* לא יכלו לראותה:

אֲבָן עזרא בראשית פרק טו (יח)

...מנהר מצרים הוא שיחור ולא הַיָּאוֹר:

אֲבָן עזרא שמות - הפירוש הארוך פרק ז(ט)

ויאמר לפי דעתי הפשט, כי אהרן נטה ידו והכה הַיָּאוֹר, ונטה ידו כנגד כל הרוחות בפאת מצרים להפוך כל נהר בארץ מצרים, והטעם בכל מלכות מצרים. ומלת מימי מצרים כלל, והפרט על נהרותם, ואינם הַיָּאוֹר רק שיחור, ונהרות אחרים בארץ מצרים, כי הדם היה בכל ארצם. ועל יִאֲרִיֵּהֶם לשון רבים, בעבור ש*הַיָּאוֹר* במקומות רבים. אגמיהם מים מחוברים מעצמם ממי המטר

אֲבָן עזרא שמות-הפירוש הארוך פרק ח(א)

ויאמר. נטה ידך. על רוחות השמים. והנה הצפרדעים יעלו מ*הַיָּאוֹרֹת* ומהנהרות ומהאגמים, ולא מכל מקוה מים:

אֲבָן עזרא במדבר פרק לד (ה)

נחלה מצרים - אל נחל מצרים, ואיננו הַיָּאוֹר.

אֲבָן עזרא זכריה פרק י (יא)

'..... וככה אמר ישעיהו והחרים ה' את לשון ים מצרים והניף ידו על הנהר זהו יָאוֹר מצרים...:

רמב"ן בראשית פרק (י)

.....ובן יָאוֹרִים כארץ מצרים ישקו גן הירק.

רמב"ן בראשית פרק מא (א)

על ה*יָאוֹר* - כל שאר נהרות אינם קרויים יָאוֹרִים חוץ מנילוס. מפני שכל הארץ עשויה יָאוֹרִים בידי אדם ונילוס עולה בתוכם, לשון רש"י. אבל אונקלוס תרגם יָאוֹר "נהרא", רק תרגם על יָאוֹרִיֵּהֶם (שמות ז יט) על "אריתיהון", כי הוצרך שם להבדיל ביניהם מפני שהזכיר על נהרותם ועל יָאוֹרִיֵּהֶם. והנה כלם יקראו לדעתו יָאוֹרִים, הגדולים נקראים נהרות ו*יָאוֹרִים*, ואלו העשויים חפירות ארוכות בידי אדם גם הם יקראו יָאוֹרִים:

ומצינו כי חדקל נקרא יָאוֹר, כמו שכתוב (דניאל י ד) ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל והנה איש אחד לבוש הבדים, וכתוב שם יב ה) והנה שנים אחרים עומדים אחד הנה לשפת ה*יָאוֹר* ואחד הנה

לשפת היאור, ויאמר לאיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאור: ולדעתי כדברי אונקלוס כן הוא, כי יאור ונהר לשון אחד, ושניהם לשון אורה.

רמב"ן שמות פרק ב (ה)

לרחוץ על היאור - סרס המקרא ודרשהו, ותרד בת פרעה על היאור לרחוץ בו. לשון רבינו שלמה. ואם כן יהיה "על היאור" כמו "אל היאור". וכן וילך אלקנה הרממה על ביתו (ש"א ב יא). כה תאמרו איש על רעהו ואיש אל אחיו (ירמיה כג לה). ויתכן שהיו ביאור מעלות, והיא ירדה מארמון המלך לרחוץ במעלה הראשונה אשר ביאור, לא תכנס אל שבולת הנהר, וראתה התיבה בתוך הסוף רחוק ממנה ותשלח את אמתה ותקחה. או הוא כמו לרחוץ ביאור.

רד"ק ישעיהו פרק ז (יח)

וזכר יאורי לפי שעובדי האדמה מתקנים יאים בכל מקום להשקות אדמתם,

רד"ק ישעיהו פרק יט (ו)

כשיצא הנהר ימלאו היאורים מים, וכן קנה וסוף שהם על שפת היאורים קמלו, אחר שאין שם מים,

רד"ק ישעיהו פרק לג (כא)

מקום נהרים יאורים - והוא יהיה לנו מקום נהרים כאלו סביב לירושלם יהיו נהרים יאורים רחבי ידיים שלא יוכלו לעבור עליה האויבים

רד"ק ירמיהו פרק מו (ז)

ביאור - כמו יאור שעולה ומתפשט בארץ:

. מצודת דוד ישעיהו פרק ז (יח)

יאורי מצרים - אמר כן לפי שכל ארץ מצרים עשויה יאורים ונהלים עולה דרך שם להשקות השדות:

מצודת דוד ישעיהו פרק יט (ו)

דללו וכו' - המים אשר בהיאורים העמוקים הנקווים בחריצי מצורי העיירות הורמו ממקומם ונסתלקו ונשאר מקומם יבש:

מצודת דוד זכריה פרק י (יא)

ולפי שכל שבח מצרים הוא בהיאור שעולה ומשקה השדות לכן מדמה אבדן אנשיה ליבשות מי היאור:

מצודת דוד דניאל פרק יב (ה)

היאור - הוא נהר חדקל

מצודת ציון מלכים ב פרק יט (כד)

יאור - ענין נהר ונחל:

מצודת ציון ישעיהו פרק ז (יח)

יאורי - בתורה ת"א נהרא:

מצודת ציון ישעיהו פרק כג (ג)

שיחור - הוא הנילוס:

יאור - הנילוס נקרא יאור:

מצודת ציון יחזקאל פרק כט (ג)

יאוריו - נחל מצרים נקרא יאור לפי שהמשיכו ממנו בריכות הרבה להשקות הארץ לכן

אמר יאוריו בלשון רבים

מצודת ציון עמוס פרק ח (ח)

כאור - כמו כיאור הוא הנילוס ונפלה היו"ד:

מצודת ציון נחום פרק ג (ח)

ביאורים - כן יקראו החפירות המושכות מים:

מצודת ציון זכריה פרק י (יא)

יאור - כן נקרא נחל מצרים:

מצודת ציון דניאל פרק יב (ה)

היאור - בתורה ת"א נהרא:

רש"י מסכת בבא קמא דף סא עמוד א

אריאת דדלאי - יאור קטן שדולין ממנו ומשקין שדות.

רש"י מסכת בבא בתרא דף יב עמוד ב

תרי ארעתא אתרי נגרי - אם בית השלחין היא ויש לשני אחין לחלוק שתי שדות לכל אחת יש לה יאור להשקות ממנו.....

שמות רבה (וילנא) פרשה ט ד"ה ט ואמרת אליו

למה לקו המים תחלה בדם מפני שפרעה והמצריים עובדים ליאור, אמר הקב"ה אכה אלוה תחלה

מדרש תנחומא(בובר) פרשת וארא סימן יד
למה הביא עליהן מכת דם תחלה, שהיו פרעה והמצרים עובדים ל**יאור**, אמר הקב"ה למשה, לך והכה את אלהיהן לפניך

שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח,י"ד(חלק ח) סימן קמ"ד עוד אעידה
עוד אעידה לי עדים נאמנים את הראב"ע ז"ל ואת הנגיד כה"ר נתן שלאל ז"ל שחיבר פירוש התורה וקרא שמו כתר תורה, וכתב בשם הרב הנ"ל ז"ל, ואעפ"כ אמר שאין ראיה ל**נילוס** שיהא פישון, לפי שיש לו הילוך אחר והוא גדול בקיץ בזמן שהגשמים מתחסרין, וסבת גידולו בקיץ הוא מפני שהוא יוצא מהר הירח הרחוק מקו השוה בצד דרום, שבזמן הקיץ שלנו יהיה לשם סתיו ויתגדל הנהר מריבוי המטר שיהיה לשם באותו זמן, אבל במקום חיבור הד' ראשים שהוא גן עדן הוא תחת קו השוה לא יעדיף ולא יחסר כל ימות השנה עכ"ל הנגיד הנ"ל, ומי לנו בקי בדברים כאלה יותר מהראב"ע, ואפילו היה שם חולק עליו יש לסמוך. חדא, שהוא בקי, ותו שהוא להחמיר באיסור כרת, ותו שהרי הנגיד ז"ל שהוא אחרון הסכים לדבריו. והכי משמע מדברי ר' אברהם בנו של הרמב"ם ז"ל, שכתב בפירוש התורה שלו ז"ל, פישון הוא יאור מצרים יוצא מהר הלבנה בסוף המיושב מצד דרום בין המערב והמזרח.

(אין לנו האפשרות היום להתייחס לארבעת הנהרות שיוצאים מגן עדן עקב השינויים הטופוגרפיים שהמבול והפלגת הארץ גרמו לשינוי ביבשות של כדור הארץ. בכלל אני לא מבין את הדיון על ארבעת הנהרות של ששת ימי בראשית שחז"ל אומרים "הסתר דבר")

שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח,י"ד(חלק ח) סימן קמ"ד שוב מצאנו
... ואין הפרש שתטבול בזה הנהר נילוס, או ביאור מיאוריו, או בבריכה מהבריכות.....
שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח,י"ד(חלק ח) סימן קמ"ד ומה שיאמת
....., והשיב ז"ל שאין הפרש שתטבול בנהר נילוס או ביאור מיאוריו ובתנאי שיהיו מים מכונסין...
שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח,י"ד(חלק ח) סימן קמ"ד ותו מה
.....ותו דהסכמת רוב המפרשים אשר אנו סומכין עליהם כי פישון הוא יאור מצרים וכן הסכים הר"ר אברהם הנגיד בנו של הרמב"ם ז"ל בפירוש התורה שלו,.....
שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח,י"ד(חלק ח) סימן קמ"ד עוד כתבתי
עוד כתבתי בתשובתי....ולא לישתמיט לזכור או בנילוס או ביאור מיאוריו,.....
שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח,י"ד(חלק ח) סימן קמ"ד ומה יעשה
..... והיאור הזה הנקרא נילוס שהיה עולה ומשקה את הארץ כי אין גשמים יורדים למצרים תדיר ע"כ.
הרי לך בהדיא שאעפ"י שאין הגשמים יורדין במצרים(התהוות ה**נילוס**) מן הגשמים כשאר הנהרות,
והוא לסבת הגשמים היורדים בדרום כמו שכתב הראב"ע ז"ל, וכן העיד בעל המסעות, וכן העיד יצחק אל חבשי, וכן הוא מפורסם אצל הגוים וחכמיהם וחבוריהם כמו שכתבתי באותה תשובה.....
שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח,י"ד(חלק ח) סימן קמ"ד כללא דמילתא
כללא דמילתא אחר שעמדתי על קונדרסיהם לא סמכתי עליהם, ובמקומי אני עומד ואוסר לטבול
בנילוס או ביאור מיאוריו דרך זחילתו, עד שיעשו אותם אשבורן.
=====

-ב- נילוס = לפני שנדון על הצד התורני של הנילוס יש להגדיר את הנהר באופן גיאוגרפי. מקור השם 'נילוס' עבור נהר או נחל מצרים הוא ביוונית, אולי מהמצרית באחר-אן-ניל או נאהר-אן-ניל. הוא הארוך ביותר בעולם, אורכו 6,650 ק"מ תחילתו בימת ויקטוריה וקצהו בים התיכון. היוונים כתבו שמקור הנילוס נמצא ברכס ההרים מערבה לימת ויקטוריה וקראו לרכס זה, "הרי הירח". כנראה זה המקור של האבן עזרא שמקור הנילוס נמצא ב"הרי לבונה". (לא מצאתי שום איזכור של "הרי לבונה" מלבד האבן עזרא והרדב"ז שמדבר עליו. היום הרכס הזה נקרא "רכס רבנזורי"). כאלפיים קילומטר צפונה מימת ויקטוריה מצטרפות עוד שתי נהרות לנילוס. משם עד חרטום בחבש נקראת הנילוס "הנילוס הלבן" עקב הצבע אפור-ירקרק של המים. בסביבת חרטום מצטרפת עוד נהר שנקראת "הנילוס הכחול". משם צפונה, צבע הנילוס הוא חום כהה. אולי בגלל זה קוראים לנילוס במקורות שלנו -"השיחור". יתכן גם, מקור השם "שיחור" הוא שהנילוס עובר בארצות כוש. בכל אופן, העובדה שהנהר נקראת "לבן" ו"כחול" מאפשר גם "שחור-שיחור". הנילוס ממשיך עד הסכר הגבוה באסוואן. עד לבנית הסכר, מפלס הנילוס היה עולה ויורד לפי כמות הגשמים שירדו לכל אורכו. לא היה בידי אדם לכוון את השטפונות או את השקיית השדות. היום הסכר מכוון קצת את מהלך הנילוס ומקטין את הסכנה. במשך כל הדורות השתמשו בעלית מפלס הנילוס להשקות את השדות דרך יאורים שחפרו מסביב לנהר. בגלל ריבוי היאורים קוראים לפעמים לנילוס עצמו בשם "יאור". נהר הנילוס ממשיך ועובר את קהיר. מקהיר הנהר ממשיך ל"דלתא". שיפוע הנהר כאן הוא 1/13,000, לכן זרימת הנהר הוא עיטי. ולכן בעלית מפלס הנילוס מתפשטם המים לאיזור רחב ביותר ובתוך יאורים. הנהר גם סוחב אתו כמויות אדירות של אדמה, בוץ וטיין. חומרים אלו שוקעים ומהם נוצר ה"דלתא". הדלתא הוא האיזור הפוריה ביותר במצרים. מקור השם הוא צורתו כמו האות היוונית "דלתא". עורכו כ'160 ק"מ ורוחבו מגיע בים התיכון ל'250 ק"מ. הנילוס היום מתפצל לשתי זרועות - ה"דומיאט" (Damietta) וה"ראשיד" (Rosseta). לאט לאט נסתם ה"דומיאט" וה"ראשיד" מתחזק. בימי בית שני היו שבעה זרועות לנילוס בדלתא. השמות בלועזית – ממערב למזרח

Canopi, Bolbitine, Sebenny, Phatnit, Mendesia, Taniti, Pelusia ה"בולבטין" הוא ה"רוזטה" וה"פטניט" הוא ה"דומיאט". השביעי, המזרחית ביותר, ה"פילוסית", עברת מ"אסמעיליה" עד "פילוסין". המקום הזה - "פילוסין" - ידוע. השם הזה שימש ליוונים, הרומאים, והביזנטים. הערבים קוראים למקום עד היום, "באלוזה". המקום הזה נמצא מזרחה לתעלת סואץ קרוב לחוף ים התיכון בתוך איזור של רקק.

האם יש אפשרות לזהות היום את התוואי של הזרוע הפילוסית? בשנת תשל" – תשל"ג משלחת גיאולוגית מישראל חיפשה ומצאה את התוואי עד לתעלת סועץ. מתוך הנראה בצילומי אוויר ולווין אפשר היה לזהות את התוואי. עבודה מדוקדקת בקרקע אימת את המיקום. רוחב הזרועת הפילוסית הי' כ'80-100 מטר. הזרוע עוברת דרומה (ואולי גם צפונה) לתל אל-פרמה, ומעבר לזה נעלמה. תל-אל פרמה מזוהה כ'פילוסין'. אני לא רוצה להסתמך על "המקובל" היום אבל ברור ש'רעמסס-פילוסין' נמצא שמה באיזור. הקצה המערבית של הזרועה נגמרה בצד המזרחי של תעלת סועץ. מעניין שבדיוק בנקודה הזאת בצד המערבי נמצאת תעלת ההשקיה המלאכותית שנקראת "באחר-אל-באקר". קשה להגיד שזה ההשך של הזרועה הפילוסית כי כל הצד המערבי של תעלת סועץ השתנתה בידי אדם במשך הדורות ולכן אי אפשר לזהות שום דבר טבעי. בנוסף, כל איזור הדלתא מאלקסנדריה עד ברדוויל נמצאת במצב של שינויים תמידיים בגלל שפכי הנילוס וזרמי הים התיכון. (ראה מפה מצורפת שנעשתה על ידי הגיאולוג שבדק וזיהה את התוואי הקדום של בזרועה הפילוסית.)

יונתן בן עוזיאל קורא לרעמסס - "פילוסין". רעמסס בארץ גושן.(רש"י בראשית פרק מז פסוק יא) רעמסס - מארץ גושן היא.(רש"י בראשית פרק מז פסוק כז) וישב ישראל בארץ מצרים - והיכן, בארץ גושן, שהיא מארץ מצרים:

לסיכום: הזרוע השביעית של הנילוס (שנסתם בינתיים) הגיע עד לגושן- רעמסס. למרות שגושן ניתן לשרה אמינו מאת פרעה, (פרקי דרבי אליעזר פרק כ"ו-) "ר' יהושע בן קרחא אומר שרה היתה אשת פרעה מאהבתו אותה כתב לה בשטר כתובתה כל ממונו בין כסף בין זהב בין עבדים וקרקעות וכתב לה את ארץ גושן לאחוזת לפיכך ישבו בני ישראל בארץ גושן בארץ שרה אמם." זה עדיין היה נחשב מצרים וישראל היו בגלות מצרים. אבל הזרוע הזו של הנילוס היה עתיד להיות הגבול בין ארץ ישראל ומצרים. הנילוס שהראשונים מדברים עליה הוא הזרוע השביעית שאיננו היום וגם לא היה בימי הרדב"ז. בשנת 1970-1973 זוהה התוואי על ידי גאולוגים ישראלים. כל הניתונים מתאימים לכל הנאמר בחז"ל וראשונים.

הדיון ברדב"ז על שימוש בנילוס לטבילת נשים תלוי בגשמים שמעלים את המפלס והמים שמגיעים ממי תהום (רבה?) ולא שייך לדיון שלנו.

 המפה המצורפת נעשתה על ידי שני גיאולוגים, א. סנה (DEPARTMENT OF GEOLOGY RENSSELAER POLYTECHNIC INSTITUTE TROY NEW YORK)
 וטוביה ויסברוד, גיאולוג ירושלמי בשנת 1973.

המאמר מופיע ב' "science" volume 180 pp/59-61 בשם:
Nile Delta: The Defunct Pelusiac Branch Identified

נילוס - מקורות

רש"י בראשית פרק ב פסוק יא

פישון - הוא נילוס נהר מצרים ועל שם שמימיו מתברכין ועולין ומשקין את הארץ נקרא פישון.

רש"י בראשית פרק מא פסוק א

על היאור - כל שאר נהרות אינם קרוים יאורים חוץ מנילוס, מפני שכל הארץ עשויה יאורים בידי אדם ונילוס עולה בתוכם ומשקה אותם, לפי שאין גשמים יורדין במצרים תדיר כשאר ארצות:

רש"י בראשית פרק מז פסוק י

..... ומברכתו של יעקב ואילך היה פרעה בא (עומד) על נילוס והוא עולה לקראתו ומשקה את הארץ:

רש"י שמות פרק ז פסוק יז

ונהפכו לדם -..... ונילוס עולה ומשקה את הארץ, ומצרים עובדים לנילוס, לפיכך הלקה את יראתם ואחר כך הלקה אותם:

רש"י במדבר פרק לד פסוק ג

והיה לכם פאת נגב - רוח דרומית אשר מן המזרח למערב:

ממדבר צן - אשר אצל אדום [מתחלת מקצוע דרומית מזרחית של ארץ תשעת המטות כיצד, שלש]. כל הקטע הזה לא מופיע ב"דפוס ראשון". זאת אומרת לא רש"י מקורי. ארצות יושבות

בדרומה של ארץ ישראל זו אצל זו קצת ארץ מצרים, וארץ אדום כולה וארץ מואב כולה. ארץ מצרים במקצוע דרומית מערבית, שנאמר בפרשה זו מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה. ונחל מצרים היה מהלך על פני כל ארץ מצרים, שנאמר (יהושע יג, ג) מן השיחור אשר על פני מצרים. ומפסיק בין ארץ מצרים לארץ ישראל [וארץ אדום אצלה] (דפוס ראשון- לארץ אדום) לצד המזרח וארץ מואב אצל ארץ אדום בסוף הדרום למזרח, וכשיצאו ישראל ממצרים, אם רצה המקום לקרב את כניסתם לארץ היה מעבירים את הנילוס לצד צפון ובאין לארץ ישראל, ולא עשה כן, וזהו שנאמר (שמות יג, יז) ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים, שהם יושבים על הים במערבה של ארץ כנען, כענין שנאמר בפלשתים (צפניה ב, ה) יושבי חבל הים גוי כרתים. ולא נחם אותו הדרך אלא הסיבן והוציאם דרך דרומה אל המדבר, והוא שקראו יחזקאל (יחזקאל כ, לה) מדבר העמים, לפי שהיו כמה אומות יושבות בצדו והולכין אצל דרומה מן המערב כלפי מזרח תמיד, עד שבאו לדרומה של ארץ אדום ובקשו ממלך אדום שיניחם להכנס בארצו ולעבור דרך רחבה ולהכנס לארץ, ולא רצה. והוצרכו לסבוב את כל דרומה של אדום עד בואם לדרומה של ארץ מואב, שנאמר (שופטים יא, יז) וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה. והלכו כל דרומה של מואב עד סופה ומשם הפכו פניהם לצפון עד שסבבו כל מצר מזרחי שלה לרחבה וכשכלו את מזרחה מצאו את ארץ סיחון ועוג שהיו יושבין במזרחה של ארץ כנען והירדן מפסיק ביניהם. וזהו שנאמר בפתח (שופטים יא, יח) וילך במדבר ויסב את ארץ אדום ואת ארץ מואב ויבא ממזרח שמש לארץ מואב. וכבשו את ארץ סיחון ועוג שהיתה בצפונה של ארץ מואב. וקרבו עד הירדן והוא כנגד מקצוע צפונית מערבית של ארץ מואב, נמצא שארץ כנען שבעבר הירדן למערב היה מקצוע דרומית מזרחית [שלה אצל אדום] (דפוס ראשון- של ארץ אדום)

רש"י יהושע פרק יג פסוק ג

מן השיחור - הוא נילוס הוא נחל מצרים הוא סמוך לתחום מקצוע דרומי מערבית של א"י כמו שאמר באלה מסעי ולמדנו כאן שלא כיבש יהושע בחייו כל מיצר הדרומי אלא ממדבר צין הוא ההר החלק העולה שעירה עד הנילוס הוא תחום עזה האמור למעלה מקדש ברנע עד עזה:

רש"י ישעיהו פרק יט פסוק ה

ונשתו מים מהים - ונחרבו מים מן הים:

ונשתו - ל' השאת והשבר (איכה ג) לפי שכל שבח ארץ מצרים ע"י נילוס הוא שאין גשמים יורדים שם אלא נילוס עולה ומשקה אותה דרך יאורי' העשויים בידי אדם לפיכך הוא מדמה פורענות שלה ליובש יאורים:

ונשתו מים מהים - ולא יחזיר הים את נילוס לאחוריו וירד נילוס לתוכו ולא יעלה וישקה את מצרים:

ונהר - זה נילוס:

רש"י ישעיהו פרק כג פסוק ג

ובמים רבים - היה בא זרע ממצרים היושבת על נהר שיחור אל צור:

קציר יאור - מצרים היה תבואה של צור, שיחור הוא נילוס שנאמר (יהושע יג) מן השיחור אשר על פני מצרים והיו מביאים התבואה לצור באניות מצרים:

רש"י ירמיהו פרק ב פסוק יח

לשתות מי שיחור - שטבעו זכוריהם בנילוס שיחור הוא נילוס כמה שנאמר מן השיחור אשר על פני מצרים בספר (יהושע יג):

רש"י עמוס פרק ח פסוק ח
ונגרשה ונשקעה כיאור מצרים - נילוס עולה אחת למ' (?) שנה ומשקה את הארץ וכשהוא עולה מעלה רפש וטיט על שפתו וכשחוזר מהשקות חוזר על גדותיו ומימיו מצטללין והוא קרוי שיקוע שהטיט העוכר את מימיו נשקע ונגרש כמו (ישעיה כז) ויגרשו מימיו רפש וטיט אף הארץ תקיא רשעים שבתוכה ואחר כך תנוח:

אבן עזרא בראשית שיטה אחרת - פירוש פרק ב פסוק יא
אמר אחד מגדולי דורו פישון הוא יאור מצרים ולא זה הדרך כי הנה גיחון גם פרת וחדקל הם נודעים ושלתם באים ממזרח למערב. ולא כן יאור מצרים כי הוא יוצא ממעין שהוא בהר הנקרא הר הלבנה. והוא לפאת נגד מהקו השווה שהוא תחלת הישוב לפאת צפון, על כן יגברו מימי יאור מצרים בתמוז ולא כן השלשה הנהרים הנזכרים. והנה מקום זה הנהר לא ידענוהו. וטעם אשר שם הזהב שב אל פישון. כי גם אני ראיתי בספר נהר שימצא בקרקעו זהב:

רמב"ן בראשית פרק ב פסוק יא
ועל דעת הראשונים (רש"י, ורס"ג, וכן הוא בזוה"ק ח"י שרה קכה א) "פישון" הוא נילוס מצרים יסובב כל ארץ החוילה הזאת ויבא משם על פני כל ארץ מצרים עד נפלו בים הגדול באלכסנדריא של מצרים:

רמב"ן בראשית פרק ג פסוק כב
..... ופישון הוא נילוס מצרים, כדברי הראשונים..... ורבי אברהם מכחיש מה שאמרו כי פישון הוא נילוס. בעבור שימצאו יוצא מהר הלבנה ולכן יגדל בימי הקיץ. וכבר נודעו נהרות רבים יצאו מן המקור וימשכו הרבה, ואחר כך יכנסו בתחתיות ארץ מהלך ימים, ויבקעו ויהיו נובעים תחת אחד ההרים במקום רחוק:

רמב"ן בראשית פרק מא פסוק א
על היאור - כל שאר נהרות אינם קרוים יאורים חוץ מנילוס, מפני שכל הארץ עשויה יאורים יאורים בידי אדם ונילוס עולה בתוכם, לשון רש"י. אבל אונקלוס תרגם יאור "נהרא", רק תרגם על יאוריהם (שמות ז יט) על "אריתיהון", כי הוצרך שם להבדיל ביניהם מפני שהזכיר על נהרותם ועל יאוריהם. והנה כלם יקראו לדעתו יאורים, הגדולים נקראים נהרות יאורים, ואלו העשויים חפירות ארוכות בידי אדם גם הם יקראו יאורים:

ומצינו כי חדקל נקרא יאור, כמו שכתוב (דניאל י ד) ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל והנה איש אחד לבוש הבדים, וכתוב (שם יב ה) והנה שנים אחרים עומדים אחד הנה לשפת היאור ואחד הנה לשפת היאור, ויאמר לאיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאור:

רד"ק יהושע פרק יג פסוק ג
מן השיחור - הוא נילוס נחל מצרים והוא למקצוע דרומית מערבית של ארץ ישראל שלא כבש יהושע כל מצר הדרומית אלא ממדבר צין הוא הר החלק העולה שעירה עד הנילוס היא תחום עזה האמור למעלה מקדש ברנע עד עזה:

מצודת ציון ישעיהו פרק יא פסוק טו
לשון ים מצרים - הוא הנילוס ולפי שהוא מתדבק אל הים נראה כאלו הוא לשון הים ועל שם שהוא נמשך כלשון נקרא לשון:

מצודת ציון ישעיהו פרק כג פסוק ג

שיחור - הוא הנילוס:

יאור - הנילוס נקרא יאור:

מצודת ציון עמוס פרק ח פסוק ח

כאור - כמו כיאור הוא הנילוס ונפלה היו"ד:

מצודת ציון דברי הימים א פרק יג פסוק ה

שיחור - הוא הנילוס:

רש"י מסכת סוטה דף יג עמוד א

כדי שיתברכו מימיו - תמיד לפי שאין ארץ מצרים שותה ממי גשמים אלא שכולה עשויה יאורים וחריצים מנילוס עד סוף המדינה כמה פרסאות ונילוס עולה ומשקה ומתברך וממלא אותן יאורים ומשקין מהן השדות

תוספות מסכת ערכין דף טו עמוד א

.....שמצרים כמו כן לרוח דרומית של א"י קרוב לסוף דרומית לצד מערב ונילוס מפסיק בין מצרים ובין א"י.....

שמות רבה (וילנא) פרשה א ד"ה כא ותקח לו

ר"א אמר ים סוף שים סוף מגיע עד נילוס, ר' שמואל בר נחמן אמר אגם כמה דתימא (ישעיה יט) קנה וסוף קמלו,

שמות רבה(שנאן) פרשה א ד"ה א, כא ותשם

ותשם בה את הילד ותשם בסוף על שפת היאר(שמות/ב). ר' אלעזר אמר: ים סוף, שים סוף מגיע עד נילוס. ר' שמואל בר נחמני אמר: אגם, כמה דאת אמר: קנה וסוף קמלו (ישעיהו יט).

כדי להבין את הרדב"ז חייבים לדעת שהוא הכיר רק שתי הזרועות של הנילוס שהם במרכז הדלתא. בימיו, כמו בימינו, לא היה הזרוע השביעית של הנילוס שהגיעה עד פילוסין-רעמסס. בנוסף, מאז פרעה נכה כבש את ארץ ישראל בסוף בית שני, הגבול ה"בינלאומי" של מצרים היה נחל אל-עריש.

שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים ר"ד"ה שאלת אודיעך
..... כי מצרים אשר יצאו ממנה ישראל היתה מאותו צד של נילוס ועד היום יש שם בניינים גדולים

ואומרים העכו"ם שהוא מצרים הראשונה ונילוס נמשך מהדרום אל הצפון ונחלק, חלק ממנו יורד לצד אסכנדריא ונכנס לתוך הים וחלק ממנו יורד לדמיאט היא כפתור ומתעקם ויורד ונכנס בים ואין בין כפתור לנחל מצרים אלא מהלך ג' ימים ואם היה חפץ להוליכם דרך ארץ פלשתיים היה מעבירם את הנילוס לצד צפון ופניהם אל הצפון אבל לא עשה כן אלא העבירם לצד הדרום ופניהם....."

היות והרדב"ז ידע רק מהזרועות, ה"ראשיד" וה"דמיאט" וברור שלא אחד מהם הוא נחל מצרים לא היה לרדב"ז ברירה אלא לחפש איזה שהוא וואדי לכוון ארץ ישראל. לכן הוא קבע שוואדי אל-עריש הוא נחל מצרים. אבל אם הוא היה יודע מיתר הזרועות כולל הפילוסית, הוא לא היה מתיחס לוואדי אל-עריש.

שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים ר"ד"ה שאלת אודיעך
שאלת אודיעך דעתי במה שכתב רש"י בפרשת מסעי ואם היה רוצה היה מעבירם את הנילוס וכו' והלא כל ההולך ממצרים לעזה שהיא ארץ פלשתיים אינו צריך לעבור הנילוס:
תשובה הרב המזרחי חשב כי נחל מצרים הוא הנילוס כאשר צייר באותה פרשה ואין לתפוס עליו לפי שהוא ז"ל צייר מה שלא ראה וכבר ראיתי אחד מגדולי הדור שהיה במצרים ואומר שהיה דר בא"י כיון דמצרים מצד נילוס לצד א"י ובשעת פטירתו צונו להעלות עצמותיו לירושלים כנראה שחזר בו וכלי ספק שהוא טעות מפורסם שהרי נילוס סמוך למצרים שיצאו משם ישראל כאשר הוא מפורסם בכתובים +א"ה יב"ע תרגם בפ' לך לך פ' מונהר מצרים מנילוס דמצרים ובספרי בני המלך הארכתי ואם הוא גבול ארץ ישראל איך אסור לשכון שם ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה ועוד שאין קורא הכתוב לנילוס נחל מצרים אלא יחור או פישון אלא האמת הברור כי נחל מצרים הוא הנקרא היום ואד אל עריש ואני עברתי בו והוא מלא על כל גדותיו ושוב עברתי בו והוא יבש אין בו מים כלל ונקרא נחל כמו נחל איתן והוא מבדיל בין גבול מצרים לגבול ארץ ישראל וכן אומרים עד היום העכו"ם כי עד שם הוא גבול מצרים ומשם ואילך הוא בלד אל שאמיה וממצרים ועד הנחל הנזכר יש מהלך ח' ימים ומשם ועד עזה יש מהלך שני ימים ולכן אין לנו לתלות טעות בזה ברש"י ז"ל ומ"מ שאלתך במקומה עומדת דע לך כי מצרים אשר יצאו ממנה ישראל היתה מאותה צד של נילוס ועד היום יש שם בניינים גדולים ואומרים העכו"ם שהוא מצרים הראשונה ונילוס נמשך מהדרום אל הצפון ונחלק חלק ממנו יורד לצד אסכנדריא ונכנס לתוך הים וחלק ממנו יורד לדמיאט היא כפתור ומתעקם ויורד ונכנס בים ואין בין כפתור לנחל מצרים אלא מהלך ג' ימים ואם היה חפץ להוליכם דרך ארץ פלשתיים היה מעבירם את הנילוס לצד צפון ופניהם אל הצפון אבל לא עשה כן אלא העבירם לצד הדרום ופניהם אל המזרח שהוא המדבר ונקרא מדבר איתם ומדבר העמים ועד היום קורין אותו הישמעאלים ת"ה בני ישראל וא"ת כיון דמה נפשך עברו ישראל את הנילוס איך לא נתפרסם בכתוב שש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף אם עברו במעברות או בגשרים או באיזה דרך עברו. דע כי בזמן שעברו ישראל שהוא בט"ו בניסן כבר גלו הגשמים אשר היו בצד הדרום כי תגבורת המים הוא מצד הגשמים אשר שם עד שיש מקומות שעוברין אותו ברגל כפי רוחב המקום שמתפשטין שם המים ועברו ברגל ולא הוצרך הכתוב להזכיר זה כיון שאין בו נס ולא שינוי ממנהגו של עולם תדע שלא הזכיר רש"י בכל הגבולים נילוס אלא נחל מצרים משמע שהוא סובר דנחל מצרים לחוד ונילוס לחוד וכן כתב בהדיא בעל כפתור ופרח שוא"ד אל עריש הוא נחל מצרים המפסיק בין גבול מצרים לגבול א"י ולמפורסמות אין צריך ראיה.

שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח, י"ד (חלק ח) סימן קמא ד"ה הנה כתבתי
הנה כתבתי לראיה עדות הראב"ע והרב הנגיד כה"ר נתן שלאל ז"ל שריבוי הנילוס הוא מגשמי הדרום, והמקשה פסל את הרב הנל לעדות ונמצא שגם הנגיד כתב בספרו עדות שאינה אמיתית וז"ל, תמיהה מילתא טובא בהדי פלגא למה לך והיכן הוא נאמנותו והוא חולק על רז"ל +ע"י רש"י בראשית ב' י"א, ובראב"ע שם מביא כן בשם גאון, וברמב"ן שם מביא כן בשם ראשונים, וברמב"ן

(הוצא' שעויל) מביא שכ"ה במדרש הנעלם בראשית דף קכ"ה, ובפירוש הרס"ג עה"ת+ שאמרו שפישון הוא נילוס, וגם קשיא מדידך לדידך שכתבת בסמוך לדעת הרוב זה הנהר הוא פישון ודבריו הם נשיאים ורוח וגשם אין עכ"ל, ולישרי ליה מריה שהטיח דברים נגד גדול בדורו, שהרי התוס' מקשים ומתריצין מדבריו בכמה מקומות, והרמב"ם ז"ל ציוה[לבנו] שלא יתעסק אלא בספריו והפליג בשבחו וכל הבאים אחריו שנתו מימיו בכל מיני החכמות, והרמב"ן ז"ל נושא ונותן עמו, ואיך מלאו לבו ולא חשש שמא תורתו וחכמתו תתבע עלבונו ממנו, וחוששני לו מעונש גדול והטוב יכפר בעד, וכי מפני שחולק על רז"ל דאמרו שפישון הוא נילוס לפי חכמתו בציור העולם לפיכך לא נקבל ממנו שאר דברי חכמתו, ואם כן בואו ונצווה על הרמב"ם ז"ל שחולק על רז"ל בכמה מאמרים ולא נקבל ממנו פסקי דיניו ולא הוראותיו, ואפילו רש"י ז"ל אומר בכמה מקומות והדרשה תדרוש ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא, אלא עיקרן של דברים כיון שאין חולק על רז"ל בדין מן הדינים או בדבר המקובל או בדבר הנלמד מ"ג מדות, דמאי נפקא לן מינה אם נילוס הוא היוצא מגן עדן או אחר, וחזרתי על צדדי ולא ראיתי לו זכות בזה.

שו"ת רב"ז מכתב יד - א"ח, י"ד (חלק ח) סימן קמא ד"ה ומה יעשה
והיאור הזה הנקרא נילוס שהיה עולה ומשקה את הארץ כי אין גשמים יורדים למצרים תדיר ע"כ. הרי לך בהדיא שאעפ"י שאין הגשמים יורדין במצרים (התהוות הנילוס) מן הגשמים כשאר הנהרות, והוא לסבת הגשמים היורדים בדרום כמו שכתב הראב"ע ז"ל, וכן העיד בעל המסעות, וכן העיד יצחק אל חבשי, וכן הוא מפורסם אצל הגוים וחכמיהם וחבוריהם כמו שכתבתי באותה תשובה +לעיל סימן ק"מ ד"ה שוב קבלנו, וד"ה ומה שכתבת+.

שו"ת רב"ז מכתב יד - א"ח, י"ד (חלק ח) סימן קמא ד"ה והנה ר' יהודה
והנה ר' יהודה ליאון מפרש דברי הראב"ע כתב וז"ל, והראיה גדולה בקיץ, וזה כי [מחמת] שהשמש יתרחק מן המקומות הדרומיים בקיץ יתקרב +נדצ"ל: יתקרר+ האויר לצד הדרום וירבו כל מעיינות המים ועמהם מעין יאור מצרים היוצא מהר הלבנה, כי בהתקררות האויר ירבו האדים הלחים וירבה הגשם וכו', עכ"ל. ותמה החכם הנ"ל איך לא דקדקתי בלשון הזה וחזר ושבחני שהחזרתי והשמטתי אותו, וחזר והפליא התמי' איך לא חזרתי והודיתי, כיון שנמצא מי שפירש בדברי הראב"ע כדבריו כיון שלא נשאר לי על מה אסמוך לדעתו הרחבה לאסור הטבילה בנילוס דרך זחילתו. - ואני שבח לאל יש לי עמודי עולם אשר אני סומך עליהם כאשר אבאר בעה"ת, מכל מקום מעדותו שכתב שהראב"ע הוא חכם אלהי נשמע לבטל דברי חבריו שפסל אותו לעדות, ומדברי חבריו נתבטלו דבריו, שהרי הוא חולק על רז"ל שאמרו שנילוס הוא פישון, וכמו שחולק עליהם בזה חולק גם בזה, כל שכן שאותם התנאים לא מכחישים ליה כאשר אפשר לקמן.

שו"ת רב"ז מכתב יד - א"ח, י"ד (חלק ח) סימן קמא ד"ה עוד אעידה
עוד אעידה לי עדים נאמנים את הראב"ע ז"ל ואת הנגיד כה"ר נתן שלאל ז"ל שחיבר פירוש התורה וקרא שמו כתר תורה, וכתב בשם הרב הנ"ל וז"ל, ואעפ"כ אמר שאין ראיה לנילוס שיהא פישון, לפי שיש לו הילוך אחר והוא גדול בקיץ בזמן שהגשמים מתחסרין, וסבת גידולו בקיץ הוא מפני שהוא יוצא מהר הירח הרחוק מקו השוה בצד דרום, שבזמן הקיץ שלנו יהיה לשם סתיו ויתגדל הנהר מריבו המטר שיהיה לשם באותו זמן, אבל במקום חיבור הד' ראשים שהוא גן עדן הוא תחת קו השוה לא יעדיף ולא יחסר כל ימות השנה עכ"ל הנגיד הנ"ל, ומי לנו בקי בדברים כאלה יותר מהראב"ע, ואפילו היה שם חולק עליו יש לסמוך. חדא, שהוא בקי, ותו שהוא להחמיר באיסור כרת, ותו שהרי הנגיד ז"ל שהוא אחרון הסכים לדבריו. והכי משמע מדברי ר' אברהם בנו של הרמב"ם ז"ל, שכתב בפירוש התורה שלו וז"ל, פישון הוא יאור מצרים יוצא מהר הלבנה בסוף המיושב מצד דרום בין המערב והמזרח, וחלקים רבים הוא יוצא מההר ההוא, חלק אחד ילך בארצות אל נובא וכו', וחלק אחד יוצא למזרח וכו', וחלק אחר גדול ממנו יוצא לצד המערב וכו', וחלק אחר יוצא למצרים ממקום צר בתחלתו יקרא אל ג'נאדל, ויתרחב ויתפרד בארצות מצרים עכ"ל +עיי' בפירוש הר"א בן הרמב"ם עה"ת (לונדון תשי"ח) עמוד ל"ו ד"ה שם האחד+.

שו"ת רב"ז מכתב יד - א"ח, י"ד (חלק ח) סימן קמא ד"ה ומה שכתבת
ומה שכתבת שאין הגשמים יורדין למצרים תדיר - אמת הוא, אבל לא היה כדאי לבא בכתב, שאעפ"י שאין יורדין במצרים יורדים בדרום ונגררים למצרים, כאשר היה ארץ ישראל בזמן המבול דכתיב ארץ אשר לא גושמה ביום זעם, אבל שטפה מי המבול, והא דכתיב (זכרי' י"ד י"ח) ולא עליהם וכו' תרגם יונתן בן עוזיאל ולא עליהן יסק נילוס. ומה שכתבת מענין המדרש שבירך יעקב את פרעה - לא דקדקת יפה המאמר כי לא היתה הברכה אלא שיעלה נילוס לקראת פרעה אבל לעולם היה עולה ומשקה את הארץ, וז"ל תנחומא +הוב"ד ברש"י בראשית מ"ז, י', ומה ברכה ברכו שיעלה נילוס לרגליו, לפי שאין מצרים שותה מי גשמים אלא נילוס עולה ומשקה את הארץ עכ"ל. - הרי אתה רואה בעיניך כי גם קודם הברכה היה עולה ומשקה, תדע שאם לא כן איך ה' אפשר לישב מצרים להתקיים, כי גשמים אין יורדין והיאור לא היה עולה מאין היו חיים כל הישוב הגדול אין להם מספר אשר היה קודם שיבא יעקב למצרים, ודבר זה אין בו ספק ואי אפשר לשום מדרש שיחלוק על זה, וכן אמרו (בב"ר פ"ז ט') על פסוק ויהי כהיום הזה ויבא הביתה וכו' שהלכו כולם לשמחת נילוס כמו

שעושים עד היום הזה. גם ר' בנימין בעל המסעות העיד שנילוס מתרבה ממי גשמים. גם מדברי הרמב"ן ז"ל (בראשית ג' כ"ב) נראה שמודה לדברי הראב"ע ז"ל, ור"א מכחיש מה שאמרו כי פישון הוא נילוס בעבור שאמצעו יוצא מהר הלבנה ולכן יגדל בימי הקיץ, וכבר נודעו נהרות רבים יצאו מן המקור וימשכו הרבה ואח"כ יכנסו בתחתיות הארץ מהלך ימים ויבקעו ויהיו נובעים תחת ההרים במקום רחוק ע"כ. משמע דמודה הרב ז"ל דגדל בזמן הקיץ, והסיבה הוא מפני הגשמים שהם בדרום שהר הלבנה שם בדרום.

(הבאתי את תשובות הרדב"ז בשלימותן כי יש לדון בהבנת הרדב"ז בעיון.)

=====

שיחור - פישון:

הנילוס נקרא "שיחור". ייתכן מכמה סיבות. אחרי הצטלבות הנילוס הלבן עם הנילוס הכחול, מקבלים המים צבע חום-אדום כהה מאוד - כמעט שחור. אפשרות נוספת שהנהר עובר בארץ של כושים. המצרים העתיקים קראו לנהר, בין יתר השמות, "אור" - שחור. השם העתיק למצרי הוא "קמי" - שחור. במקורות שלנו, הצבע של סופרים ושל רצועות נקרא גם שיחור.

הנילוס נקרא "פישון" גם ה"שיחור" וגם נקרא "נחל מצרים".

=====

בראשית פרק ב' - יא, יב, יג, יד

(י) ונהר יצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים:

(יא) שם האחד פישון הוא הסבב את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב:

(יב) וזהב הארץ ההוא טוב שם הבדלח ואבן השהם:

(יג) ושם הנהר השני גיחון הוא הסובב את כל ארץ כוש:

(יד) ושם הנהר השלישי חדקל הוא ההלך קדמת אשור ונהר הרביעי הוא פרת:

כולם שואלים על ארבעת הנהרות שיצאו מגן עדן. כוון הפרת, החידקל והגנגס (אם זה הגיחון) הוא מצפון לדרום. כוון הנילוס (אם זה הפישון) הוה מדרום לצפון. כמובן, לפי זה אי אפשר לקבוע מיקום גן עדן. בעצם אין לנו סיכוי לפתור את הבעיה מפני שהטופוגרפיה וגאוגרפיה של כדור הארץ השתנתה ללא היכר עם המבול והפלגת הארץ. ובכלל, ששת ימי בראשית - הסתר דבר.... אולי הכוונה לנהרות תת קרקעיות בעומק ה"תהום רבה" או הם בכלל מושגים רוחניים שאין לנו מושג מהם. לכן האבן עזרא, בצדק, אומר שרש"י לא מתכוון ל"פישון" של גן עדן כשהוא, רש"י, כותב שהנילוס זהה לפישון. וזה דוגמת חז"ל שאומרים שפישון הוא בבל. אלא נהר מצרים ששמו שיחור בתכונת פישון נקראת בלע"ז נילוס.

(הדיון ברדב"ז על שימוש בנילוס לטבילת נשים תלוי בגשמים שמעלים את המפלס והמים שמגיעים ממי תהום (רבה?) ולא שייך לדיון שלנו.)

שיחור - פישון: מקורות

יהושע פרק יג פסוק ג
מן השיחור אשר על פני מצרים
דברי הימים א פרק יג פסוק ה
ויקהל דויד את כל ישראל מן שיחור מצרים ועד לבוא חמת להביא את ארון האלהים מקרית יערים:
רש"י בראשית פרק ב פסוק יא
פישון - הוא נילוס נהר מצרים ועל שם שמימיו מתברכין ועולין ומשקין את הארץ נקרא פישון, כמו
ופשו פרשיו. דבר אחר פישון שהוא מגדל פשתן שנאמר על מצרים (ישעיה יט ט) ובשו עובדי פשתים:
רש"י במדבר לד פסוק ג
ונחל מצרים היה מהלך על פני כל ארץ מצרים, שנאמר (יהושע יג, ג) מן השיחור אשר על פני מצרים.
ומפסיק בין ארץ מצרים לארץ ישראל
רש"י יהושע פרק יג פסוק ג
מן השיחור - הוא נילוס הוא נחל מצרים הוא סמוך לתחום מקצוע דרומי מערבית של א"י כמו שאמר
באלה מסעי ולמדנו כאן שלא כיבש יהושע בחייו כל מיצר הדרומי אלא ממדבר צין הוא ההר החלק
העולה שעירה עד הנילוס הוא תחום עזה האמור למעלה מקדש ברנע עד עזה:
רש"י ישעיהו פרק כג פסוק ג
שיחור הוא נילוס שנאמר (יהושע יג) מן השיחור אשר על פני מצרים
רש"י ירמיהו פרק ב פסוק יח
לשתות מ' שיחור - שטבעו זכוריים בנילוס שיחור הוא נילוס כמה שנאמר מן השיחור אשר על פני
מצרים בספר (יהושע יג):
רש"י משלי פרק יא פסוק כה
נפש ברכה - שהוא ותרן בממונו וכל לשון ברכה פישון בלעז:
רש"י דברי הימים א פרק יג פסוק ה
מן שיחור מצרים ועד לבא חמת - דוגמא מלבוא חמת עד נחל מצרים:
אבן עזרא בראשית פרק ב פסוק יא
שם האחד אמר הגאון כי פישון יאור מצרים, וידוע כי גיחון קרוב מא"י, כי כתוב והורדתם אותו אל
גיחון (מ"א א, לג) והוא בא מפאת מזרחית דרומית, גם פרת כן, והוא אחרית גבול הארץ מפאת
מזרח. ומפרשים אמרו כי חדקל הוא הנהר השני העובר על בגדאד עם נהר פרת. אם כן הנה שלשתם
מזרחים. ויאור מצרים יוצא מהר הלבונה, רחוק מקו השוה בצד נגב. והראיה גדולה בקיץ. וידענו כי גן
עדן תחת קוה השוה, שלא יוסיף היום ולא יחסר כל ימות השנה. וריקי מוח תמהו איך יתכן זה?
והראיות גמורות בלי ספק יש עליהם, אם כן ירד פישון לפאת דרומית מערבית, ואח"כ ישוב דרך
צפונית. ואין ראיה על פישון שהוא היאור, רק שתרגם החוילה כפי צרכו, כי אין לו קבלה. וכן עשה
במשפחות, ובמדינות ובחיות ובעופות ובאבנים. אולי בחלום ראם. וכבר טעה במקצתם כאשר אפשר
במקומו. א"כ לא נשען על חלומותיו, אולי עשה כן לכבוד השם, בעבור שתרגם התורה בלשון ישמעאל
ובכתיבתם, שלא יאמרו כי יש בתורה מצות לא ידענום. והזכיר הזהב בעבור כבוד הנהר היוצא מהגן:
אבן עזרא בראשית פרק טו פסוק יח
מנהר מצרים הוא שיחור ולא היאור:
אבן עזרא בראשית שיטה אחרת - פירוש פרק ב פסוק יא
אמר אחד מגדולי דורו פישון הוא יאור מצרים ולא זה הדרך כי הנה גיחון גם פרת וחדקל הם נודעים
ושלשתם באים ממזרח למערב. ולא כן יאור מצרים כי הוא יוצא ממערב שהוא בהר הנקרא הר הלבנה.
והוא לפאת נגד מהקו השוה שהוא תחלת הישוב לפאת צפון, על כן יגברו מימי יאור מצרים בתמוז
ולא כן השלשה הנהרים הנזכרים. והנה מקום זה הנהר לא ידענוהו. וטעם אשר שם הזהב שב אל
פישון. כי גם אני ראיתי בספר נהר שימצא בקרקעו זהב:
אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק ז פסוק יט
.....והפרט על נהרותם, ואינם היאור רק שיחור, ונהרות אחרים בארץ מצרים, כי הדם היה בכל
ארצם. ועל יאריהם לשון רבים, בעבור שהיאור במקומות רבים. אגמיהם מים מחוברים מעצמם ממי
המטר.....
רמב"ן בראשית פרק ב פסוק יא
ועל דעת הראשונים (רש"י, ורס"ג, וכן הוא בזוה"ק ח"י שרה קכה א) "פישון" הוא נילוס מצרים יסובב
כל ארץ החוילה הזאת ויבא משם על פני כל ארץ מצרים עד נפלו בים הגדול באלכסנדריא של מצרים:
רמב"ן בראשית פרק ג פסוק כב
ודע והאמן כי גן עדן בארץ, ובו עץ החיים ועץ הדעת ומשם יצא הנהר ויפרד לארבעה ראשים הנראים
לנו, כי פרת בארצנו ובגבולנו, ופישון הוא נילוס מצרים, כדברי הראשונים. אבל כאשר הם בארץ כן יש
בשמים דברים יקראו כן.

והנהרות כנגד ארבע מחנות שבמרום.....ארבעה ראשים, אלו ד' מלכיות, שם האחד פישון, זה בבל וכו'.....ורבי אברהם מכחיש מה שאמרו כי פישון הוא נילוס, בעבור שימצאו יוצא מהר הלבונה, ולכן יגדל בימי הקיץ. וכבר נודעו נהרות רבים יצאו מן המקור וימשכו הרבה, ואחר כן יכנסו בתחתיות ארץ מהלך ימים, ויבקעו ויהיו נובעים תחת אחד ההרים במקום רחוק:

רד"ק יהושע פרק יג פסוק ג

מן השיחור - הוא נילוס נחל מצרים והוא למקצוע דרומית מערבית של ארץ ישראל שלא כבש יהושע כל מצר הדרומית אלא ממדבר צין הוא הר החלק העולה שעירה עד הנילוס היא תחום עזה האמור למעלה מקדש ברנע עד עזה:

רד"ק ישעיהו פרק יא פסוק טו

את לשון ים מצרים - הוא נהר מצרים הנקרא שיחור,

רד"ק ישעיהו פרק כג פסוק ג

כי לא תצטרך לגשמים כי הנהר שנקרא שיחור משקה את הארץ ההיא, וזהו שאמר במים רבים:

מצודת דוד ישעיהו פרק כג פסוק ג

ובמים רבים - בדרך מים רבים היה בא לצור זרעים ממצרים היושבת על שיחור:

מצודת ציון יהושע פרק יג פסוק ג

השיחור - שם הנהר:

מצודת ציון ישעיהו פרק כג פסוק ג

שיחור - הוא הנילוס:

יאור - הנילוס נקרא יאור:

מצודת ציון ירמיהו פרק ב פסוק יח

שיחור - זהו הנילוס:

מצודת ציון דברי הימים א פרק יג פסוק ה

שיחור - הוא הנילוס:

בראשית רבה (וילנא) פרשה טז ד"ה ב שם האחד

שם האחד פישון שהוא מגדל פשתן ומימיו מהלכין בשופי,

בראשית רבה (וילנא) פרשה טז ד"ה ד אמר רבי

אמר רבי תנחום בשם רבי יהושע בן לוי עתיד הקב"ה להשקות כוס תרעלה לאומות ממקום שהדין יוצא מאי טעמא ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד, והיה לד' נהרים אין כתיב כאן אלא לד' ראשים, אלו ד' גליות כנגד ד' ראשים, שם הא' פישון זו בבל, על שם (חבקוק א) ופשו פרשיו,..... ושם הנהר השני גיחון, זו מדי היה המן שף עמה כנחש, על שם על גחונך תלך,..... חדקל זו יון שהיתה קלה וחדה בגזירותיה,..... והנהר הרביעי הוא פרת זו אדום, פרת שהפירה והצירה לבניו.....

ויקרא רבה (מרגליות) פרשה יג ד"ה ה{אמ' ר'}

ונהר יוצא מעדן, מקום שהדין יוצא. משם יפרד והיה לארבעה ראשים (שם בראשית ב', י'), אילו ארבע מלכיות. שם האחד פישון (שם בראשית ב' יא) זו בבל, על שום ופשו פרשיו (חבקוק א, ח). ושם הנהר השני גיחון (שם בראשית ב' יג), זו מדי שהעמידה המן הרשע ששך עיסה כנחש, על שום על גחונך תלך (בראשית ג, יד). ושם הנהר השלישי חדקל (בראשית ב, יד), זו יוון, שהיתה חדה וקלה בגזירותיה..... והנהר הרביעי הוא פרת (שם בראשית ב' י"ד), זו אדום שפרת ורבת בתפלתו שלזקן.

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד פד ד"ה גן עדן של

ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים. הראש האחד הוא מיכאל השר הגדול והוא כנגד פישון הנהר הראשון אשר מתחת בגן עדן אשר למטה, הראש השני הוא גבריאל האיש לבוש הבדים והוא כנגד הנהר השני אשר בגן עדן למטה שהוא גיחון, הראש השלישי הוא רפאל והוא כנגד הנהר השלישי חדקל, הראש הרביעי הוא גוראל והוא כנגד נהר פרת

כדי להבין את הרדב"ז חייבים לדעת שהוא הכיר רק שתי הזרועות של הנילוס שהם במרכז הדלתא. בימיו, כמו בימינו, לא היה הזרועה השביעית של הנילוס שהגיעה עד פילוסין-רעמסס. בנוסף, מאז פרעה נכה כבש את ארץ ישראל בסוף בית שני, הגבול ה"בינלאומי" של מצרים היה נחל אל-עריש.

שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים רו ד"ה שאלת אודיעך

"לך כי מצרים אשר יצאו ממנה ישראל היתה מאותה צד של נילוס ועד היום יש שם בניינים גדולים

ואומרים העכו"ם שהוא מצרים הראשונה ונילוס נמשך מהדרום אל הצפון ונחלק חלק

ממנו יורד לצד אסכנדריא ונכנס לתוך הים וחלק ממנו יורד לדמיאט היא כפתור ומתעקם ויורד ונכנס בים ואין בין כפתור לנחל מצרים אלא מהלך ג' ימים ואם היה חפץ

להולכים דרך ארץ פלשתים היה מעבירם את הנילוס לצד צפון ופניהם אל הצפון אבל לא עשה כן אלא העבירם לצד הדרום ופניהם....."

היות והרדב"ז ידע רק מהזרועות, ה"ראשיד" וה"דמיאט" וברור שאף אחד מהם לא נחל מצרים, לא היה לרדב"ז ברירה אלא לחפש איזה שהוא וואדי לכוון ארץ ישראל. לכן הוא קבע שוואדי אל-עריש הוא נחל מצרים. אבל אם הוא היה יודע מיתר הזרועות כולל הפילוסית, הוא לא היה מתיחס לוואדי אל-עריש.

שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים רו ד"ה תשובה הרב

תשובה הרב המזרחי חשב כי נחל מצרים הוא הנילוס כאשר צייר באותה פרשה ואין לתפוס עליו לפי שהוא ז"ל צייר מה שלא ראה וכבר ראיתי אחד מגדולי הדור שהיה במצרים ואומר שהיה דר בא"י כיון דמצרים מצד נילוס לצד א"י ובשעת פטירתו צונו להעלות עצמותיו לירושלים כנראה שחזר בו ובלי ספק שהוא טעות מפורסם שהרי נילוס סמוך למצרים שיצאו משם ישראל כאשר הוא מפורסם בכתובים וא"ה יב"ע תרגם בפ' דמצרים ובספרי בני המלך הארכתי ואם הוא גבול ארץ ישראל איך אסור לשכון שם ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה ועוד שאין קורא הכתוב לנילוס נחל מצרים אלא יחור או פישון אלא האמת הברור כי נחל מצרים הוא הנקרא היום ואד אל עריש ואני עברתי בו והוא מלא על כל גדותיו ושוב עברתי בו והוא יבש אין בו מים כלל ונקרא נחל כמו נחל איתן והוא מבדיל בין גבול מצרים לגבול ארץ ישראל וכן אומרים עד היום העכו"ם כי עד שם הוא גבול מצרים ומשם ואילך הוא בלד אל שאמיה וממצרים ועד הנחל הנזכר יש מהלך ח' ימים ומשם ועד עזה יש מהלך שני ימים ולכן אין לנו לתלות טעות בזה ברש"י ז"ל ומ"מ שאלתך במקומה עומדת דע לך כי מצרים אשר יצאו ממנה ישראל היתה מאותה צד של נילוס ועד היום יש שם בניינים גדולים ואומרים העכו"ם שהוא מצרים הראשונה ונילוס נמשך מהדרום אל הצפון ונחלק חלק ממנו יורד לצד אסכנדריא ונכנס לתוך הים וחלק ממנו יורד לדמיאט היא כפתור ומתעקם ויורד ונכנס בים ואין בין כפתור לנחל מצרים אלא מהלך ג' ימים ואם היה חפץ להולכים דרך ארץ פלשתים היה מעבירם את הנילוס לצד צפון ופניהם אל הצפון אבל לא עשה כן אלא העבירם לצד הדרום ופניהם אל המזרח שהוא המדבר ונקרא מדבר איתם ומדבר העמים ועד היום קורין אותו הישמעאלים תי"ה בני ישראל וא"ת כיון דמה נפשך עברו ישראל את הנילוס איך לא נתפרסם בכתוב שש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף אם עברו במעברות או בגשרים או באיזה דרך עברו. דע כי בזמן שעברו ישראל שהוא בט"ו בניסן כבר גלו הגשמים אשר היו בצד הדרום כי תגבורת המים הוא מצד הגשמים אשר שם עד שיש מקומות שעוברין אותו ברגל כפי רוחב המקום שמתפשטין שם המים ועברו ברגל ולא הוצרך הכתוב להזכיר זה כיון שאין בו נס ולא שינוי ממנהגו של עולם תדע שלא הזכיר רש"י בכל הגבולים נילוס אלא נחל מצרים משמע שהוא סובר דנחל מצרים לחוד ונילוס לחוד וכן כתב בהדיא בעל כפתור ופרח שוא"ד אל עריש הוא נחל מצרים המפסיק בין גבול מצרים לגבול א"י ולמפורסמות אין צריך ראייה.

שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח, י"ד (חלק ח) סימן קמ ד"ה עוד אעידה

עוד אעידה לי עדים נאמנים את הראב"ע ז"ל ואת הנגיד כה"ר נתן שלאל ז"ל שחיבר פירוש התורה וקרא שמו כתר תורה, וכתב בשם הרב הנ"ז ז"ל, ואעפ"כ אמר שאין ראייה לנילוס שיהא פישון, לפי שיש לו הילוך אחר והוא גדול בקיץ בזמן שהגשמים מתחסרין, וסבת גידולו בקיץ הוא מפני שהוא יוצא מהר הירח הרחוק מקו השוה בצד דרום, שבזמן הקיץ שלנו יהיה לשם סתיו ויתגדל הנהר מריבו המטר שיהיה לשם באותו זמן, אבל במקום חיבור הד' ראשים שהוא גן עדן הוא תחת קו השוה לא יעדיף ולא יחסר כל ימות השנה עכ"ל הנגיד הנ"ל, ומי לנו בקי בדברים כאלה יותר מהראב"ע, ואפילו היה שם חולק עליו יש לסמוך. חדא, שהוא בקי, ותו שהוא להחמיר באיסור כרת, ותו שהרי הנגיד ז"ל שהוא אחרון הסכים לדבריו. והכי משמע מדברי ר' אברהם בנו של הרמב"ם ז"ל, שכתב בפירוש התורה שלו ז"ל, פישון הוא יאור מצרים יוצא מהר הלבנה בסוף המיושב מצד דרום בין המערב והמזרח, וחלקים רבים הוא יוצא מההר ההוא, חלק אחד ילך בארצות אל נובא וכו', וחלק אחד יוצא למזרח וכו', וחלק אחר גדול ממנו יוצא לצד המערב וכו', וחלק אחר יוצא למצרים ממקום צר בתחלתו יקרא אל ג'נאדל, ויתרחב ויתפרד בארצות מצרים עכ"ל +ע"י בפירוש הר"א בן הרמב"ם עה"ת (לונדון תשי"ח) עמוד ל"ו ד"ה שם האחד+.

שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח, י"ד (חלק ח) סימן קמ ד"ה ואין לומר

ואין לומר שנילוס משונה משאר נהרות דלכולי עלמא מכיפיה מבריק כאשר חשבו רבים הבאים להקל באיסור כרת, דאם כן נמצא כח הבן גדול מכח האב, דגרסין בפרק בתרא דבכורות (נ"ה) אמר רב יהודה אמר רב כל הנהרות למטה מג' נהרות וג' נהרות למטה מפרת, והא איכא עינתא דמדליין אמר ר' משרשיא הנהו סולמי דפרת נינהו, והא כתיב והנהר הרביעי הוא פרת אמר רב נחמן בר יצחק ואי תימא רב אחא בר יעקב הוא פרת דמעיקרא, ופרש"י ז"ל עלה (ד"ה הוא פרת דמעיקרא) הוא פרת הנזכר למעלה ונהר יוצא מעדן וגו' שהג' נפרדים ממנו, וכתב עוד (שם ד"ה יובל שמו) ופרת הוא המשקה גן עדן ע"כ. אלמא עיקר הנהר הוא פרת, וז"ל התוספות (ד"ה הוא פרת דמעיקרא), לא מפני שהוא קטן קורהו הרביעי דהוא פרת דמעיקרא קודם שהתחיל ליפרד לד' ראשים, וכשהתחיל ליפרד יוצאים הנהרות זה לצד זה וזה לצד זה הולך במישור לדרך הילוכו ע"כ. וכיון שבפרת שהוא העיקר

והאב שבכולם +נדצ"ל: שכולם+ שותים ממנו איפליגו אמוראי, ופסק הרב (בהלכ' מקואות פ"ט הי"ג) כמ"ד לאו מכיפיה מברך, איך אפשר שיאמר על פישון שהוא חלק מחלקיו דמכיפיה מברך ולא מימי גשמים, אלא ודאי שכל הנהרות דין אחד להם ומי גשמים הם מתרבים ואינם מטהרין בזוחלין בזמן גידולן, ואם כן על כרחין מה שכתב בתשובה העיקר מים מכונסין אכולו קאי, ומה שלא ביאר להם הרב שנילוס מותר לטבול בו בזוחלין בזמן שהוא חסר לפי שלא היו בני תורה, גם נילוס אינו עומד במצב אחד אלא זמן קצר, ולפיכך השהה את כולם שיהיו מים מכונסין.

שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח, י"ד (חלק ח) סימן קמ"ד ותו מה
ותו מה שייסד ר' אליעזר הקליר בסילוק (דפרשת שקלים) דנהר פרת תקפו כנגד שני נהרות, וכן משמע בבראשית רבה [ט"ו, ו'] דפרת גדול מכולם, וכן כתבו התוספות בבכורות (שם), ואם איתא דמכיפיה מברך אנו רואים בהיפך שנילוס שהוא אחד מח' בפרת כפי עדות רבינו אברהם, ונילוס עולה יותר מפרת כמה פעמים, אלא מאי אית לך למימר דבעיקר יציאתם פרת גדול מכולם, אבל אחר שמתפרדין נילוס מתרבה הרבה מפני רוב גשמים שנשפכים אליו, ותו דכל הפוסקים הזכירו נהרות סתם, וכל הבא להוציא את נילוס משאר נהרות עליו להביא ראיה, ותו דהסכמת רוב המפרשים אשר אנו סומכין עליהם כי פישון הוא יאור מצרים וכן הסכים הר"ר אברהם הנגיד בנו של הרמב"ם ז"ל בפירוש התורה שלו, ואם כן כל ד' הנהרות יוצאים ממקור אחד וכי היכי דפליגי בפרת איפליגו נמי בנילוס, דהוא הדין והוא הטעם, ותו כי לפי הקדמה זו היה מתחייב שכל הד' נהרות יתרבו ויתברכו בזמן אחד ובשיעור אחד וזה אנו רואים למראית העין הפך, כי שאר נהרות גדלים בזמן הסתיו ורבינו מעט ונילוס מתרבה וגדל שיעור גדול ובזמן הקיץ, וליכא למימר מפני מרחק המקום, דאין בין נילוס לפרת אלא ט"ו יום או פחות, אלא מאי אית למימר דדבר אחר גורם השינוי והוא הגשמים, שאין גשמי הדרום בזמן גשמי הצפון שזה בקיץ וזה בסתיו (בסבחו) כמו שכתבנו בשם הראב"ע ז"ל, ותו דאפילו שנודה שהדבר ספק ולא נודע לנו אמיתת הדבר, למה נכניס עצמינו בספק כרת כיון שיש מקואות כשרות אשר תקנו הקדמונים ז"ל, וכיון שהיא ודאי נדה אל תטהרנה מן הספק, ועל המתיר הראיה.

שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח, י"ד (חלק ח) סימן קמ"ד ותו שכתבת
ומה שכתבת שאין הגשמים יורדין למצרים תדיר - אמת הוא, אבל לא היה כדאי לבא בכתב, שאעפ"י שאין יורדין במצרים יורדים בדרום ונגררים למצרים, כאשר היה ארץ ישראל בזמן המבול דכתיב ארץ אשר לא גושמה ביום זעם, אבל שטפה מי המבול, והא דכתיב (זכרי' י"ד י"ח) ולא עליהם וכו' תרגם יונתן בן עוזיאל ולא עליהן יסק נילוס. ומה שכתבת מענין המדרש שבירך יעקב את פרעה - לא דקדקת יפה המאמר כי לא היתה הברכה אלא שיעלה נילוס לקראת פרעה אבל לעולם היה עולה ומשקה את הארץ, וז"ל תנחומא +הוב"ד ברש"י בראשית מ"ז, י', ומה ברכה ברכו שיעלה נילוס לרגליו, לפי שאין מצרים שותה מי גשמים אלא נילוס עולה ומשקה את הארץ עכ"ל. - הרי אתה רואה בעיניך כי גם קודם הברכה היה עולה ומשקה, תדע שאם לא כן איך ה' אפשר לישוב מצרים להתקיים, כי גשמים אין יורדין והיאור לא היה עולה מאין היו חיים כל הישוב הגדול אין להם מספר אשר היה קודם שיבא יעקב למצרים, ודבר זה אין בו ספק ואי אפשר לשום מדרש שיחלוק על זה, וכן אמרו (בב"ר פ"ז ט') על פסוק ויהי כהיום הזה ויבא הביתה וכו' שהלכו כולם לשמחת נילוס כמו שעושים עד היום הזה. גם ר' בנימין בעל המסעות העיד שנילוס מתרבה ממי גשמים. גם מדברי הרמב"ן ז"ל (בראשית ג' כ"ב) נראה שמודה לדברי הראב"ע ז"ל, ור"א מכחיש מה שאמרו כי פישון הוא נילוס בעבור שאמצעו יוצא מהר הלבנה ולכן יגדל בימי הקיץ, וכבר נודעו נהרות רבים יצאו מן המקור וימשכו הרבה ואח"כ יכנסו בתחתיות הארץ מהלך ימים ויבקעו ויהיו נובעים תחת ההרים במקום רחוק ע"כ. משמע דמודה הרב ז"ל דגדל בזמן הקיץ, והסיבה הוא מפני הגשמים שהם בדרום שהר הלבנה שם בדרום.

שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח, י"ד (חלק ח) סימן קמ"ד ותו שכתבת
ומה שכתב רש"י +ענין רש"י בראשית ב' י"א+ פישון שמימי פרים ורבים בלא מטר איפשר דלדעת ר' מאיר (בכורות נ"ה ע"ב) אמרה ואנן לא קי"ל הכי +ענין להלן סימן קמ"א ד"ה עוד כתב החכם המתיר, וברא"ש הלכות מקואות סימן י', ודרך רש"י ז"ל לפרש בכתוב האגדה שהיא מתיישבת יותר על פשט הכתוב, אעפ"י שלא יהיה הלכה, אי נמי שאמר בלא מטר שאין מטר יורד עליו במקומות הידועים לנו, שהרי אין גשמים יורדים למצרים תדיר, אבל לעולם אימא לך שגידולו הוא מצד גשמים היורדים במקומות רחוקים לצד דרום, ותו דלמה לא נסמוך באיסור כרת על מי שאומר למה נקרא שמו פישון שמגדל פשתן +ענין ב"ר פט"ז, ב'.

שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח, י"ד (חלק ח) סימן קמ"א ד"ה הנה כתבתי
הנה כתבתי לראיה עדות הראב"ע והרב הנגיד כה"ר נתן שלאל ז"ל שריבוי הנילוס הוא מגשמי הדרום, והמקשה פסל את הרב הנל לעדות ונמצא שגם הנגיד כתב בספרו עדות שאינה אמיתית וז"ל, תמיהה מילתא טובא בהדי פלגאה למה לך והיכן הוא נאמנותו והוא חולק על רז"ל +ענין רש"י בראשית ב' י"א, ובראב"ע שם מביא כן בשם גאון, וברמב"ן שם מביא כן בשם ראשונים, וברמב"ן (הוצא' שעויל) מביא שכל"ה במדרש הנעלם בראשית דף קכ"ה, ובפירוש הרס"ג עה"ת+ שאמרו שפישון הוא נילוס, וגם קשיא מדיך לדיך שכתבת בסמוך לדעת הרוב זה הנהר הוא פישון

ודבריו הם נשיאים ורוח וגשם אין עכ"ל, ולישרי ליה מריה שהטיח דברים נגד גדול בדורו, שהרי התוס' מקשים ומתרצין מדבריו בכמה מקומות, והרמב"ם ז"ל ציוה (לבנו) שלא יתעסק אלא בספריו והפליג בשבחו וכל הבאים אחריו שתו מימיו בכל מיני החכמות, והרמב"ן ז"ל נושא ונותן עמו, ואיך מלאו לבו ולא חשש שמא תורתו וחכמתו תתבע עלבון ממנו, וחוששני לו מעונש גדול והטוב יכפר בעד, וכי מפני שחולק על רז"ל דאמרו שפישון הוא נילוס לפי חכמתו בציור העולם לפיכך לא נקבל ממנו שאר דברי חכמתו, ואם כן בואו ונצווה על הרמב"ם ז"ל שחולק על רז"ל בכמה מאמרים ולא נקבל ממנו פסקי דיניו ולא הוראותיו, ואפילו רש"י ז"ל אומר בכמה מקומות והדרשה תדרוש ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא, אלא עיקרן של דברים כיון שאין חולק על רז"ל בדיון מן הדינים או בדבר המקובל או בדבר הנלמד מ"ג מדות, דמאי נפקא לן מינה אם נילוס הוא היוצא מגן עדן או אחר, וחזרתי על צדדי ולא ראיתי לו זכות בזה.

שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח, י"ד (חלק ח) סימן קמא ד"ה והנה ר'

והנה ר' יהודה ליאון מפרש דברי הראב"ע כתב וז"ל, והראיה גדולו בקיץ, וזה כי (מחמת) שהשמש יתרחק מן המקומות הדרומיים בקיץ יתקרב +נדצ"ל: יתקרר+ האויר לצד הדרום וירבו כל מעיינות המים ועמהם מעין יאר מצרים היוצא מהר הלבנה, כי בהתקררות האויר ירבו האדים הלחים וירבה הגשם וכו', עכ"ל. ותמה החכם הנ' איך לא דקדקתי בלשון הזה וחזר ושבתני שהחזרתי והשמטתי אותו, וחזר והפליא התמי' איך לא חזרתי והודיתי, כיון שנמצא מי שפירש בדברי הראב"ע כדבריו כיון שלא נשאר לי על מה אסמוך לדעתו הרחבה לאסור הטבילה בנילוס דרך זחילתו. - ואני שבח לאל יי' לי עמודי עולם אשר אני סומך עליהם כאשר אבאר בעה"ת, מכל מקום מעדותו שכתב שהראב"ע הוא חכם אלהי נשמע לבטל דברי חבירו שפסל אותו לעדות, ומדברי חבירו נתבטלו דבריו, שהרי הוא חולק על רז"ל שאמרו שנילוס הוא פישון, וכמו שחולק עליהם בזה חולק גם בזה, כל שכן שאותם התנאים לא מכחישים ליה כאשר אפשר לקמן.

שו"ת רדב"ז מכתב יד - א"ח, י"ד (חלק ח) סימן קמא ד"ה עוד כתב

עוד כתב החכם המתיר לראיה מה שכתב רש"י (בראשית ב' י"א ו"ב) על שם שמימיו מתברכין ועולים ומשקים את הארץ נקרא פישון ע"כ. וכן כתב בעל ספר מעין גנים. והריקנט כתב מלשון פושו וסגו, ואם הוא מצד ריבוי גשמים הנמשכים אליו לא יקרא ברכה ע"כ. - הנה לדעתו הגשמים אינם ברכה לעולם, ולמה מברכים עליהם וכי הנהר שעולה ומשקה מצד הגשמים לא תקרא זו ברכה, ומה שכתב רש"י ז"ל שמימיו מתברכין ועולים, כלומר שאין אנו רואים גשמים והזמן זמן הקיץ והוא עולה אין לך ברכה גדולה מזו אבל לא למימרא דמכפיה מברין, תדע דהא ר' מאיר גופיה דאמר (בכורות נ"ה ע"ב) פרת שמימיו פרים ורבים, אמר (ב"ר ט"ז, ב'), פישון שמגדל פשתן +עייין ברא"ש הלכ' מקואות סימן י'+, הרי לך דאפילו ר' מאיר דפליג בפרת מודה בפישון, ותו דילמא תרוייהו איתנהו ביה בנילוס כמו שכתבתי באותו תשובה +לעיל סימן ק"מ ד"ה ומה שכתבתי+, וחיישינן שמא רבו הנוטפין על הזוחלין, תדע שהרי בפרת פירש רש"י (שם י"ד) שמימיו פרים ורבים וטפי משמע פרים ורבים מאליהן ומתברכים ועולים, ואפילו הכי נחלקו האמוראים ואמרו דמי גשמים הוא, ולא למימרא דרש"י סבירא ליה כשמואל דנהרא מכפיה מברין, אלא דרכו של הרב ז"ל שתופס בפירוש הכתוב מה שהוא נאות יותר, תדע דהרי איכא אמוראי דאמרי +בב"ר פט"ז, ב'+ למה נקרא פישון שמגדל פשתן וכן ס"ל לר' מאיר, וי"א מפני שמהלך בשופי, ובחידושי שבת ראיתי שפסקו דלא כר"ת ולא משום ר' מאיר דאמר למה נקרא שמו (פישון) (פרת) מפני שמימיו פרים ורבים, פרושו שמפרים ומרבים את הזרעים יותר משאר נהרות, אבל לא ידעתי מה שם מחברם.

=====

נהר מצרים - נחל מצרים --הרבה שמות יש למערכת המים שמתחיל בימת ויקטוריה ועוברת את ה-6,650 ק"מ עד שנשפך לים התיכון. היוונים קראו לה "נילוס" הערבים קוראים לה באחר-אן-ניל או נאהר-אן-ניל. אנחנו קוראים לה נהר מצרים, נחל מצרים, שיחור, פישון, ויאור. פישון זה לא הנהר שיצא מגן עדן וזה כן הנהר שיצא מגן עדן. היאור זה כן הנהר וזה לא הנהר. בתורה כתוב גם נהר מצרים וגם נחל מצרים. גם בחז"ל וגם בראשונים.

פעם אחרי פעם מופיע ב"ראשונים" ו"אחרונים" שנחל מצרים הוא הנילוס ו/או השיחור ו/או היאור ו/או הפישון. הגבול הדרומי של ארץ ישראל מגיע עד נחל מצרים שנשפך לתוך הים הגדול שנקרא היום "הים התיכון". כל הדעות מסכימות שנחל מצרים הוא הנילוס. אבל הנילוס שנשפך לים התיכון מתפלג לשתי זרועות, ה"דמיאט" והרוזטה". לאיזה מהם הכוונה?

לא לזה ולא לזה. היום יש שתי זרועות לנילוס בדלתא. בימי חז"ל היו עדיין שבע זרועות, רק במשך השנים נסתמו חמשת הזרועות האחרות בדיוק כמו היום לאט לאט נסתמו גם הזרוע ה"דומיאט". אם כן הזרועה המזרחית ביותר שנסתמה הוא נחל מצרים, הגבול בין ארץ ישראל ומצרים. זרוע הזאת נקראת בלשון העמים "הזרוע הפילוסית". יונתן בן עוזיאל מתרגם "פיתום ורעמסס" ל"טוניס ופילוסין".

אמרתי "כל הדעות" אבל ר' סעדיה גאון כותב בפרשת מסעי (ל"ד פסוק ה) נחלה מצרים "ואד אלעריש". איך ר' סעדיה גאון יכול להכחיש כל אלו שבאו לפניו שאומרים שנחל מצרים הוא הנילוס וכו' ואיך אלו שבאו אחריו (מלבד הרדב"ז) מתעלמים מ"ואד אלעריש" וממשיכים לקרא לנחל מצרים "נילוס"?

התורה בפרשת מסעי מדברת בגבול הדרומי של ארץ ישראל.

במדבר פרק לד

(ג) והיה לכם פאת נגב ממדבר צן על ידי אדום והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה:
(ד) ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבם ועבר צנה והיו תוצאתיו מנגב לקדש ברנע ויצא חצר אדר ועבר עצמנה:

(ה) ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאתיו הימה:
(ו) וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול זה יהיה לכם גבול ים:

הגבול הדרומי מתחיל במזרח בקצה ים המלח. התורה נותנת נקודות ציון לכל אורך הקו ממזרח למערב. מעלה עקרבם, צנה, קדש ברנע, חצר אדר, עצמונה, לנחל מצרים. הקו ברור ממזרח למערב עם נטיה לכיוון דרום. אם כן, עצמונה זאת הנקודה הדרומית ביותר בקו ממזרח למערב בדרך לנחל מצרים. ר' סעדיה גאון, שמכיר טוב את צפון סיני ומצרים מוסיף סימן טבעי לזיהוי הנקודה הדרומית וזה התחלת ואדי אל עריש בדרך – נחלה' – לנחל מצרים. זאת אומרת, ר' סעדיה גאון לא אומר שנחל מצרים הוא ואדי אל עריש. הוא אומר שהתחלת נחל אל עריש בדרום הוא עוד סימן היכר לכיוון נחל מצרים, הנקודה הדרומית ביותר בכיוון מערבה. זאת אומרת, גם לפי ר' סעדיה גאון נחל מצרים הוא הנילוס כמו שחז"ל וכל יתר המפרשים, ראשונים ואחרונים אומרים.

היחיד שחולק על הזיהוי של נחל מצרים בנילוס הוא הרדב"ז. הרדב"ז - רבי דוד בן שלמה אבן זמרא נולד בספרד בשנת ה"א רל"ט (1479) ונפטר בשנת ה"א של"ג (1573) בצפת. הוא יצא עם הגולה מספרד בשנת ה"א רנ"ב (1492) ועלה לצפת. בשנת ה"א רע"ג (1513) ירד ר' דוד מצרימה, שם היה לראש קהילת היהודים המקומית, ושימש כרב, אב בית-דין, ראש ישיבה וגבאי קופת הצדקה. הוא חזר לארץ בשנת ה"א שי"ג (1553) והתיישב שוב בצפת.

ללא ספק, הרדב"ז הכיר גם את מצרים וגם את צפון סיני. אבל הוא הכיר רק את שתי הזרועות של הנילוס שהיו קיימות בימיו - את ה"רוזטה" ואת הדמיאט". שתיהן יותר מדי בתוך הדלתא ובשום פנים ואופן לא יכולות להיות "נחל מצרים" הגבול בין ארץ מצרים לארץ

ישראל. בלית ברירה נשאר לרדב"ז אפשרות אחת. הואדי-נחל היחיד בין הדלתא ועזה שנשפך לים מתיכון הוא ואדי אל עריש.
 שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים ר"ד"ה שאלת אודיעך
 "לך כי מצרים אשר יצאו ממנה ישראל היתה מאותה צד של נילוס ועד היום יש שם בניינים גדולים ואומרים העכו"ם שהוא מצרים הראשונה ונילוס נמשך מהדרום אל הצפון ונחלק חלק ממנו יורד לצד אסכנדריא ונכנס לתוך הים וחלק ממנו יורד לדמיאט היא כפתור ומתעקם ויורד ונכנס בים ואין בין כפתור לנחל מצרים אלא מהלך ג' ימים ואם היה חפץ להוליכם דרך ארץ פלשתים היה מעבירם את הנילוס לצד צפון ופניהם אל הצפון אבל לא עשה כן אלא העבירם לצד הדרום ופניהם.....".

ברור שאם הרדב"ז היה יודע שהיו עוד זרועות לנילוס הוא לא היה צריך לחפש איזה וואדי בסיני לקראו "נחל מצרים".

אם כן אין חולק על הקביע שנחל מצרים הוא הנילוס. כי כך הסברנו ר' סעדיא גאון בפרשת מסעי. אבל בישיעהו פרק כז פסוק יב, בתרגום לערבית המיוחס לר' סעדיא, והיה ביום ההוא יחבט ידוד משבלת הנהר עד נחל מצרים ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל:
 הוא כותב "ואדי אלעריש". איך מסבירים את זה?

נחל - נהר מצרים מופיע שמונה פעמים בתנ"ך. להלן ההתייחסות לתרגום של "נחל - נהר מצרים" בתרגומים שלנו ולהבדיל א"א"ה התרגומים הקדומים של הנוצרים.

נחל מצרים בתרגומים

בראשית פרק טו - פסוק יח
 ביום ההוא כרת ידוד את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת:
אונקלוס-מנהרא דמצרים
 יונתן בן עוזיאל-מנילוס דמצרים
 תרגום ירושלמי- ----
 רב' סעדיא גאון- נהר מצר
 ספטוגינטה (יוונית)- .....
river of Egypt ספטוגינטה (אנגלית)-
פשיטא-נהרא דמצרים
 וולגטא- fluvio Aegypti
 אבו סאיד (שומרוני)- מן נהר מצרא'
 יפת אבן אלי (קראי)-

במדבר פרק לד-פסוק ה
 ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאתיו הימה:
אונקלוס-לנחלא דמצרים
 יונתן בן עוזיאל-לנילוס דמצרא'
 תרגום ירושלמי-לנילוס מצרים
 רב' סעדיא גאון-ואד אלעריש
 ספטוגינטה (יוונית)- .....
 ספטוגינטה (אנגלית)- river of Egypt
פשיטא-לנחלא דמצרים
 וולגטא- torrentem Aegypti
 אבו סאיד (שומרוני)- נחל מצרים
 יפת אבן אלי (קראי)- אין

יהושע פרק טו -פסוק ד

ועבר עצמונה ויצא נחל מצרים והיה והיו תצאות הגבול ימה זה יהיה לכם גבול נגב:

תרגום- לנחלא דמצרים

רב' סעדיא גאון-

ספטוגינטה (יוונית).....

ספטוגינטה (אנגלית)-valley of Egypt

פשיטא-נחלא דמצרם

וולגטא- torrentem Aegypti

אבו סאיד (שומרוני)- אין

יפת אבן אלי (קראי)- אין

יהושע פרק טו - פסוק מז

אשדוד בנותיה וחצריה עזה בנותיה וחצריה עד נחל מצרים והים הגבול הגדול וגבול:

תרגום-נחלא דמצרים

רב' סעדיא גאון- אין

ספטוגינטה (יוונית) '.....

ספטוגינטה (אנגלית)--river of Egypt

פשיטא-לנחלא דמצרם

וולגטא-torrentem Aegypti

יהושע פרק טו -פסוק ד

אבו סאיד (שומרוני)-אין

יפת אבן אלי (קראי)-אין

מלכים א פרק ח - פסוק סה

ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני

ידוד אלהינו שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום:

תרגום-נחלה דמצרים

רב' סעדיא גאון- אין

ספטוגינטה (יוונית).....

ספטוגינטה (אנגלית)-river of Egypt

פשיטא-נחלא דמצרם

וולגטא-rivum Aegypti

אבו סאיד (שומרוני)-אין

יפת אבן אלי (קראי)-אין

מלכים ב פרק כד- פסוק ז

ולא הוסיף עוד מלך מצרים לצאת מארצו כי לקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרת כל

אשר היתה למלך מצרים.

תרגום-מנחל מצרים

רב' סעדיא גאון- אין

ספטוגינטה (יוונית).....

ספטוגינטה (אנגלית)-river of Egypt

פשיטא-מן נחלא דמצרם

וולגטא-rivo Aegypt

אבו סאיד (שומרוני)-אין

יפת אבן אלי (קראי)-אין

ישעיהו פרק כז - פסוק יב
והיה ביום ההוא יחבט ידוד משבלת הנהר עד נחל מצרים ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל:

תרגום-נחל דמצרים
ר' סעדיא גאון- ואדי אלעריש
ספטוגינטה (יוונית) Rhinocorura
ספטוגינטה (אנגלית) Rhinocorura
פשיטא-נחל דמצרים
וולגטא-torrentem Aegypti
אבו סאיד (שומרוני)-אין
יפת אבן אלי (קראי)-אין

דברי הימים ב פרק ז - פסוק ח
ועש שלמה את החג בעת ההיא שבעת ימים וכל ישראל עמו קהל גדול מאד מלבוא חמת עד נחל מצרים:

תרגום-(ר' יוסף) - נילוס דמצרים
ר' סעדיא גאון- אין
ספטוגינטה (יוונית)-' .....
ספטוגינטה (אנגלית)-river of Egypt
פשיטא-נחל דמצרים
וולגטא-torrentem Aegypti
אבו סאיד (שומרוני)-אין
יפת אבן אלי (קראי)- אין

בישיעהו כז יב כותב הספטוגינטה "רינוקוררה" השם היוונית לאל עריש ור' סעדיא כותב "ואדי אלעריש". אין לי מושג מה הקשר בין התרגום לערבית המיוחס לר' סעדיא לתרגום הנוצרי הקדום ביותר. ולמה רק כאן משנה הספטוגינטה מהרגלו וכותב "אלעריש". ולמה התרגומים הנוצריים הקדומים שתורגמו מהספטוגינטה, ה"וולגטא" בלטינית וה"פשיטא" בארמית סורית מתעלמים ממקורם.

אפשרות אחת שהתרגום לערבית של ישיעהו מקורו לא בר' סעדיא גאון אלא תרגום של אחד מבני דורו. אפשרות אחרת שהיה תקון ע"י אחר שרצה להשוות התרגום לספטוגינטה. יש לבדוק אם אין עוד פריטים שהתרגום לערבית שווה לסילופים של הספטוגינטה או הנוסח השומרוני או הנוסח הקראי.

אם אומרים שהתרגום בישיעהו לא של ר' סעדיא אין לנו בעיה כי אז גם ר' סעדיא מצטרף לתרגום יונתן, תרגום ירושלמי, תרגום יוסף, רש"י, תספות, הרד"ק, המצודות ועוד שאומרים במפורש שנחל מצרים הוה הנילוס, השחור, וכו'.

אפשרות אחרת - מה שקוראים אל-עריש היום זה לא מה שהיה ידוע בימי ר' סעדיא אלא מקום אחר. ייתכן גם שהכוונה של הפסוק בישיעהו הוא לא על הגבול בין ארץ ישראל למצרים ההלכתי אלא הכוונה לגבול ה"בינלאומי" של מצרים אחרי ששישק כבש את החלק של זה של ארץ ישראל. אפשר להבין את הרד"ק במובן זה.

את הרדב"ז הסברנו.

עוד פירוש אחד מזכיר את ואדי אל-עריש והוא רבי אשתורי הפרחי. בספרו "כפתור ופרח" פרק י"א - גבולות הארץ, תת פרק - נחל מצרים, הוא כותב:

" הרי שנחל מצרים הוא מקצוע מערבית דרומית לארץ ישראל, וזה הנחל הוא ה'שיחור' וכן פירוש רש"י ז"ל ואיננו היאור. וכן כתוב בדברי הימים (א' יג' ה') ויקהל דוד את כל ישראל מן שיחור מצרים ועד לבא חמת. וכן תרגם רבינו סעדיא גאון בתפסיר" ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה" - " ויסתדיר מן מאזל אלי ואד אלעריש ויכון כרוגה אלי אל בחר". (הנוסח המקורי בתפסיר קצת שונה) ובלכתך מעזה למצרים תמצא לכמו שלושה ימים או פחות מזה תחתוך [אותו] סמוך לכניסתו לים כמטחוי קשת ותלך. וכן קוראים מעם היום ואד אלעריש כלומר נחל סכות ומסתברא שהוא שוכה שנאמר אליו (יהושע טו מח) ובהר שמיר ויתיר ושוכה. האמנם יש לדרום חברון כמו יום עיר ששמה שוכה וסמוך לה יתיר שקורין עתיר וכבר [אמר] אשדוד ובנותיה וחצריה עזה ובנותיה וחצריה עד נחל מצרים והים הגדול וגבול ואחר כן כתוב ובהר וגומר. ודע כי ההרים למזרח סמוכים לים כאלף אמה במקום ההוא. ועוד היום מקובל אצל הכל שמה שמפסיק בין ארץ כנען שקורין לו בלד אל שאם ובין ארץ מצרים הוא זה הנחל."

אני אנסה להסביר את ה"כפתור ופרח" בפשטות ואני מקוה שאני אשאר אם פחות שאלות שנשארו מהפירוש החדש של "בית המדרש להלכה בהתישבות"

"הרי שנחל מצרים הוא מקצוע מערבית דרומית לארץ ישראל, וזה הנחל הוא ה'שיחור' [אין ספק שהשם "שיחור" מכוון לנילוס] וכן פירוש רש"י ז"ל ואיננו היאור [מפני שהיאור משמש לשם הנהר הטבעי וגם לתעלות שנעשו בידי אדם להשקיה. כאן הכוונה לשיחור, הנהר, ולא אחת התעלות] וכן כתוב בדברי הימים (א' יג' ה') ליקהל את כל ישראל מן שיחור מצרים ועד לבא חמת. וכן תרגם רבינו סעדיא גאון בתפסיר" ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה ויסתדיר מן מאזל אלי ואד אלעריש ויכון כרוגה אלי אל בחר"(הנוסח המקורי בתפסיר קצת שונה) [כאן ר' סעדיא נותן את ציון הגבול האחרון "נחלה" לנחל מצרים. הנקודה האחרונה והדרומית ביותר בקו הגבול הדרומי במהלכו ממזרח למערב. וממשיך להסביר ולזהות הואדי הזאת בדרך לנחל מצרים – הנילוס. ר' סעדיא כותב "...ליכון כרוגה אלי אל בחר". הנילוס נקראת בערבית "ניל-אל-בחר" זאת אומרת ר' סעדיא כותב במפורש שממשיכים מהתחלת ואדי אלעריש לכוון הנילוס, שהוא נחל מצרים, ולא שואדי אל-עריש נכנס לתוך הנילוס.] "ובלכתך מעזה למצרים תמצא לכמו שלושה ימים או פחות מזה תחתוך [אותו] סמוך לכניסתו לים כמטחוי קשת ותלך. וכן קוראים מעם היום ואד אלעריש כלומר נחל סכות ומסתברא שהוא שוכה שנאמר אליו (יהושע טו מח) ובהר שמיר ויתיר ושוכה. [בדרך מעזה לנחל מצרים - הנילוס - תגיע לואדי אלעריש. כאן הוא כותב במפורש שואדי אלעריש הוה נחל סכות ולא "נחל מצרים"] "האמנם יש לדרום חברון כמו יום עיר ששמה שוכה וסמוך לה יתיר שקורין עתיר וכבר {אמר} אשדוד ובנותיה וחצריה עזה ובנותיה וחצריה עד נחל מצרים והים הגדול וגבול ואחר כן כתוב ובהר וגומר. ודע כי ההרים למזרח סמוכים לים כאלף אמה במקום ההוא. [אין הרים ע"י הנילוס אבל יש ע"י אל - עריש.] ועוד היום מקובל אצל הכל שמה שמפסיק בין ארץ כנען שקורין לו בלד אל שאם ובין ארץ מצרים הוא זה הנחל."

[וזה נכון כי מאז שפרעה נכה כבש חלקים גדולים של ארץ ישראל בסוף בית שני הוא צירף כל צפון סיני מנחל אל עריש עד הנילוס למצרים. וזה הפך להיות הגבול ה"בינלאומי". לכן הכפתור ופרח כותב "ארץ כנען שקראים לו בלד אל שאם" ולא "ארץ ישראל".]

רד"ק ישעיהו פרק כז פסוק י
 ".....ומה שאמר עד נחל מצרים כי במצרים סוף מלכות העמים בהלחם מלך הצפון עם מלך הנגב ויבא מלך הצפון עד מצרים....."
 [אולי אפשר להבין רס"ג שואדי אל-עריש הוא גבול בינלאומי ולא גבול של ארץ ישראל.]

זה יכול להסביר למה הספטוגינטה בישיעהו קורא לנחל מצרים "רינוקורורה" כי זה היה הגבול אז. וזה יסביר את ר' סעדיא גאון כמו שכתבנו לעיל. היות וכל התרגומים שלנו, הראשונים ואחרונים (מלבד הרדב"ז) אומרים במפורש שנחל מצרים הוא הנילוס - הזרוע השביעית הפילוסית, אין ספק שנחל מצרים הוא השיחור הוא הנילוס.]
=====

נהר מצרים - נחל מצרים - מקורות

בראשית פרק טו פסוק יח
ביום ההוא כרת ידוד את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת
במדבר פרק לד פסוק ד - ה
ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים ועבר צנה והיה והיו תוצאתיו מנגב לקדש ברנע ויצא חצר אדר ועבר עצמנה: ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאתיו הימה:
יהושע פרק טו פסוק ג - ד
ויצא אל מנגב למעלה עקרבים ועבר צנה ועלה מנגב לקדש ברנע ועבר חצרון ועלה אדרה ונסב הקרקעה: ועבר עצמונה ויצא נחל מצרים והיה והיו תצאות הגבול ימה זה יהיה לכם גבול נגב:
יהושע פרק טו פסוק מז
אשדוד בנותיה וחצריה עזה בנותיה וחצריה עד נחל מצרים והים הגבול הגדול וגבול: ס
מלכים א פרק ח פסוק סה
ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני ידוד אלהינו שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום:
מלכים ב פרק כד פסוק ז
ולא הסיף עוד מלך מצרים לצאת מארצו כי לקח מלך בבל מנחל מצרים עד נהר פרת כל אשר היתה למלך מצרים: פ
ישעיהו פרק כז פסוק יב
והיה ביום ההוא יחבט ידוד משבלת הנהר עד נחל מצרים ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל: ס
דברי הימים ב פרק ז פסוק ח
ויעש שלמה את החג בעת ההיא שבעת ימים וכל ישראל עמו קהל גדול מאד מלבוא חמת עד נחל מצרים:
אונקלוס בראשית פרק טו פסוק יח
ביומא ההוא גזר י" עם אברם קים למימר לבנך אתיין(יהבית) ית ארעא הדא מנהר מצרים עד נהרא רבא נהרא פרת:
רש"י בראשית פרק ב פסוק יא
פישון - הוא נילוס נהר מצרים ועל שם שמימיו מתברכין ועולין ומשקין את הארץ נקרא פישון, כמו ופשו פרשיו. דבר אחר פישון שהוא מגדל פשתן שנאמר על מצרים (ישעיה יט ט) ובושו עובדי פשתים:
רש"י במדבר פרק לד פסוק ג
והיה לכם פאת נגב - רוח דרומית אשר מן המזרח למערב:
ממדבר צן - אשר אצל אדום/מתחלת מקצוע דרומית מזרחית של ארץ תשעת המטות/
[כל הקטע הזה לא מופיע ב"דפוס ראשון". זאת אומרת לא רש"י מקורי]
כיצד, שלש ארצות יושבות בדרומה של ארץ ישראל זו אצל זו קצת ארץ מצרים, וארץ אדום כולה וארץ מואב כולה. ארץ מצרים במקצוע דרומית מערבית, שנאמר בפרשה זו מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה. ונחל מצרים היה מהלך על פני כל ארץ מצרים, שנאמר (יהושע יג, ג) מן השיחור אשר על פני מצרים. ומפסיק בין ארץ מצרים לארץ ישראל וארץ אדום אצלה[דפוס ראשון - לארץ אדום] לצד המזרח וארץ מואב אצל ארץ אדום בסוף הדרום למזרח, וכשיצאו ישראל ממצרים, אם רצה המקום לקרב את כניסתם לארץ היה

מעבירים את הנילוס לצד צפון ובאין לארץ ישראל, ולא עשה כן, וזהו שנאמר (שמות יג, יז) ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים, שהם יושבים על הים במערבה של ארץ כנען, כענין שנאמר בפלשתים (צפניה ב, ה) יושבי חבל הים גוי כרתים. ולא נחם אותו הדרך אלא הסיבן והוציאם דרך דרומה אל המדבר, והוא שקראו יחזקאל (יחזקאל כ, לה) מדבר העמים, לפי שהיו כמה אומות יושבות בצדו והולכין אצל דרומה מן המערב כלפי מזרח תמיד, עד שבאו לדרומה של ארץ אדום ובקשו ממלך אדום שיניחם להכנס בארצו ולעבור דרך רחבה ולהכנס לארץ, ולא רצה. והוצרכו לסבוב את כל דרומה של אדום עד בואם לדרומה של ארץ מואב, שנאמר (שופטים יא, יז) וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה. והלכו כל דרומה של מואב עד סופה ומשם הפכו פניהם לצפון עד שסבבו כל מצר מזרחי שלה לרחבה וכשכלו את מזרחה מצאו את ארץ סיחון ועוג שהיו יושבין במזרחה של ארץ כנען והירדן מפסיק ביניהם. וזהו שנאמר בפתח (שופטים יא, יח) וילך במדבר ויסב את ארץ אדום ואת ארץ מואב ויבא ממזרח שמש לארץ מואב. וכבשו את ארץ סיחון ועוג שהיתה בצפונה של ארץ מואב. וקרבו עד הירדן והוא כנגד מקצוע צפונית מערבית של ארץ מואב, נמצא שארץ כנען שבעבר הירדן למערב היה מקצוע דרומית מזרחית/שלה אצל אדום:/

[דפוס ראשון] של ארץ אדום

רש"י במדבר פרק לד פסוק ד

ויצא חצר אדר - מתפשט המצר ומרחיב לצד צפון של עולם ונמשך עוד באלכסון למערב ובא לו לחצר אדר ומשם לעצמון ומשם לנחל מצרים. ולשון נסב האמור כאן לפי שכתב ויצא חצר אדר שהתחיל להרחיב משעבר את קדש ברנע ורוחב אותה רצועה שבלטה לצד צפון היתה מקדש ברנע עד עצמון ומשם והלאה נתקצר המצר ונסב לצד הדרום ובא לו לנחל מצרים ומשם לצד המערב אל הים הגדול שהוא מצר מערבה של כל ארץ ישראל. נמצא שנחל מצרים במקצוע מערבית דרומית:

רש"י יהושע פרק יג פסוק ג

מן השיחור - הוא נילוס הוא נחל מצרים הוא סמוך לתחום מקצוע דרומי מערבית של א"י כמו שאמר באלה מסעי ולמדנו כאן שלא כיבש יהושע בחייו כל מיצר הדרומי אלא ממדבר צין הוא ההר החלק העולה שעירה עד הנילוס הוא תחום עזה האמור למעלה מקדש ברנע עד עזה:

רש"י מלכים א פרק ח פסוק סה

מלבוא חמת - שהיא בצפונה של ארץ ישראל:

עד נחל מצרים - שהיא כנגדו בדרומה באלה מסעי:

רש"י ישעיהו פרק כז פסוק יב

עד נחל מצרים - הם הנדחים בארץ מצרים:

הנהר - פרת, הם בני אשור היושבים על פרת:

עד נחל מצרים - הם יושבי מצרים יחבט אותם כחובט זיתים:

רש"י יחזקאל פרק ל פסוק כא

....כי לקח מלך בבל מנהר פרת עד נחל מצרים....

רש"י יחזקאל פרק מז פסוק יט

נחלה אל הים הגדול - ומשם הולך הגבול עד נחל מצרים הנופל בים הגדול נבמקצוע דרומית מערבית ואף משה כך נתן גבול נגב ממדבר צין על ידי אדום ומונה והולך עד מעצמון נחל מצרים והיו תוצאותיו הימה ונחלה האמור כאן כמו לנחלה ומצאתי מתורג' אחסנא ואם לא שהטעם למטה וראיתי נחלה מצרים שהטעם למעלה ומסורת עליו לית בטעמא הייתי אומר שיבוש הוא ולא תירגם יונתן כן כי אם קוראים טועים:

רש"י יחזקאל פרק מז פסוק כ

הים הגדול מגבול עד נוכח לבוא חמת - ממקצוע דרומית האמור למעל' והוא נחל מצרים:

עד נוכח לבוא חמת - עד מקצוע צפונית מערבית הוא הר ההר

רש"י יחזקאל פרק מח פסוק כח

מתמר מי מריבת קדש נחלה - מיריחו עיר התמרים במקצוע המזרח ובא למערב למי מריבת קדש ובא והולך עד נחל מצרים השופך לים הגדול במקצוע דרומית מערבית:

רש"י עמוס פרק ו פסוק יד

מלבא חמת - שהוא במקצוע צפונית מערבית של ארץ ישראל:

עד נחל הערבה - נחל מצרים שהוא במקצוע דרומית מערבית:

רש"י דברי הימים א פרק יג פסוק ה
 מן שיחור מצרים ועד לבא חמת - דוגמא מלבוא חמת עד נחל מצרים:
 רש"י דברי הימים ב פרק ז פסוק ח
 מלבוא חמת - שהוא בצפון של ארץ ישראל:
 עד נחל מצרים - שהיא כנגדו כמפורש באלה מסעי:
 רשב"ם בראשית פרק לט פסוק י'
 ..... ומדרש אגדה, שהלכו לראות נילוס נהר מצרים שעלה על כל גדותיו:
 אבן עזרא בראשית פרק טו פסוק יח
 מנהר מצרים הוא שיחור ולא היאור:
 אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק א פסוק א
 ובעבור היות מלת אלה מלעיל, היה הה"א נוסף כה"א לילה (ברא' א, ה), נחלה מצרים (במד'
 לד, ה). ..... הה"א מצרימה, תחת מלת אל, כמו נלכה דותינה (ברא' לז, יח), ותבא אותי
 ירושלימה (חז' ח, ג)
 אבן עזרא במדבר פרק לד פסוק ה
 נחלה מצרים - אל נחל מצרים, ואיננו היאור.
 רמב"ן בראשית פרק כט פסוק ב
 .....ונאספו שמה כל העדרים, באים מלבא חמת עד נחל מצרים (מ"א ח סה). וגללו את
 האבן והשקו, שמשם היו שואבין רוח הקודש. והשיבו את האבן, מונח לרגל הבאה.
 רד"ק יהושע פרק יג פסוק ג
 מן השיחור - הוא נילוס נחל מצרים והוא למקצוע דרומית מערבית של ארץ ישראל שלא כבש
 יהושע כל מצר הדרומית אלא ממדבר צין הוא הר החלק העולה שעירה עד הנילוס היא תחום
 עזה האמור למעלה מקדש ברנע עד עזה:
 רד"ק מלכים א פרק ח פסוק סה
 מלבא חמת עד נחל מצרים - הזכיר גבול א"י צפון ודרום:
 רד"ק ישעיהו פרק יא פסוק טו
 את לשון ים מצרים - הוא נהר מצרים הנקרא שיחור, ויבא ברצון האל שיעור דרך שיעברו בו
 גאולים:
 רד"ק ישעיהו פרק כז פסוק יב
 .....ומה שאמר עד נחל מצרים כי במצרים סוף מלכות העמים בהלחם מלך
 הצפון עם מלך הנגב ויבא מלך הצפון עד מצרים .... (אולי אפשר להבין רס"ג שואדי אל-עריש
 הוא גבול בינלאומי ולא גבול של ארץ ישראל)
 רד"ק יחזקאל פרק יא פסוק י'
 .....וחמת גבול ישראל כמו שאמר מלבוא חמת ועד נחל מצרים:
 רד"ק יחזקאל פרק מז פסוק יט
 נחלה אל הים הגדול - הוא שאמר נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה:
 נחלה - כמו נחל והה"א נוספת אף על פי שהמלה מלרע אבל נחלת מצרים מלעיל וכן נחלה
 עבר על נפשינו וי"ת אחסנתא:
 רלב"ג מלכים א פרק ח פסוק סה
 מלבוא חמת עד נחל מצרים - הם היו שתי קצוות של ארץ ישראל האחד בצפונה והאחד
 בדרומה כמו שנזכר בפרשת אלה מסעי:
 מצודת דוד יהושע פרק טו פסוק מז
 עד נחל מצרים - שהיה בדרומה של יהודה:
 מצודת דוד ישעיהו פרק יא פסוק טז
 כאשר וכו' - כמו שהיתה מסלה בים סוף ביום עלותו וכו' כן יהיה מסלה בנהר פרת ונהר
מצרים:
 מצודת דוד יחזקאל פרק מז פסוק יט
 נחלה - ר"ל ומשם הולך הגבול לנחל מצרים ומשם אל הים הגדול:
 ואת וגו' - והרי לך את גבול פאת נגב:

מצודת דוד יחזקאל פרק מח פסוק כח
ועל גבול גד - ר"ל סמוך לגבול גד שלקח בפאת הדרומי יהיה הגבול מתמר עד מי מריבת
קדש ומשם בא הגבול לנחל מצרים ומשם אל הים הגדול:
מצודת דוד דברי הימים ב פרק ז פסוק ח
מלבוא חמת - מן המקום שבאים בה לחמת והיא בפאת הצפוני עד נחל מצרים שהיא בפאת
הדרומי:
מצודת ציון יחזקאל פרק כט פסוק ג
יאוריו - נחל מצרים נקרא יאור לפי שהמשיכו ממנו בריכות הרבה להשקות הארץ לכן אמר
יאוריו בלשון רבים:
מצודת ציון זכריה פרק י פסוק יא
יאור - כן נקרא נחל מצרים:
תוספתא מסכת תרומות (ליברמן) פרק ב הלכה יב
אי זה הוא ארץ ואי זה הוא חוצה לארץ כל ששופע מטורי סמנים ואילך ארץ ישראל מטורי
סמנים ולפנים חוצה לארץ נסין שבים רואין אותן כאלו חוט מתוח מטורי סמנים עד נחל מצרים
מחוט ולפנים ארץ ישראל מחוט ולחוץ חוצה לארץ ר' יהודה או' כל שהוא כנגד ארץ ישראל
הרי הוא כארץ ישראל שנ' וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול נסין שבצדדין רואין אותן כאלו
חוט מקפלריא עד (אוקייס) אוקיינוס מנחל מצרים עד אוקיינוס מחוט ולפנים ארץ ישראל
מחוט ולחוץ חוצה לארץ
תוספתא מסכת חלה (ליברמן) פרק ב הלכה יא
אי זו היא ארץ ואי זו היא חוצה לארץ כל השופע מטורי אמנים ואילך ארץ ישראל מטורי
אמנים ולהלן חוצה לארץ הנסין שבים רואין אותן כאלו חוט מתוח מטורי אמנים ועד נחל
מצרים מחוט ולפנים ארץ ישראל מחוט ולחוץ חוצה לארץ ר' יהודה או' כל שהוא כנגד ארץ
ישראל הרי הוא כארץ ישראל שנ' וגבול ים והיה לכם הים וגו' הנסין שבצדדין רואין אותן
כאלו חוט מתוח מקפלריא ועד ים אוקיינוס מנחל מצרים ועד אוקיינוס מחוט ולפנים ארץ
ישראל מחוט ולחוץ חוצה לארץ
תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף ט עמוד א
דכתיב +מלכים א' ח' + ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא
חמת עד נחל מצרים .....
תלמוד בבלי מסכת גיטין דף ח עמוד א
....., רואין אותן כאלו חוט מתוח עליהם מטורי אמנים עד נחל מצרים .....
תלמוד בבלי מסכת הוריות דף ג עמוד א
.....+מלכים א' ח' + ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת
עד נחל מצרים .....
רש"י מסכת גיטין דף ח עמוד א
נחל מצרים - הוא תחום ארץ ישראל במקצוע מערבית דרומית ומחובר לים הגדול דכתיב
גבול נגב(שם)/במדבר ל"ד) ונסב הגבול מעצמון נחל מצרים והיו תוצאותיו הימה נמצאת
ארץ ישראל בין הר ההר לנחל מצרים זה ממערבית צפונית וזה מדרומית מערבית והים
במערב ויחש מקום שהים נכנס לתוך ארץ ישראל מהלך ימים רבים בין הר ההר לנחל מצרים
ובאותה כניסה יש נסין והן מתפשטין למערב לתוך הים חוץ מבין מקצועות תחומי ארץ ישראל
שהן הר ההר ונחל מצרים הלכך רואין כאלו חוט מתוח מסוף הר ההר במערבו עד נחל
מצרים שהרי כל מה שבתוך מקצועות הללו ארץ ישראל היא ומן החוט ולפנים
רש"י מסכת גיטין דף ח עמוד א
ועד ים אוקיינוס-שהוא בסוף העולם למערב ומנחל מצרים עד ים אוקיינוס
רש"י מסכת הוריות דף ג עמוד א
הלך אחר רוב יושבי' בארץ ישראל - דאותם שבחוצה לארץ אינן מן המנין ולא אותן דמנחל
מצרים ולחוץ דחוצה לארץ היא.
תלמוד ירושלמי מסכת שביעית פרק ו דף לו עמוד ד /ה"א
.....רואה אותן כאלו חוט מתוח מטורי אמנה עד נחל מצרים מהחוט ולפנים ארץ ישראל
מהחוט ולחוץ חוץ לארץ.....

בראשית רבה (וילנא) פרשה ע ד"ה ח וישא יעקב
ונאספו שמה כל העדרים, באים מלבוא חמת ועד נחל מצרים, וגללו את האב וגו', שמשם היו
שואבים רוח הקודש
בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה סד ד"ה וילך יצחק אל
וילך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים גררה לגרדיקי. ר' דוסתי בשם ר' שמואל בר נחמן מפני
מה גזרו על הניווי זה שבגרדיקי, מפני שהוא ניווי רע, ועד איכן חייבו, ר' חנן בשם ר' שמואל
בר רב יצחק עד נחל מצרים.
אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד תקלו ד"ה עשרה. (נט) עשרה
המלך הרביעי זה שלמה שנא' ושלמה היה מושל בכל הממלכות מן הנהר ארץ פלשתים ועד
גבול מצרים (מ"א = מלכים א' = ה')
רמב"ם הלכות תרומות פרק א הלכה ח
מהיכן החזיקו עולי בבל, מכזיב ולפנים כנגד המזרח, ומכזיב ולחוץ עד אמנה והיא אמנום ועד
הנהר והוא נחל מצרים לא החזיקו בו וכזיב עצמה לא החזיקו בה.
שו"ת הרמב"ם סימן קכז ד"ה התשובה ההתחלה
וזו צורת כל זה /כאן בא תרשים בספר/ והנחל הנזכר במשנה הוא נחל מצרים בלא ספק.
שו"ת הרמב"ם סימן קכח ד"ה התשובה מאמר
וכל מה שהחזיקו עולי מצרים בקדושה ראשונה, ממה שלא החזיקו עולי בבל, והוא מן אמנה
עד נחל מצרים באורך וברוחב עד הגבול שקידש עזרא, והוא עד כזיב, כל זה נופל מזאת
המעלה שבקדושה, לפי שקדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא
שו"ת הרי"ד סימן קכג ד"ה ומאי דכתב
.....נמצא שאשקלון היא תחום מקצוע דרומית מערבית לכיבוש עזרא ונחל מצרים לכיבוש
עולי מצרים.....

כדי להבין את הרדב"ז חייבים לדעת שהוא הכיר רק שתי הזרועות של הנילוס שהם
במרכז הדלתא. בימין, כמו בימינו, לא היה הזרועה השביעית של הנילוס שהגיעה עד
פילוסין-רעמסס. בנוסף, מאז פרעה נכה כבש את ארץ ישראל בסוף בית שני, הגבול
ה"בינלאומי" של מצרים היה נחל אל-עריש.
שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים רו ד"ה שאלת אודיעך
.... כי מצרים אשר יצאו ממנה ישראל היתה מאותה צד של נילוס ועד היום יש שם בנינים גדולים
ואומרים העכו"ם שהוא מצרים הראשונה ונילוס נמשך מהדרום אל הצפון ונחלק חלק ממנו
יורד לצד אסכנדריא ונכנס לתוך הים וחלק ממנו יורד לדמיאט היא כפתור
ומתעקם ויורד ונכנס בים ואין בין כפתור לנחל מצרים אלא מהלך ג' ימים ואם היה חפץ להוילכך דרך
ארץ פלשתים היה מעבירם את הנילוס לצד צפון ופניהם אל הצפון אבל לא עשה כן אלא העבירם לצד
הדרום ופניהם....."
היות והרדב"ז ידע רק מהזרועות, ה"ראשית" וה"דמיאט" וברור שאף אחד מהם לא נחל
מצרים, לא היה לרדב"ז ברירה אלא לחפש איזה שהוא וואדי לכוון ארץ ישראל. לכן הוא קבע
שוואדי אל-עריש הוא נחל מצרים. אבל אם הוא היה יודע מיתר הזרועות כולל הפילוסית, הוא
לא היה מתיחס לוואדי אל-עריש.
שו"ת רדב"ז חלק ד סימן ל ד"ה תשובה נראה
תשובה נראה ודאי דחייבין למ"ד א"י חייבת בתרומות ומעשרות אפי' בזמן הזה מן התורה
עזה נמי חייב מן התורה ולמ"ד בביאת כלכם אמר רחמנא ותרומות ומעשרות לא מחייבי בא"י
בזמן הזה אלא מדרבנן עזה נמי חייבת מדרבנן דודאי עולי מצרים כבשוה. דהא אמרינן
בגיטין רואין כל שאלו חוט מתוח מטור[אמנון] עד נחל מצרים שהוא הנקרא היום ואדיאל
פריש וכל מה שבתוך החוט הוא א"י אפילו הנסין שבים. וכבר ראיתי מי שרצה ללמוד מכאן
דאי קוברים הוא בכלל זה וחשב אותה מכלל א"י ולדעתי הוא טעות מפורסם לא ראיתי לדבר
בו ומ"מ עזה היא משוכה מן ואדיאל פריש לצד א"י מהלך ב' ימים וג"כ אינה יוצאת לתוך הים
כמו סמכוס וזה נראה הוא לעין. עוד ראיה שכשמונה הרב ז"ל אותן הארצות שהן סמוכות
לא"י שהן חייבות מדרבנן מונה מצרים שנער ועמון ומואב אמאי לא מנה עזה שהיא יותר
קרובה מאלו וגם היא גדולה וחשובה. ואפי' אם תמצא לומר שלא כבשום עולי בבל הרי לא
פטרוהו כמו שפטרו את בית שאן. ואין להביא ראיה ממה שאין עושין שני ימים של גליות שאין

דבר זה תלוי בארץ ישראל אלא במקומות שהיו דרין רוב ישראל והיו השלוחים הולכים להם וכן כתב הרב ז"ל בהלכות קדוש החדש. שוב מצאתי לבעל ספר כפתור ופרח תלמידו של הרב ז"ל שכתב שעזה בכלל ארץ ישראל היא. וגדולה מזו כתב שמדינת סין הנקראת היום טרבסל שהיא מכלל א"י ובזה אני חולק עליו. והנלעד"כ:

שו"ת רדב"ז חלק ו' סימן ב' אלפים ר"ד"ה תשובה הרב

תשובה הרב המזרחי חשב כי נחל מצרים הוא הנילוס כאשר צייר באותה פרשה ואין לתפוס עליו לפי שהוא ז"ל צייר מה שלא ראה וכבר ראיתי אחד מגדולי הדור שהיה במצרים ואומר שהיה דר בא"י כיון דמצרים מצד נילוס לצד א"י ובשעת פטירתו צונו להעלות עצמותיו לירושלים כנראה שחזר בו ובלי ספק שהוא טעות מפורסם שהרי נילוס סמוך למצרים שיצאו משם ישראל כאשר הוא מפורסם בכתובים +א"ה יב"ע תרגם בפ' לך לך פ' מונהר מצרים מנילוס דמצרים ובספרי בני המלך הארכתי ואם הוא גבול ארץ ישראל איך אסור לשכון שם ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה ועוד שאין קורא הכתוב לנילוס נחל מצרים אלא יחור או פישון אלא האמת הברור כי נחל מצרים הוא הנקרא היום ואד אל עריש ואני עברתי בו והוא מלא על כל גדותיו ושוב עברתי בו והוא יבש אין בו מים כלל ונקרא נחל כמו נחל איתן והוא מבדיל בין גבול מצרים לגבול ארץ ישראל וכן אומרים עד היום העכו"ם כי עד שם הוא גבול מצרים ומשם ואילך הוא בלד אל שאמ"ה וממצרים ועד הנחל הנזכר יש מהלך ח' ימים ומשם ועד עזה יש מהלך שני ימים ולכן אין לנו לתלות טעות בזה ברש"י ז"ל ומ"מ שאלתך במקומה עומדת דע לך כי מצרים אשר יצאו ממנה ישראל היתה מאותה צד של נילוס ועד היום יש שם בניינים גדולים ואומרים העכו"ם שהוא מצרים הראשונה ונילוס נמשך מהדרום אל הצפון ונחלק חלק ממנו יורד לצד אסכנדריא ונכנס לתוך הים וחלק ממנו יורד לדמיאט היא כפתור ומתעקם ויורד ונכנס בים ואין בין כפתור לנחל מצרים אלא מהלך ג' ימים ואם היה חפץ להוליכם דרך ארץ פלשתיים היה מעבירים את הנילוס לצד צפון ופניהם אל הצפון אבל לא עשה כן אלא העבירם לצד הדרום ופניהם אל המזרח שהוא המדבר ונקרא מדבר איתם ומדבר העמים ועד היום קורין אותו הישמעאלים תי"ה בני ישראל וא"ת כיון דמה נפשך עברו ישראל את הנילוס איך לא נתפרסם בכתוב שש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף אם עברו במעברות או בגשרים או באיזה דרך עברו. דע כי בזמן שעברו ישראל שהוא בט"ו בניסן כבר גלו הגשמים אשר היו בצד הדרום כי תגבורת המים הוא מצד הגשמים אשר שם עד שיש מקומות שעוברין אותו ברגל כפי רוחב המקום שמתפשטין שם המים ועברו ברגל ולא הוצרך הכתוב להזכיר זה כיון שאין בו נס ולא שינוי ממנהגו של עולם תדע שלא הזכיר רש"י בכל הגבולים נילוס אלא נחל מצרים משמע שהוא סובר דנחל מצרים לחוד ונילוס לחוד וכן כתב בהדיא בעל כפתור ופרח שוא"ד אל עריש הוא נחל מצרים המפסיק בין גבול מצרים לגבול א"י ולמפורסמות אין צריך ראייה.

שו"ת מהרי"ט חלק א' סימן מז' ד"ה תשובה השואל

ומשני ההן נחל מצרים ליתי נחל מצרים פי' בתמיהא דאין ראייה מן הכתובים שהרי גם נחל מצרים מתחומי ארץ ישראל היא אלא שלא נתכבשה בכבוש שני וקדוש' הראשון לא קדשה לעתיד לבא כדאמרי' ירוש' ראשון' ושניה יש לה' שלישי אין להם

שו"ת ציץ אליעזר חלק י' סימן א' ד"ה ומה מופלאים

כל זמן שארץ ישראל אינה בשלימות גבוליה שהוא מנחל מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת ושישראל שוכנים כל אחד וא' בחלקו המגיע לו כפי חלק גבולו האמיתי

שו"ת ציץ אליעזר חלק ט"ז סימן נד' ד"ה ויעוין באור

ע"ז אמר ר"ל בירושלמי להוראה הלכו אחר ישיבת ארץ ישראל ואח"ז אמר ריב"ל להוראה הלכו מלבוא חמת עד נחל מצרים. וזה דקמ"ל דרך הני דכבשו עולי מצרים ואעפ"י שבטלה קדושתו דאמנון עד נחל מצרים לא כבשו עולי בבל כמבואר בהלכות תרומות פרק א', חזינא דסמיכת ב"ד לא תליא רק במה שכבשו עולי מצרים ומשו"ה לענין קרבן ג"כ תלוי בהן. ויעוין לקמן הי"א ודו"ק. עכ"ל.

שו"ת יביע אומר חלק ו' או"ח סימן מא' ד"ה (ג)ועינא

שנא' ויעש שלמה את החג וכל ישראל עמו, קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים, לפני ה' אלהינו, שבעת ימים ושבעת ימים, מכדי כתיב וכל ישראל עמו, קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים למה לי, ש"מ הני הוא דאקרי קהל, אבל הנך דחו"ל לא איקרי קהל.

תרגום יונתן על בראשית פרק טו פסוק יח
 ביומא יהוא גזר יי עם אברם קיים דלא למידן ביה בנוי ולמפרוקינן מן מלכותא למימר לבנך
 אתן ית ארעא הדא מנילוס דמצרים עד נהרא רבא נהרא פרת: תרגום של "נהר מצרים"
תרגום יונתן על בראשית פרק מז פסוק ז
 ואייתי יוסף ית יעקב אבוי ואקימיה קדם פרעה וברוך יעקב ית פרעה ואמר יהי רעוא דיתמלון
 מוי דנילוס ויעדי כפנא מן עלמא ביומך. (תוספת לפסוק ולא תרגום)
תרגום יונתן על בראשית פרק נ פסוק כו
 ומית יוסף בר מאה ועשר שנין ובסימו יתיה ושוון יתיה בגלוסמא ושקעון יתיה בגו נילוס
דמצרים (תוספת לפסוק ולא תרגום)
תרגום יונתן על שמות פרק יג פסוק יט
 ואסק משה ית ארונא דגרמי יוסף בגויה מן נילוס והוה מדבר עמיה ארי אומאה אומי ית בני
 ישראל למימר מדכר ידכר יי יתכון ותסקון ית גרמי מיכא עמכון: (תוספת לפסוק ולא תרגום)
תרגום יונתן על במדבר פרק לד פסוק ה
 ויקיף תחומא מקיסם לנילוס דמצראי ויהון מפקנוי למערבא. תרגום של "נחלה מצרים"
תרגום יונתן על זכריה פרק יד פסוק יח
 ואם מלכות מצרים לא תפק ולא תיתי לא להון יסק נילוס ברם עליהון תהי מחתא דימחי יי ית
 עממיא דלא יסקון למיחג ית חגא דמטליא: תוספת לפסוק ולא תרגום
תרגום יונתן על דברי הימים א פרק יג פסוק ה
 וכנש) ס"א ואכנש) דוד ית כל ישראל מן נילוס דמצרים עד מעלן לאנטוכיא לאעלאה ית ארונא
 ד"י מן קרית יערי. תרגום של "שיחור"
תרגום יונתן על דברי הימים ב פרק ז פסוק ח
 ועבד שלמה ית חגא בעדנא) ס"א בעדנא ההיא שבעתי) שבעתי יומין מן בתר דעבד שבעתי
 יומין דחנכת ביתא וכלהון ישראל עמיה קהלא רבא לחדא מן מעלנא דאנטוכיא עד נילוס
דמצרים. תרגום של "נחל מצרים"
תרגום ירושלמי על במדבר פרק לד פסוק ה
 ויקיף תחומא מן קסם לנילוס מצרים ויהון מפקנוי מן מערבא. תרגום של "נחל מצרים"
 =====

אל-עריש

בפרקים הקודמים ראינו שנחל-נהר מצרים הוא הזרוע השביעית של הנילוס שכעת סתום והמים יוצרים ביצה במקום לזרום באפיק לים. הזרועה הזאת נקראת "פילוסית" על שם העיר "פילוסין" שבקרבתו. לפי יונתן בן עוזיאל העיר "רעמסס" נקראת "פילוסין" השם פילוסין שימש לעיר הזאת בימי בית שני, בתקופה היוונית, רומית, וביזנטית. עד היום הכפר הערבי במקום נקרא "באלוזה". השם נשאר.

לפי כל המקורות שלנו, רעמסס נמצאת בגושן. גושן, שהיה מתנה לשרה אמינו מפרעה צמוד לארץ ישראל. עוד סיבה שחז"ל, כל הראשונים וכל האחרונים אומרים שנחל מצרים הוא הזרוע המזרחית המקורית של הנילוס.

אמרתי "כל האחרונים". זה לא בדיוק כי הרדב"ז אומר שנחל מצרים הוא וואדי אל-עריש.

=====
(אני כותב את תשובות הרדב"ז בשלימותן כי יש לדון בהבנת הרדב"ז בעיון.)
=====

כדי להבין את הרדב"ז חייבים לדעת שהוא הכיר רק שתי הזרועות של הנילוס שהם במרכז הדלתא. בימיו, כמו בימינו, לא היה הזרועה השביעית של הנילוס שהגיעה עד פילוסין-רעמסס. בנוסף, מאז פרעה נכה כבש את ארץ ישראל בסוף בית שני, הגבול ה"בינלאומי" של מצרים היה נחל אל-עריש.
שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים רוד"ה שאלת אודיעך
"לך כי מצרים אשר יצאו ממנה ישראל היתה מאותה צד של נילוס ועד היום יש שם בנינים גדולים ואומרים העכו"ם שהוא מצרים הראשונה ונילוס נמשך מהדרום אל הצפון ונחלק חלק ממנו יורד לצד אסכנדריא ונכנס לתוך הים וחלק ממנו יורד לדמיאט היא כפתור ומתעקם ויורד ונכנס בים ואין בין כפתור לנחל מצרים אלא מהלך ג' ימים ואם היה חפץ להוליכם דרך ארץ פלשתים היה מעבירם את הנילוס לצד צפון ופניהם אל הצפון אבל לא עשה כן אלא העבירם לצד הדרום ופניהם....."
היות והרדב"ז ידע רק מהזרועות, ה"ראשית" וה"דמיאט" וברור שאף אחד מהם לא נחל מצרים, לא היה לרדב"ז ברירה אלא לחפש איזה שהוא וואדי לכוון ארץ ישראל. לכן הוא קבע שוואדי אל-עריש הוא נחל מצרים. אבל אם הוא היה יודע מיתר הזרועות כולל הפילוסית, הוא לא היה מתייחס לוואדי אל-עריש.

שו"ת רדב"ז חלק ד סימן ל ד"ה תשובה נראה
שאלה: מעזה ילמדנו רבינו אם בני עזה חייבין להפריש תרומות ומעשרות מפני שיש קצת אנשים שיש להם קרקעות. הכלל אם היא מכלל א"י לענין זה או לא:
תשובה: נראה ודאי דחייבין למ"ד א"י חייבת בתרומות ומעשרות אפי' בזמן הזה מן התורה עזה נמי חייב מן התורה ולמ"ד בביתא כלכם אמר רחמנא ותרומות ומעשרות לא מחייבי בא"י בזמן הזה אלא מדרבנן עזה נמי חייבת מדרבנן דודאי עולי מצרים כבשוה. דהא אמרינן בגיטין רואין כל שאלו חוט מתוח מטור[אמנון] עד נחל מצרים שהוא הנקרא היום ואדיאל פריש וכל מה שבתוך החוט הוא א"י אפילו הנסין שבים. וכבר ראיתי מי שרצה ללמוד מכאן דאי קוברים הוא בכלל זה וחשב אותה מכלל א"י ולדעתי הוא טעות מפורסם לא ראיתי לדבר בו ומ"מ עזה היא משוכה מן ואדיאל פריש לצד א"י מהלך ב' ימים וג"כ אינה יוצאת לתוך הים כמו סמכוס וזה נראה הוא לעין. עוד ראיה שכשמונה הרב ז"ל אותן הארצות שהן סמוכות לא"י שהן חייבות מדרבנן מונה מצרים שנער ועמון ומואב אמאי לא מנה עזה שהיא יותר קרובה מאלו וגם היא גדולה וחשובה. ואפי' אם תמצא לומר שלא כבשום עולי בבל הרי לא פטרוה כמו שפטרו את בית שאן. ואין להביא ראיה ממה שאין עושין שני ימים של גליות שאין דבר זה תלוי בארץ ישראל אלא במקומות שהיו דרין רוב ישראל והיו השלוחים הולכים להם וכן כתב הרב ז"ל בהלכות קדוש החדש. שוב מצאתי לבעל ספר כפתור ופרח תלמידו של

הרב ז"ל שכתב שעזה בכלל ארץ ישראל היא. וגדולה מזו כתב שמדינת סין הנקראת היום טרבלס שהיא מכלל א"י ובזה אני חולק עליו. והנלעד"כ:

שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים ר"ד"ה שאלת אודיער

שאלת: אודיער דעתי במה שכתב רש"י בפרשת מסעי ואם היה רוצה היה מעבירם את הנילוס וכו' והלא כל ההולך ממצרים לעזה שהיא ארץ פלשתים אינו צריך לעבור הנילוס:

תשובה: הרב המזרחי חשב כי נחל מצרים הוא הנילוס כאשר צייר באותה פרשה ואין לתפוס עליו לפי שהוא ז"ל צייר מה שלא ראה וכבר ראיתי אחד מגדולי הדור שהיה במצרים ואומר שהיה דר בא"י כיון דמצרים מצד נילוס לצד א"י ובשעת פטירתו צונו להעלות עצמותיו לירושלים כנראה שחזר בו ובלי ספק שהוא טעות מפורסם שהרי נילוס סמוך למצרים שיצאו משם ישראל כאשר הוא מפורסם בכתובים וא"ה יב"ע תרגם בפ' לך לך פ' מונהר מצרים מנילוס דמצרים ובספרי בני המלך הארכתיו ואם הוא גבול ארץ ישראל איך אסור לשכון שם ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה ועוד שאין קורא הכתוב לנילוס נחל מצרים אלא יחור או פישון אלא האמת הברור כי נחל מצרים הוא הנקרא היום ואד אל עריש ואני עברתי בו והוא מלא על כל גדותיו ושוב עברתי בו והוא יבש אין בו מים כלל ונקרא נחל כמו נחל איתן והוא מבדיל בין גבול מצרים לגבול ארץ ישראל וכן אומרים עד היום העכו"ם כי עד שם הוא גבול מצרים ומשם ואילך הוא בלד אל שאמייה וממצרים ועד הנחל הנזכר יש מהלך ח' ימים ומשם ועד עזה יש מהלך שני ימים ולכן אין לנו לתלות טעות בזה ברש"י ז"ל ומ"מ שאלתך במקומה עומדת דע לך כי מצרים אשר יצאו ממנה ישראל היתה מאותה צד של נילוס ועד היום יש שם בניינים גדולים ואומרים העכו"ם שהוא מצרים הראשונה ונילוס נמשך מהדרום אל הצפון ונחלק חלק ממנו יורד לצד אסכנדריא ונכנס לתוך הים וחלק ממנו יורד לדמיאט היא כפתור ומתעקם ויורד ונכנס בים ואין בין כפתור לנחל מצרים אלא מהלך ג' ימים ואם היה חפץ להוליכם דרך ארץ פלשתים היה מעבירם את הנילוס לצד צפון ופניהם אל הצפון אבל לא עשה כן אלא העבירם לצד הדרום ופניהם אל המזרח שהוא המדבר ונקרא מדבר איתם ומדבר העמים ועד היום קורין אותו הישמעאלים תי"ה בני ישראל וא"ת כיון דמה נפשך עברו ישראל את הנילוס איך לא נתפרסם בכתוב שש מאות אלף רגלי הגברים לבד מטף אם עברו במעברות או בגשרים או באיזה דרך עברו. דע כי בזמן שעברו ישראל שהוא בט"ו בניסן כבר גלו הגשמים אשר היו בצד הדרום כי תגבורת המים הוא מצד הגשמים אשר שם עד שיש מקומות שעוברין אותו ברגל כפי רוחב המקום שמתפשטין שם המים ועברו ברגל ולא הוצרך הכתוב להזכיר זה כיון שאין בו נס ולא שינוי ממנהגו של עולם תדע שלא הזכיר רש"י בכל הגבולים נילוס אלא נחל מצרים משמע שהוא סובר דנחל מצרים לחוד ונילוס לחוד וכן כתב בהדיא בעל כפתור ופרח שוא"ד אל עריש הוא נחל מצרים המפסיק בין גבול מצרים לגבול א"י ולמפורסמות אין צריך ראיה.

=====

בהחלט אפשר להבין את הרדב"ז. הוא מכיר רק את הרוזטה והדמיאט. שתי הזרועות של הנילוס לא יכולות להיות "נחל מצרים". תעלת סואץ עדיין לא קיימת. עזה כבר תוך ארץ ישראל. יש בסך הכל וואדי אחד בין עזה למצרים. הרדב"ז משתדל לקרוא לוואדי אל-עריש "נחל" ונותן עדות שלפעמים יש בו מים. כמה שזה קשה אבל אין לו ברירה אחרת. כי הוא לא ידע שפעם היו עוד זרועות של הנילוס ובהחלט אחד מהם כן יכול להיות "נחל מצרים".

השביעי, המזרחית ביותר, ה"פילוסית", עבר מ"אסמעיליה" עד "פילוסין". המקום הזה - "פילוסין" - ידוע. השם הזה שימש ליוונים, הרומאים, והביזנטים. הערבים קוראים למקום עד היום, "באלוזה". המקום הזה נמצא מזרחה לתעלת סואץ קרוב לחוף ים התיכון בתוך איזור של רקק. סימן היכר של המקום הוא שתי הגבהות קרוב לים התיכון.

יונתן בן עוזיאל מתרגם "רעמסס" ל"פילוסין"!!

מי עוד אומר שנחל מצרים הוא ואדי אל-עריש? ומה אומר רש"י? שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים ר"ד"ה תשובה הרב.....תדע שלא הזכיר רש"י בכל הגבולים נילוס אלא נחל מצרים משמע שהוא סובר דנחל מצרים לחוד ונילוס לחוד וכן כתב בהדיא בעל כפתור ופרח שוא"ד אל עריש הוא נחל מצרים המפסיק בין גבול מצרים לגבול א"י ולמפורסמות אין צריך ראיה.

לא מובן לי את הקטע הזה של הרדב"ז. כמה פעמים אומר רש"י במפורש שנחל-נהר מצרים הוא הנילוס.

רש"י במדבר פרק לד פסוק ג
פישון - הוא נילוס נהר מצרים ועל שם שמימיו מתברכין ועולין ומשקין את הארץ נקרא פישון.

רש"י בראשית פרק ב פסוק יא
ונחל מצרים היה מהלך על פני כל ארץ מצרים, שנאמר (יהושע יג, ג) מן השיחור אשר על פני מצרים

רש"י יהושע פרק יג פסוק ג
מן השיחור - הוא נילוס הוא נחל מצרים הוא סמוך לתחום מקצוע דרומי מערבית של א"י כמו שאמר
באלה מסעי .....

רש"י ישעיהו פרק יט פסוק ה
.....ונהר - זה נילוס:.....

ולא רק רש"י!

בראשית פרק טו - פסוק יח
ביום ההוא כרת ידוד את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד
הנהר הגדל נהר פרת:
יונתן בן עוזיאל-מנילוס דמצרים

במדבר פרק לד-פסוק ה
ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאתיו הימה:
יונתן בן עוזיאל-לנילוס דמצראי

רד"ק יהושע פרק יג פסוק ג
מן השיחור - הוא נילוס נחל מצרים והוא למקצוע דרומית מערבית של ארץ ישראל שלא כבש יהושע
כל מצר הדרומית אלא ממדבר צין הוא הר החלק העולה שעירה עד הנילוס היא תחום עזה האמור
למעלה מקדש ברנע עד עזה:

רד"ק ישעיהו פרק יא פסוק טו
את לשון ים מצרים - הוא נהר מצרים הנקרא שיחור.

רד"ק ישעיהו פרק כג פסוק ג
כי לא תצטרך לגשמים כי הנהר שנקרא שיחור משקה את הארץ ההיא, וזהו שאמר במים רבים:

מצודת דוד ישעיהו פרק כג פסוק ג
ובמים רבים - בדרך מים רבים היה בא לצור זרעים ממצרים היושבת על שיחור:

מצודת ציון יהושע פרק יג פסוק ג
השיחור - שם הנהר:

מצודת ציון ישעיהו פרק כג פסוק ג
שיחור - הוא הנילוס:
יאור - הנילוס נקרא יאור:
מצודת ציון ירמיהו פרק ב פסוק יח
שיחור - זהו הנילוס:

מצודת ציון דברי הימים א פרק יג פסוק ה
שיחור - הוא הנילוס:

בראשית רבה (וילנא) פרשה טז ד"ה ב שם האחד
שם האחד פישון שהוא מגדל פשתן ומימיו מהלכין בשופי,

בראשית רבה (וילנא) פרשה טז ד"ה ד אמר רבי
אמר רבי תנחום בשם רבי יהושע בן לוי עתיד הקב"ה להשקות כוס תרעלה לאומות ממקום שהדין יוצא מאי טעמא ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד, והיה לד' נהרים אין כתיב כאן אלא לד' ראשים, אלו ד' גליות כנגד ד' ראשים, שם הא' פישון זו בבל, על שם (חבקוק א) (ופשו פרשיו, ... ושם הנהר השני גיחון, זו מדי היה המן שף עמה כנחש, על שם על גחונך תלך, ... חדקל זו יון שהיתה קלה וחדה בגזירותיה, ... והנהר הרביעי הוא פרת זו אדום, פרת שהפירה והצירה לבניו. ....

קשה להבין שהרדב"ז לא ראה יונתן בן עוזיאל ורש"י והרד"ק.

מי כן מזכיר "נחל אל-עריש"? ר' סעדיא גאון – והרדב"ז לא מביא אותו!! אולי מפני שר' סעדיא גאון באמת לא מתכוון שנחל מצרים הוא וואדי אל-עריש.

ר' סעדיא גאון כותב בפרשת מסעי (ל"ד פסוק ה) נחלה מצרים "ואד אלעריש". איך ר' סעדיא גאון יכול להכחיש כל אלו שבאו לפניו שאומרים שנחל מצרים הוא הנילוס וכו' ואיך אלו שבאו אחריו (מלבד הרדב"ז) מתעלמים מ"ואד אלעריש" וממשיכים לקרא לנחל מצרים "נילוס"? התורה בפרשת מסעי מדברת בגבול הדרומי של ארץ ישראל.

במדבר פרק לד

(ג) והיה לכם פאת נגב ממדבר צן על ידי אדום והיה לכם גבול נגב מקצה ים המלח קדמה:
(ד) ונסב לכם הגבול מנגב למעלה עקרבים ועבר צנה והיה והיו תוצאתיו מנגב לקדש ברנע ויצא חצר אדר ועבר עצמנה:
(ה) ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאתיו הימה:
(ו) וגבול ים והיה לכם הים הגדול וגבול זה יהיה לכם גבול ים:

הגבול הדרומי מתחיל במזרח בקצה ים המלח. התורה נותנת נקודות ציון לכל אורך הקו ממזרח למערב. מעלה עקרבים, צנה, קדש ברנע, חצר אדר, עצמונה, לנחל מצרים. הקו ברור ממזרח למערב עם נטיה לכיוון דרום. אם כן עצמונה זה הנקודה הדרומית ביותר בקו מזרח למערב בדרך לנחל מצרים. ר' סעדיא גאון, שמכיר טוב את צפון סיני ומצרים מוסיף סימן טבעי לזיהות הנקודה הדרומית וזה התחלת ואדי אל עריש בדרך "נחלה" - לנחל מצרים. זאת אומרת, ר' סעדיא גאון לא אומר שנחל מצרים הוא ואדי אל עריש. הוא אומר שהתחלת נחל אל עריש הוא עוד סימן היכר לכיוון נחל מצרים, הנקודה הדרומית ביותר בכיוון מערבה.

זאת אומרת, גם לפי ר' סעדיא גאון נחל מצרים הוא הנילוס כמו שחז"ל וכל יתר המפרשים, ראשונים ואחרונים.

אבל.....!

ישעיהו פרק כז - פסוק יב

והיה ביום ההוא יחבט ידוד משבלת הנהר עד נחל מצרים ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל:

תרגום-נחלא דמצרים

רבי סעדיא גאון- ואדי אלעריש

ספטוגינטה (יוונית)- Rhinocorura

ספטוגינטה (אנגלית)- Rhinocorura

פשיטא-לנחלא דמצרים

וולגטא- torrentem Aegypti

בישיעהו כז' יב כותב הספטוגינטה "רינוקוררה" השם היוונית לאל עריש ור' סעדיא כותב "ואדי אלעריש". אין לי מושג מה הקשר בין התרגום לערבית המיוחס לר' סעדיא לתרגום הנוצרי הקדום ביותר. ולמה רק כאן משנה הספטוגינטה מהרגלו וכותב "אלעריש". ולמה התרגומים הנוצריים הקדומים שתורגמו מהספטוגינטה, ה"וולגטא" בלטינית וה"פשיטא" בארמית סורית מתאלמים ממקורם.

אפשרות אחת שהתרגום לערבית של ישיעהו המיוחס לר' סעדיא, מקורו לא בר' סעדיא גאון אלא תרגום של אחד מבני דורו. אפשרות אחרת שהיה תקון ע"י אחר שרצה להשוות התרגום לספטוגינטה. (יש לבדוק אם אין עוד פריטים שהתירגום לערבית שווה לסילופים של הספטוגינטה.) אם אומרים שהתרגום בישיעהו לא של ר' סעדיא אין לנו בעיה כי אז גם ר' סעדיא מצטרף לתרגום יונתן, תרגום ירושלמי, תרגום יוסף, רש"י, תספות, הרד"ק, המצודות ועוד שאומרים במפורש שנחל מצרים הוה הנילוס, השחור, וכו'.

אפשרות אחרת - מה שקוראים אל-עריש היום זה לא מה שהיה ידוע בימי ר' סעדיא אלא מקום אחר. ייתכן גם שהכוונה של הפסוק בישיעהו הוא לא על הגבול בין ארץ ישראל למצרים ההלכתי אלא הכוונה לגבול ה"בינלאומי" של מצרים אחרי ששישק כבש את החלק של זה של ארץ ישראל. אפשר להבין את הרד"ק במובן זה.

רד"ק ישיעהו פרק כז פסוק יב

משבולת הנהר ..... ומה שאמר עד נחל מצרים כי במצרים סוף מלכות העמים בהלחם **מלך הצפון** עם מלך הנגב ויבא מלך הצפון עד מצרים ומשל במכמני הזהב והכסף ובכל חמודות מצרים וכו' כמו שכתוב בחזיון דניאל, ואמר בעת ההיא יעמד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך וגו'.

עוד פירוש אחד מזכיר את ואדי אל-עריש והוא רבי אשתוארי הפרחי. בספרו 'כפתור ופרח' פרק י"א - גבולות הארץ, תת פרק - נחל מצרים, הוא כותב:
"הרי שנחל מצרים הוא מקצוע מערבית דרומית לארץ ישראל, וזה הנחל הוא ה'שיחור' וכן פירוש רש"י ז"ל ואיננו היאור. וכן כתוב בדברי הימים (א' יג' ה') ליקהל את כל ישראל מן שיחור מצרים ועד לבא חמת. וכן תרגם רבינו סעדיא גאון בתפסיר" ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה" - "ויסתדיר מן מאזל אלי ואד אלעריש ויכון כרוגה אלי אל בחר". (הנוסח המקורי בתפסיר קצת שונה) ובלכתך מעזה למצרים תמצא לכמו שלושה ימים או פחות מזה תחתוך [אותו] סמוך לכניסתו לים כמטחוי קשת ותלך. וכו' קוראים מעם היום ואד אלעריש כלומר נחל סכות ומסתברא שהוא שוכה שנאמר אליו (יהושע טו מח) ובהר שמיר ויתיר ושוכה. האמנם יש לדרום חברון כמו יום עיר ששמה שוכה וסמוך לה יתיר שקורין עתיר וכבר [אמר] אשדוד ובנותיה וחצריה עזה ובנותיה וחצריה עד נחל מצרים והים הגדול וגבול ואחר כן כתוב ובהר וגומר. ודע כי ההרים למזרח סמוכים לים כאלף אמה במקום ההוא. ועוד היום מקובל עצל הכל שמה שמפסיק בין ארץ כנען שקורין לו בלד אל שאם ובין ארץ מצרים הוא זה הנחל."

אני אנסה להסביר את ה"כפתור ופרח" בפשטות ואני מקוה שאני אשאר אם פחות שאלות מאלו שישנם בפירוש החדש של "בית המדרש להלכה בהתישבות"

"הרי שנחל מצרים הוא מקצוע מערבית דרומית לארץ ישראל, וזה הנחל הוא ה'שיחור' [אין ספק שהשם "שיחור" מכוון לנילוס] וכן פירוש רש"י ז"ל ואיננו היאור {מפני שהיאור משמש לשם הנהר הטבעי ויתר הזרועות וגם לתעלות שנעשו בידי אדם להשקיה. כאן הכוונה לשיחור, הנהר, ולא אחת התעלות}
"וכן כתוב בדברי הימים (א' יג' ה') ליקהל את כל ישראל מן שיחור מצרים ועד לבא חמת. וכן תרגם רבינו סעדיא גאון בתפסיר" ונסב הגבול מעצמון נחלה מצרים והיו תוצאותיו הימה ויסתדיר מן מאזל אלי ואד אלעריש ויכון כרוגה אלי אל בחר". (הנוסח המקורי בתפסיר קצת שונה) הואדי הזאת בדרך לנחל מצרים - הנילוס. ר' סעדיא כותב "...ליכון כרוגה אלי אל בחר". הנילוס נקראת בערבית "ניל-אל-בחר" זאת אומרת ר' סעדיא כותב במפורש

שממשיכים מואדי אלעריש לכוון הנילוס, שהוא נחל מצרים, ולא שואדי אל-עריש נכנס לתוך הנילוס.]

"ובלכתך מעזה למצרים תמצא לכמו שלושה ימים או פחות מזה תחתוך[אותו] סמוך [כאן ר' סעדיא נותן את ציון הגבול האחרון "נחלה" לנחל מצרים. הנקודה האחרונה והדרומית ביותר בקו הגבול הדרומי במהלכו ממזרח למערב. וממשיך להסביר ולזהות הוואדי הזאת בדרך לנחל מצרים - הנילוס.] "

"ובלכתך מעזה למצרים תמצא לכמו שלושה ימים או פחות מזה תחתוך[אותו] סמוך לכניסתו לים כמטחי קשת ותלך. וכן קוראים מעם היום ואד אלעריש כלומר נחל סכות ומסתברא שהוא שוכה שנאמר אליו (יהושע טו מח) ובהר שמיר ויתיר ושוכה.

[בדרך מעזה לנחל מצרים - הנילוס - תגיע לואדי אלעריש. כאל הוא כותב במפורש שואדי אלעריש הוה נחל סכות ולא "נחל מצרים"]

"האמנם יש לדרום חברון כמו יום עיר ששמה שוכה וסמוך לה יתיר שקורין עתיר וכבר {אמר} אשדוד ובנותיה וחצריה עזה ובנותיה וחצריה עד נחל מצרים והים הגדול וגבול ואחר כן כתוב ובהר וגומר. ודע כי ההרים למזרח סמיכים לים כאלף אמה במקום ההוא. ועוד היום מקובל עצל הכל שמה שמפסיק בין ארץ כנען שקורין לו בלד אל שאם ובין ארץ מצרים הוא זה הנחל."

[וזה נכון כי מאז שפרעה נכה כבש חלקים גדולים של ארץ ישראל בסוף בית שני הוא צירף כל צפון סיני מנחל אל עריש עד הנילוס למצרים. וזה הפך להיות הגבול ה"בינלאומי".]

רד"ק ישעיהו פרק כז פסוק י'

".....ומה שאמר עד נחל מצרים כי במצרים סוף מלכות העמים בהלחם מלך הצפון עם מלך הנגב ויבא מלך הצפון עד מצרים ....."

[אולי אפשר להבין רס"ג שואדי אל-עריש הוא גבול בינלאומי ולא גבול של ארץ ישראל. זה יכול להסביר למה הספטוגינטה בישיעהו קורא לנחל מצרים "רינוקורורה" כי זה היה הגבול אז. וזה מסביר את ר' סעדיא גאון כמו שכתבנו לעיל. אבל היות וכל התרגומים שלנו, הראשונים ואחרונים (מלבד הרדב"ז) אומרים במפורש שנחל מצרים הוא הנילוס - הזרוע השביעית הפילוסית, אין ספק שנחל מצרים הוא השיחור הוא הנילוס.]

יש לציין שמקורת חילוניים מדברים אל "רינוקורורה" כשם המקורי של של "פילוסין". בכל אופן אין מה לסתור הכתוב בחז"ל וראשונים.

אם יש לבחור בין נחל מצרים שהוא הנילוס לפי חז"ל וכל הראשונים ואחרונים ובין וואדי אל-עריש של הרזב"ז, ברור שאני אבחר שנחל מצרים הוא הזרוע הפילוסית של הנילוס.

=====

=====

איזו ערים מופיעים בתורה? און, גושן, פיתום(טאניס), רעמסס (פילוסין) מגדול, בעל צפון, וצוען. כל הערים האלו מזוהים עם אתרים במזרח הדלתא קרוב לים התיכון. אמנם אלכסנדריה- נא אמון נמצא גם בדלתא ובחוף ים התיכון, היא נמצאת כמאתיים קילומטר מערבה מיתר האתרים שמופיעים בתורה. אבל אלכסנדריה לא היה בזמן יציאת מצרים.

ננסה לזהות האיזור של מצרים בתקופת גלות מצרים והיציאה ממנה. כבר זיהינו והסברנו את גופי המים במצרים דאז. זיהינו נחל מצרים כהנילוס -או חלק ממנו- שנקראת גם שיחור, פישון ולפעמים יאור. זיהינו את נחל מצרים כהזרוע השביעית של הנילוס שנקראת ה"פילוסית" שעוברת ע"י העיר הידועה פילוסין. העיר הזאת מזוהה באיזור של תל אל פרמה וקלעת א-טינה ע"י האתר הערבי בלוזה. היום יש קו ברור בטופוגרפיה של השטח שמפריד בין שטח מוצף לפרקים לבין שטח של חולות. נראה לי שהקו הזה יכול להיות האפיק הקדום לזרוע הפילוסית של הנילוס והוא הנחל מצרים שמהווה הגבול של ארץ ישראל המקראי. האפיק הזה זוהה על ידי גיאולוגים ישראלים בשנות ה'70. (ראה מפה)

היות ואין אפיק הזה של הנילוס, המים המגיעים בעליה התקופתי של הנילוס מתפשט לרוחב ומיצר שטח מוצף לפרקים. אותו הסבר יש להתייחס לאגם מנזלה. האגם הזה רדוד מאוד ויותר דומה לביצה אם הרבה נקודות יבשה פזורות בכל שטחה. היום יש רק שתי זרועות של הנילוס, הרשיד והדמיאט. הראשיד (רוזטה) עובר מזרחה לאלכסנדריה. הדמיאט הוא הגבול המערבי של האגם מנזלה. זאת אומרת שתי הזרועות של הנילוס שנסתמו, המנדסיה והטאניטי, מימיהם מתפשטים לרוחב והם יצרו אותו אגם הרדוד.

בתקופת האבות ושבטי ק' היו שבעת הזרועות של הנילוס. ארץ מצרים היה מה שנקרא "מצרים התחתית". זאת אומרת מנחל מצרים במערב עד הדמיאט במזרח, ים התיכון בצפון וקו קנטרה או אסמעליה בדרום. הגבול הדרומי והמערבי לא ברור לי סופית כי ייתכן שכל מצרים הקדומה היתה בסך הכל בין הזרועה הטניטית והפילוסית.

יוסף הורד מצרימה. אחרי שבע עשרה שנה יורדים למצרים כל שבעים נפש. יוסף מושיב את ישראל בגושן. גושן הוא איזור בתוך מצרים רבתי. האיזור הכי קרוב לגבול של ארץ ישראל. חז"ל אומרים שפרעה נתן את גושן לשרה אמנו. זאת אומרת, איזור מצרי שיהיה בבעלות ישראל. בינתיים זה עדיין מצרית, אחרת יושבי גושן לא יהיו בגלות מצרים. לפי זה ברור שגושן הוא האיזור שמתחיל בשפה המערבית של נחל מצרים – הנילוס הזרוע הפילוסית - בתוך מצרים רבתי, גושן לחוד ומצרים לחוד. פרעה והממלכה המצרית נמצאים במצרים. רוב בני ישראל נמצאים בגושן אבל חלק נמצא במצרים על יד בתי המלוכה וחלק מפוזרים בכל יתר שטחי מצרים. עדות לכך נמצא עשרות פעמים בחז"ל ובמפרשים.

כל המערכת של המכות, הוויכוחים עם פרעה, הסתרת משה ביאור בסוף, טבילת בת פרעה וכו' מתרחשים באיזור המלוכה של מצרים. בני ישראל מפוזרים בכל מצרים רבתי, רובם בגושן. כנראה, אין (כמעט) מצרים בגושן.

אחרי זיהוי האיזורים של מצרים רבתי, עלינו לנסות לזהות הערים שמופיעים בתורה. רעמסס- השם מופיע בחז"ל ומפורשים בתור שם עיר ושם מחוז. רעמסס בתוך גושן. אמנם יש גם פירוש שגושן בתוך רעמסס אבל זאת לא סתירה. מנהטן נקראת ניו יורק בתוך העיר ניו יורק בתוך מדינת ניו יורק. יונתן בן עוזיאל תמיד מתרגם 'רעמסס' כ'פילוסין'. יש להתייחס לאבן עזרא שמבדיל בין רעמסס לרעמסס בשינוי ניקוד. לפי פירוש, אחד בגושן והשני על יד איזור המלוכה. כאמור, פילוסין ידוע ולכן אנו יכולים להתחיל הזיהוי שלנו ברעמסס-פילוסין. ערי מסכנות לפרעה. לפי חז"ל, רב ושמואל, רעמסס שמה וקוראים פיתום מסיבה מסוימת: פיתום שמה וקוראים לה רעמסס מסיבה מסוימת. מלבד האבן עזרא כולם אומרים שערי מסכנות אלו היו פיתום ורעמסס. אבל רעמסס היה בגושן. אבל העבודת פרך היה במצרים ולא בגושן. האבן עזרא אומר שהיו כמה ערי מסכנות מפוזרים במצרים ובקרבת בתי המלוכה.

והיות ורעמסס נמצאת בגושן, נתחיל בגושן.

=====

גושן - מקורות

אנחנו רואים שהגלות במצרים התחילה ברצון עז של יעקב אבינו, יוסף בנו ויהודה בנו להתישב דווקא בגושן. אני חושב שהסיבה לזה כדי שגושן יהיה שייך לעם ישראל בעתיד.

פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק כו

ר' יהושע בן קרחא אומר שרה היתה אשת פרעה מאהבתו אותה כתב לה בשטר כתובתה כל ממונו בין כסף בין זהב בין עבדים וקרקעות, וכתב לה את ארץ גושן לאחוזתה, לפיכך ישבו בני ישראל בארץ גושן בארץ שרה אמם, וכתב לה את הגר בתו מפלגשו שפחה, ומניין שהייתה הגר בתו של פרעה מפלגשו, שנ' ושרי אשת אברם לא ילדה לו ולה שפחה מצרית ושמה הגר, והשכים פרעה בבקר ונבהל שלא קרב אליה ושלח וקרא לאברהם ואמר לו הרי אשתך שרי לפניך וכל שטר כתובתה עמה קח ולך ואל תעמוד בארץ הזאת, שנ' ועתה הנה אשתך קח ולך,

לפי זה, מוכרח להיות שגושן צמוד לנחל מצרים שהוא הגבול בין ארץ ישראל ומצרים. אחרת אין שום תועלת אם גושן נמצא על יד קהיר או אלכסנדריה.

בראשית פרק מה פסוק י'

וַיֵּשְׁבֶת בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וְהָיִיתָ קְרוֹב אֵלַי אֶתְּהָ וּבְנֶיךָ וּבְנֵי בְנֶיךָ וְצִאֲנֶךָ וּבְקָרְךָ וְכָל אֲשֶׁר לְךָ:

בראשית פרק מז פסוק כח

וְאֵת יְהוּדָה שְׁלַח לִפְנֵי אֵל יוֹסֵף לְהוֹרֹת לִפְנֵי גִשְׁנָה וַיָּבֹאוּ אֶרְצָה גֹּשֶׁן:

בראשית פרק מז פסוק כט

וַיֹּאסֶר יוֹסֵף מְרֻכָּבָתוֹ וַיַּעַל לְקִרְיַת יִשְׂרָאֵל אָבִיו גִּשְׁנָה וַיֵּרָא אֵלָיו וַיִּפֹּל עַל צַוְּאָרָיו וַיִּבְכֶּה עַל צַוְּאָרָיו עוֹד:

בראשית פרק מז פסוק לד

וְאֶמְרָתֶם אֲנָשִׁי מִקְנֶה הָיוּ עֲבָדֶיךָ מִנְּעוּרֵינוּ וְעַד עַתָּה גַם אֲנַחְנוּ גַם אֲבֹתֵינוּ בַּעֲבוּר תִּשְׁבּוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן כִּי תוֹעֲבֹת מִצְרַיִם כָּל רְעָה צֹאן:

בראשית פרק מז פסוק א

וַיָּבֹא יוֹסֵף וַיִּגְדַּל לִפְרָעָה וַיֹּאמֶר אֲבִי וְאֶחָיו וְצִאֲנָם וּבְקָרָם וְכָל אֲשֶׁר לָהֶם בָּאוּ מֵאֶרֶץ כְּנָעַן וְהֵנָּה בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן:

בראשית פרק מז פסוק ד

וַיֹּאמְרוּ אֵל פְּרָעָה לְגוֹר בְּאֶרֶץ בָּאנוּ כִּי אֵין מִרְעָה לְצֹאן אֲשֶׁר לַעֲבָדֶיךָ כִּי כִבֵּד הָרַעַב בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וְעַתָּה יֵשְׁבוּ נָא עֲבָדֶיךָ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן:

בראשית פרק מז פסוק ו

אֶרֶץ מִצְרַיִם לִפְנֵיךָ הוּא בְּמִיטֵב הָאֶרֶץ הוֹשֵׁב אֶת אֲבִיךָ וְאֵת אֶחָיךָ יֵשְׁבוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וְאִם יִדְעָתָּ וְיֵשׁ בָּם אֲנָשִׁי חֵיל וְשִׁמְתָם שְׂרִי מִקְנֶה עַל אֲשֶׁר לִי:

בראשית פרק מז פסוק כז

וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וַיֵּאָחֲזוּ בָּהּ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד:

בראשית פרק נ פסוק ח

וְכָל בֵּית יוֹסֵף וְאֶחָיו וּבֵית אָבִיו רַק טַפָּם וְצִאֲנָם וּבְקָרָם עָזְבוּ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן:

שמות פרק ח פסוק יח

וְהַפְלִיתִי בַּיּוֹם הַהוּא אֶת אֶרֶץ גֹּשֶׁן אֲשֶׁר עָמְדָה עָלֶיהָ לְבִלְתִּי הִיֹּות שֵׁם עָרֵב לְמַעַן תִּדַּע כִּי אֲנִי יְקֹוֹק בְּקִרְבֵּי הָאֶרֶץ:

שמות פרק ט פסוק כו

רַק בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן אֲשֶׁר שָׁם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא הָיָה בְּרֹד:

יהושע פרק י פסוק מא

וַיִּכְּסוּ יְהוֹשֻׁעַ מִקֵּדֶשׁ בְּרָנֶע וְעַד עֵזָה וְאֵת כָּל אֶרֶץ גֹּשֶׁן וְעַד גִּבְעוֹן:

יהושע פרק יא פסוק טז
וַיִּקַּח יְהוֹשֻעַ אֶת כָּל הָאָרֶץ הַזֹּאת הָהָר וְאֶת כָּל הַנֶּגֶב וְאֶת כָּל אֶרֶץ הַגִּשְׁן וְאֶת הַשְּׁפֵלָה וְאֶת
הָעֶרְבָה וְאֶת הַר יִשְׂרָאֵל וְשָׁפְלָתָהּ:
יהושע פרק טו פסוק נא
וַגִּשְׁן וְחֶלְחָל וְגִלְגָּל עָרִים אַחַת עָשָׂרָה וְחִצְרֵיהֶן:

רוב המפרשים שזה לא הגושן של מצרים אבל ראה להלן:

רד"ק יהושע פרק י פסוק מא ד"ה (מא) ארץ
ארץ גושן - אין זה של מצרים:
רד"ק יהושע פרק יא פסוק טז ד"ה (טז) ארץ
ארץ הגשן - אין זה גושן של מצרים ובדרש אומר כי היה גשן של ארץ מצרים והיא נבלעת
בתוך ערי ישראל כמו שאמר ויעל לקראת אביו גושנה מלמד שהיא
אונקלוס בראשית פרק מה פסוק י
ותתיב בארעא דגשן ותהי קריב לי את ובנך ובני בנך וענך ותורך וכל דלך:
אונקלוס בראשית פרק מו פסוק כח
וית יהודה שלח קדמוהי לות יוסף לפנאה קדמוהי לגשן ואתו לארעא דגשן:
אונקלוס בראשית פרק מו פסוק כט
וטקיס יוסף רתכוהי וסליק לקדמות ישראל אבוהי לגשן ואתחזי ליה ונפל על צוריה ובכא על
צוריה עוד:
אונקלוס בראשית פרק מו פסוק ל
ותימרון גוברי מרי גיתי הוו עבדך מזעורנא ועד כען אף אנחנא אף אבהתנא בדיל דתתבון
בארעא דגשן ארי מרחקין מצראי כל רעי ענא:
אונקלוס בראשית פרק מז פסוק א
ואתא יוסף וחוי לפרעה ואמר אבא ואחי וענהון ותוריהון וכל דילהון אתו מארעא דכנען והא
אנון בארעא דגשן:
אונקלוס בראשית פרק מז פסוק ד
ואמרו לפרעה לאתותבא בארעא אתינא ארי לית רעיא לענא דלעבדך ארי תקיף כפנא בארעא
דכנען וכען יתבון כען עבדך בארעא דגשן:
אונקלוס בראשית פרק מז פסוק ו
ארעא דמצרים קדמך היא בדשפיר בארעא אותיב ית אבוך וית אחך יתבון בארעא דגשן ואם
ידעת ואית בהון גוברין דחילא ותמנינן רבני גיתי על דילי:
אונקלוס בראשית פרק מז פסוק ז
ויתיב ישראל בארעא דמצרים בארעא דגשן ואחסינו בה ונפישו וסגיאנו לחדא:
אונקלוס בראשית פרק נ פסוק ח
וכל בית יוסף ואחוהי ובית אבוהי לחוד טפלהון וענהון ותוריהון שבקו בארעא דגשן:
אונקלוס שמות פרק ח פסוק יח
ואפריש ביומא ההוא ית ארעא דגשן דעמי שרי עלה בדיל דלא למהוי תמן ערובא בדיל דתדע
ארי אנא יי שליט בגו ארעא:
אונקלוס שמות פרק ט פסוק כו
לחוד בארעא דגשן דתמן בני ישראל לא הוו ברדא:
רש"י בראשית פרק מה פסוק יח ד"ה (יח) את
את טוב ארץ מצרים - ארץ גושן. ניבא ואינו יודע מה ניבא, סופם לעשותה כמצולה שאין בה
דגים

רוב ישראל בגושן אבל הרבה במצרים על יד המלוכה ומפוזרים בכל היתר

רש"י בראשית פרק מז פסוק יא ד"ה (יא) רעמסס
רעמסס - מארץ גושן היא:

רש"י בראשית פרק מז פסוק כז ד"ה (כז) וישב
 וישב ישראל בארץ מצרים - והיכן, בארץ גושן, שהיא מארץ מצרים:
רש"י בראשית פרק מח פסוק א ד"ה (א) ויאמר
 מקרא קצר. ויש אומרים אפרים היה רגיל לפני יעקב בתלמוד, וכשחלה יעקב בארץ גושן,
 הלך אפרים אצל אביו למצרים והגיד לו:
רש"י שמות פרק יט פסוק ד ד"ה ואשא אתכם
 ואשא אתכם - זה יום שבאו ישראל לרעמסס, שהיו ישראל מפוזרין בכל ארץ גושן, ולשעה
 קלה כשבאו ליסע ולצאת נקבצו כלם לרעמסס. ואונקלוס תרגם ואשא,
רש"י דברים פרק יא פסוק י ד"ה אשר יצאתם
 אשר יצאתם משם - אפילו ארץ רעמסס [וארץ גושן] אשר יצאתם בה והיא במיטב ארץ
 מצרים שנאמר (בראשית מז, יא) במיטב הארץ וגו', אף היא אינה כארץ

זאת לא סתירה שהשם "רעמסס" שימש לכמה מקומות בתוך גושן ובתוך
 מצרים

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק א פסוק ז ד"ה (ז) ובני
 בראשונה (במד' י, יג), כי כתיב ראשונה יסעו (שם ב, ט): ותמלא הארץ ארץ גושן היא
 רעמסס בשו"א נח תחת העי"ן, כי הראשון שתחת העי"ן שהוא דבק עם
אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק מ פסוק ב ד"ה (ב) ביום
 (יד), לדור הבא אחרי כן לקבוע יום צאתכם מקרא קדש. כי היה ביום הראשון נסעו מגושן.
 ועוד, כי במדבר סיני אין להם לחם שיעשו מצות שבעת ימים.....
אבן עזרא - הפירוש הקצר שמות פרק ח פסוק יט ד"ה (יט) ושמתי
 כי יכיר הערוב מי הוא מעמי ומעמך, וזה נאמר על מי שהיה במצרים, ולא בארץ גושן:
רמב"ן בראשית פרק מה פסוק י ד"ה (י) וישבת
 ירצה לעמוד בארץ מצרים אשר שם הברכה למלכות, על כן שלח לו מעתה כי בארץ גושן
 ישיבנו. וטעם אתה ובניך, מחובר בפסוק העליון, רדה אלי אתה ובניך ובני בניך
רמב"ן שמות פרק א פסוק י ד"ה ועלה מן
 (ישעיה ז א). ואולי יאמר ועלה עלינו מן הארץ אשר הוא יושב בה, ירמוז לארץ גושן:
רמב"ן שמות פרק ג פסוק יב ד"ה (יב) ויאמר
 למשה שני דברים, שירד להצילו מיד מצרים, והיה אפשר שיצילם מידם בארץ גושן עצמה או
 קרוב משם, אבל הבטיח עוד להעלותו מן הארץ ההיא כולה אל מקום
רמב"ן שמות פרק ט פסוק כו ד"ה (כו) רק
 רק בארץ גושן אשר שם בני ישראל - בעבור שנטה ידו על השמים והוריד הברד היה ראוי
 שירד גם על ארץ גושן, שהאוויר שלה ושל ארץ מצרים אחד הוא, ולכן
רד"ק יהושע פרק י פסוק מא ד"ה (מא) ארץ
 ארץ גושן - אין זה של מצרים:
רד"ק יהושע פרק יא פסוק טז ד"ה (טז) ארץ
 ארץ הגשן - אין זה גושן של מצרים ובדרש אומר כי היה גושן של ארץ מצרים והיא נבלעת
 בתוך ערי ישראל כמו שאמר ויעל לקראת אביו גושנה מלמד שהיא
 מסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק לז ד"ה חמשה זקנים
 אדם (שמות ד' כ') [ומושב בני ישראל] אשר ישבו במצרים ובארץ כנען [ובארץ גושן שלשים
 שנה וארבע מאות שנה] (שם י"ב מ'). לא חמד אחד מהם נשאתי (במדבר
 מכילתא דרבי ישמעאל בא - מס' דפסחא בא פרשה יד ד"ה ומושב בני
 ומושב בני ישראל אשר ישבו בארץ מצרים ובארץ כנען ובארץ גושן שלשים שנה וארבע מאות
 שנה וזה אחד מן הדברים שכתבו לתלמי המלך כיוצא בו כתבו אליו
בראשית רבה (וילנא) פרשה סג ד"ה ג אברם נקרא
 היא (שם/שמות יב) ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובארץ כנען ובארץ גושן שלשים
 שנה וארבע מאות שנה.

בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה סג ד"ה [ואלה תולדות יצחק]
עמיקתא היא ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים (שמות יב מ) ובארץ כנען ובארץ גושן
ארבע מאות ושלשים שנה.
שמות רבה (וילנא) פרשה יא ד"ה ב דבר אחר
המונים, שנאמר הנני משליח בך את הערוב חיות ועופות מעורבבין, אבל ארץ גושן שישראל
יושבין בה לא היה שם ערוב שנאמר והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן, א"ר
שמות רבה (וילנא) פרשה יא ד"ה ב דבר אחר
גושן שישראל יושבין בה לא היה שם ערוב שנאמר והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן, א"ר
אמי כאדם שאומר לחבירו לא יטול פלוני בטאריקי זו שפלוני פטרנו עומד
שמות רבה (וילנא) פרשה יב ד"ה ד ויט משה
מהו בחנמל בא נח מל, ור' פנחס אמר יורד כפילקין וקוצץ את האילנות, רק בארץ גושן, למה
ניצלת לפי שפטרונה עומד עליה ה"ה ד אשר שם בני ישראל לא היה ברד.
שמות רבה (וילנא) פרשה יד ד"ה ג חשך למה
מה שנאמר ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, הה"ד ולכל בני ישראל היה אור וגו', בארץ גושן לא
נאמר אלא במושבותם שכל מקום שהיה יהודי נכנס היה אור נכנס ומאיר לו
שמות רבה (שנאן) פרשה יא ד"ה יא, ב כי
משליח בך ובעבדיך ובעמך [ובבתיך את הערב], וחיות ועופות מעורבבין. אבל ארץ גושן,
שהיו ישראל יושבין בה, לא היה שם ערוב, שנאמר: והפליתי ביום ההוא את
ספרי דאגדתא על אסתר - מדרש אבא גוריון (בובר) פרשה ג ד"ה ויקראו סופרי המלך
לפרעה העני, כשירדו למצרים קבלן בסבר פנים יפות, והושיבן במיטב הארץ בארץ גושן, וזן
אותן בשני רעבון, והאכילן מכל טובה, פלטיין היה לו לבנות שם, ולא היה
מדרש תנחומא (ורשא) פרשת שמות סימן כב ד"ה (כב) ויקח משה
וירכיבם על נושא דם (שמות יב), ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובארץ גושן ובארץ
כנען שלשים שנה וארבע מאות שנה, וישלח את זאטוטי בני ישראל ואל
מדרש אגדה (בובר) שמות פרק יג ד"ה [כ] ויסעו מסכות
ופסוק אחר אומר מרעמסס סוכתה (שמות יב לז), והלא ישראל יושבים בארץ גושן, ויש בין
גושן לרעמסס יותר מארבעים פרסה, מלמד שנטלם הקב"ה והוליכם בשעה
מדרש אגדה (בובר) שמות פרק יג ד"ה [כ] ויסעו מסכות
אחר אומר מרעמסס סוכתה (שמות יב לז), והלא ישראל יושבים בארץ גושן, ויש בין גושן
לרעמסס יותר מארבעים פרסה, מלמד שנטלם הקב"ה והוליכם בשעה אחת
פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק כו ד"ה עשרה נסיונות נתנסה
כתובתה כל ממונו בין כסף בין זהב בין עבדים וקרקעות, וכתב לה את ארץ גושן לאחוזתה,
לפיכך ישבו בני ישראל בארץ גושן בארץ שרה אמם, וכתב לה את הגר בתו מפלגשו שפחה,
ומניין שהייתה הגר בתו של
אליהו רבה (איש שלום) פרשה ח ד"ה ברד, מפני מה
ברד (שיבר) [ושיבר] כל נטעים שנטעו ישראל, שנאמר ויך הברד [וגו'], רק בארץ גושן [וגו']
(שם/שמות/כ"ה וכ"ו), דבר שהוא חונה עליו נמלל, [שנאמר יהרג בברד
פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק מה ד"ה י] וישבת בארץ
וישבת בארץ גושן. ולא בעיר המלוכה:
פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק מו ד"ה כח) ואת יהודה
אורות שש מאות ושלש עשרה מצות, מלמד שהיה ליוסף בית הוראה בארץ גושן ששם היו
אבותינו עוסקים בחכמת התורה עד שלא ניתנה. הוא שאמרו כי בפרק
פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק מו ד"ה כח) ואת יהודה
לפניו. מתרגם לפנאה קדמוהי: להורות לפניו גשנה. לאמר לו כי אביך בא עד גושן:
פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק מז ד"ה יא) ויושב יוסף
ויושב יוסף את אביו. בארץ גושן היה מושבותם, ואחוזתם בארץ רעמסס:
פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק ח ד"ה יח) והפליתי ביום
והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן. פליאה תהיה בעולם היאך ארץ זו לקתה וזו לא לקתה:
אשר עמי עומד. כענין שנא' ואנכי עמדתי בהר (דברים י ט), והלא כתוב

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק ט ד"ה ד) והפלה ה' והפלה ה'. כמו והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן (שמות ח יח): פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק ט ד"ה כו) רק בארץ רק בארץ גושן. זו הפלאת שבין ישראל למצריים: פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק טז ד"ה לה) ובני ישראל ששה עשר יצאו כולן ולא נשאר שם אחד מישראל, עד שנתקבצו מאליהם מרעמסס ומגושן ומכל ערי פרעה, עבר כל יום ט"ו וממחרתו יצאו ביד רמה, ללמדך שהתורה שכל טוב (בובר) בראשית פרק מ ד"ה ירויחו דורשיה וישכילו ויתירוהו והרכיבו בכסא מרכבת משנהו ויושיבו לאחיו ולאחיו בארץ גושן ויגבהו ויאחזו בה: שכל טוב (בובר) בראשית פרק מא ד"ה מח) ויקבוץ את העיר אשר סביבותיה. של עיר: נתן בתוכה. של עיר. ר יהודה אומר נתן של תחום גושן בגושן, ושל תחום נוף בנוף, ושל תחום תחפנחס בתחפנחס, מפני שכל ארץ שכל טוב (בובר) בראשית פרק מא ד"ה מח) ויקבוץ את אשר סביבותיה. של עיר: נתן בתוכה. של עיר. ר יהודה אומר נתן של תחום גושן בגושן, ושל תחום נוף בנוף, ושל תחום תחפנחס בתחפנחס, מפני שכל ארץ וארץ שכל טוב (בובר) בראשית פרק מה ד"ה י) וישבת בארץ וישבת בארץ גושן. ואיני מושיבך בעיר הממלכה מפני טורח מלכות, וכן מצינו שאמר דוד לאכיש למה ישב עבדך בעיר הממלכה עמך (ש"א כז ה): והיית קרוב אלי. שכל טוב (בובר) בראשית פרק מו ד"ה כח) ואת יהודה אביו ואל יכוה בגחלתו: לפניו. קודם שיבא אביו: נשנה. לומר לו שאביו בא לגושן, שכן דרך העולם כשאדם חשוב בא לעיר צריך לאושפיזו להודיע הרי פלוני בא אליך, שכל טוב (בובר) בראשית פרק מו ד"ה לד) ואמרתם אנשי כלומר שמנהג אבותינו בידינו ואין לנו לשנותו, כל כך למה: בעבור תשבו בארץ גושן. לבדכם ולא תשבו בעיר המלוכה ושאין בגושן בני ע"ז שמקפידין על גנאי ע"ז שלהם, אבל יושבי מצרים מקפידין: כי תועבת שכל טוב (בובר) בראשית פרק מז ד"ה א) ויבא יוסף ובקרום וכל אשר להם באו מארץ כנען. שהיא זבת חלב ודבש: והנם בארץ גושן כאשר צויתם: שכל טוב (בובר) בראשית פרק מז ד"ה ד) ויאמרו אל מתעבים כל רועי צאן, לא נשב בעיר הממלכה עמך אלא: ישבו נא עבדיך בארץ גושן: שכל טוב (בובר) בראשית פרק מז ד"ה ו) ארץ מצרים הושב את אביך ואת אחיך. אבל בעצתי אין להם טובה לישיבתם אלא בארץ גושן: ואם ידעת ויש בם אנשי חיל ושמעתם. כלומר ושמתי אותם: שרי מקנה על אשר לי. שכל טוב (בובר) בראשית פרק מז ד"ה יא) ויושב יוסף ויושב יוסף את אביו ואת אחיו. בארץ גושן: ויתן להם אחזה בארץ מצרים. שדות וכרמים: במיטב הארץ. בארץ שמנה והיכן הוא: בארץ רעמסס כאשר צוה פרעה: שכל טוב (בובר) בראשית פרק מז ד"ה כז) וישב ישראל וישב ישראל בארץ מצרים, ומפרש באיזה מקום בארץ גושן: ויאחזו בה. לקחו בה אחוזת קרקע ובתים: ויפרו. בבנים ובבנות: וירבו. בנכסים: מאד. יותר מן המצרים, שכל טוב (בובר) בראשית פרק מז ד"ה ורבותינו דרשו ויגש אורו"ת בגימט' תרי"ג, כנגד תרי"ג מצות מלמד שהיה ליוסף בית הוראה בארץ גושן ששם היו אבותינו עסוקים בחכמת תורת הדעת, עד שלא ניתנה תורה, והיינו שכל טוב (בובר) בראשית פרק נ ד"ה ח) וכל בית טפים מועטין שאינם יכולין להלוך הם הנשארים במצרים: וצאנם ובקרום עזבו בארץ גושן. כשמועו: שכל טוב (בובר) שמות פרק ח ד"ה יח) (והפלאתי) [והפליתי] ביום ההוא. אע"פ שהתיבה נדרשת לשון פלא, כלומר אעשה פלאות לארץ גושן שיהיו באי עולם מפליאין בעיניהם האיך ארץ זו לקתה וארץ זו לא לקתה, יש לגבורי כח

שכל טוב (בובר) שמות פרק ח ד"ה יח) (והפלאתי) [והפליתי]

לדבר כי יפלא ממך דבר (דברים יז ח), שהרי לא נאמר והפליתי ביום ההוא לארץ גושן. אי נמי עם ארץ גושן, אלא את ארץ גושן, וכך פשוטו של פסוק והעלמתי ביום ההוא את ארץ גושן: אשר עמי עומד עליה, שלא יראוה חיות רעות שאם היו רואין אותה כיון שהיא שכל טוב (בובר) שמות פרק ט ד"ה כו) רק בארץ

רק בארץ גושן אשר שם בני ישראל. הוי מיעוט אחר מיעוט, ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות ואתא לריבויא שארי מקומות חוץ לגושן שנמצאו שם בני ישראל לא היה ברד במקום:

שכל טוב (בובר) שמות פרק י ד"ה כג) לא ראו

עומד ממקומו להלך היה נופל וניזוק: ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. היינו גושן, ופשטיה דקרא הוא. אבל רבותינו דורשין במושבותם דמצרים שהיו ישראל שכל טוב (בובר) שמות פרק יב ד"ה ורבותינו דרשו ויסעו

לשנים: ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובארץ כנען ובארץ פלשתים ובארץ גושן שלשים שנה וארבע מאות שנה. וכך כתבו לתלמי המלך וזהו מן הדברים שכתבו שכל טוב (בובר) שמות פרק יג ד"ה יז) ויהי בשלח

(משלי יד יב). וכן כי קרוב הוא, וכיצד הי' קרוב למצרים, שהרי עזה היא סמוכה לגושן, וגת סמוכה לעזה שהרי פלשת וכפתור בני בניו של מצרים הזקן היו, והיתה שכל טוב (בובר) שמות פרק יג ד"ה יז) ויהי בשלח

נחלתם בין אחיהם בני מצרים, ובין בני כנען, וזה דרך שהי' קרוב וישר לצאת מגושן וללכת דרך עזה וגת ומשם ליכנס לארץ כנען, שכולן סמוכות וקרובות, ומפני מה לא אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד שנו ד"ה איש היה בארץ

ההם הערימו סוד כל מצרים לאבד את כל היהודים, ותלכנה נשי מצרים ארצה גושן אשר שם בני ישראל ותשאנה גוריהן בטרם ידעו לדבר על כתפיהן [לגדלם

זוהר כרך א (בראשית) פרשת ויגש דף ריא עמוד ב

מאדום חמוץ בגדים מבצרה וגו', תא חזי מה כתיב וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גושן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד, ויאחזו בה אחסנת עלמין ויאחזו בה דהא להון

זוהר כרך ב (שמות) פרשת שמות דף ז עמוד א

(אינון) נחתו תמן לדיירא ביניהון וקבלום מצראי ביניהון ויהבון לון שפר ארעא ארץ גושן ואף על גב דאעיקו לון בגלותא לא אעדו ארעא מנהון דכתיב (שמות ט') רק בארץ גושן אשר שם בני ישראל וגו', ומיטב ארעא דמצרים הוה דכתיב (בראשית מ"ז)

ספר כפתור ופרח פרק יא [מסלול ה]

מדרש ארץ הגשן, הוא גושן של ארץ מצרים, והיא נבלעת בתוך ערי ישראל, כמו שנאמר (בראשית מו, כט) ויעל לקראת ישראל אביו גושנה, מלמד שהיה בעליה כלפי

ספר כפתור ופרח פרק יא [מסלול ה]

ארץ ישראל, ובזכות שהלך יהודה בשליחות אביו להורות לפניו, זכה שיהיה ארץ גושן שהיא טובה בחלקו. אבל בנימין ואפרים הם מהירדן עד הים הגדול, וכמו שבארנו

הגדה של פסח לרשב"ץ ד"ה ויגר שם

אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גושן שהיא קרובה אל ארץ כנען וזה היו אומרים המתודים על הביכורים שבכלל

הגדה של פסח לרשב"ץ ד"ה ויגר שם

שבכלל הטובה שעשה לישראל הוא שבאו לגור ולחזור ונשתקעו שם בארץ גושן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד (בראשית מז, כז) מה שלא עלתה בלבם אלא מחסד אל כל

הגדה של פסח לרשב"ץ ד"ה אלו עשר

דבר מכת בכורות שהיה בהם הפלאה ערוב שנאמר והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן אשר עמי עומד עליה לבלתי היות שם ערוב למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ

פירוש הרמב"ם לאבות פרק ה משנה ג

ובעמך ובכל עבדיך", ואמר בערוב: +שמות י יח+ "והפל(א)[תי] ביום ההוא את ארץ גושן", ואמר בדבר: +שמות ט ו+ "וממקנה בני ישראל לא מת אחד", ואמר

פירוש הרמב"ם לאבות פרק ה משנה ג
"כי היה השחין בחרטומים ובכל מצרים", ואמר בברד: +שמות ט כו+ "רק בארץ גושן אשר שם בני ישראל לא היה ברד", ואמר בארבה: +שמות י ו+ "ומלאו בתיך ובתי מגן אבות לרשב"ץ על אבות פרק ה משנה ה
ונאמר בשחין, 'כי היה השחין בחרטומים ובכל מצרים' [שם ט יא]. ונאמר, 'רק בארץ גושן אשר שם בני ישראל לא היה ברד' [שם ט כו]. ונאמר בארבה, 'ויעל הארבה על דרשות ר"י אבן שועיב פרשת וארא ד"ה והנה באו
הערוב גם כן מיסוד העפר, והיה נס גדול בהיותו מכה משולחת ולא היתה בארץ גושן. והוציא מיסוד העפר אלו שני מינין מכאיבים הכינים והערוב, כמו שהוציא מן שו"ת משיב דבר חלק ב סימן קט ד"ה ראיתי שהמופלג
אבל לשון המקרא אותם בא ללמד דלא ארץ גושן לבד שהיה מיוחד לישראל ומלאה מישראל לבד.
שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סימן נז ד"ה ולדעתי מצאתי
ולדעתי מצאתי ראיה לסתור ממה שכתב וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גושן.
שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סימן נז ד"ה ולדעתי מצאתי
לפרש מאמר זה במובן יחס שבו, שהרי ארץ מצרים היא שם המדינה כלה, וארץ גושן נכללה בתוכה ולא ארץ מצרים נכללה בכלל גושן.
שו"ת שרידי אש חלק ב סימן ק - פינוי עצמות מתים מכתב ה עמוד תרעא ד"ה לפי דר"ל
לדקדק בל' הכתוב ויישם בארון במצרים, אם הוא לאפוקי א"י, ודלא כיעקב, או ארץ גושן ששם הי' מושב בני".
שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן א ד"ה אולם נזכיר
מכה גדולה ועצומה וכבשנו שטחים נוספים וע"י ההתפשטות שהגיעה עד ארץ גושן מחד גיסא ועד קרוב לדמשק מאידך גיסא, גם לו סופם כעת יהא בבחינה של
שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן א ד"ה וכדאי לציין
וז"ל: ובדרש אומר כי היה גושן של ארץ מצרים והיא נבלעת בתוך ערי ישראל כמו שאמר ויעל לקראת אביו גושנה מלמד שהוא בעלייה כלפי ארץ ישראל, ובזכות שהלך יהודה בשליחות אביו להורות לפניו זכה שיהיה לחלקו ארץ גושן שהיא טובה עכ"ל והדברים מפליאים.
אנציקלופדיה תלמודית הערות כרך ב, ארץ ישראל, עמוד רו טור 1 הערה 238
ר"ש סירליאו בפ' לירושלמי שביעית שם, ועי"ש שגושן שהוזכרה ביהושע י מא שנכבשה היא גושן של מצרים, ועי' פי' רד"ק ליהושע יא טז שמביא כן בשם מדרש וכ"כ בדעת
רש"י בראשית פרק מו פסוק לד ד"ה (לד) בעבור
בעבור תשבו בארץ גשן - והיא צריכה לכם שהיא ארץ מרעה, וכשתאמרו לו שאין אתם בקיאים במלאכה אחרת ירחיקכם מעליו ויושיבכם שם: כי תועבת מצרים כל רעה צאן - לפי שהם להם אלהות:
אבן עזרא בראשית פרק מז פסוק א ד"ה (א) בארץ
בארץ גשן - כלל, בארץ רעמסס פרט, והע"ן נח. ולפי דעתי כי רעמסס פתוח העי"ן איננה שהי' דרים שם ישראל, כי מערי מסכנות פרעה היתה:
רמב"ן בראשית פרק מה פסוק י ד"ה (י) וישבת
וישבת בארץ גשן - היה יוסף יודע באביו שלא ירצה לעמוד בארץ מצרים אשר שם הבירה למלכות, על כן שלח לו מעתה כי בארץ גושן יושיבנו. וטעם אתה ובניך, מחובר בפסוק העליון, רדה אלי אתה ובניך ובני בניך וצאנך ובקרך וכל אשר לך:
רמב"ן בראשית פרק מז פסוק יא ד"ה (יא) וטעם
כי לא רצה שיהיו כגרים בארץ וקנה להם בתים, ונחלת שדה וכרם נתן להם, וזה מרשות פרעה כי הם אמרו לגור בארץ באנו, לא לדור, וכשיעבור הרעב נשוב לארצנו, ופרעה אמר ליוסף, הושב את אביך, שיושיבם כאנשי הארץ התושבים בארץ **גשן**:
רמב"ן שמות פרק ח פסוק יח ד"ה (יח) והפליתי
והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן - בעבור היות המכות הראשונות עומדות איננו פלא שיהיו בארץ מצרים ולא בארץ גשן, אבל זו מכה משולחת, וכאשר יעלו החיות ממעונות עשר יום לחדש ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה

רד"ק יהושע פרק יא פסוק טז ד"ה (טז) ארץ

ארץ הגשן - אין זה גושן של מצרים ובדרש אומר כי היה גשן של ארץ מצרים והיא אריות מהררי נמרים וישחיתו כל ארץ מצרים ראוי היה בטבעם שיבואו גם בארץ גשן, אשר היא מכלל ארץ מצרים בתוכה, לכך הוצרך לומר והפליתי את ארץ גשן, שתנצל כולה בעבור שעמי עומד עליה, כי רובה של ישראל היא. ואומר ושמתי פדות בין עמי ובין עמך, שאפילו בארץ מצרים אם ימצאו החיות איש יהודי לא יזיקוהו ויאכלו המצריים, כדכתיב (תהלים עח מה) ישלח בהם ערוב ויאכלם, וזהו לשון.....

רמב"ן שמות פרק ט פסוק ג ד"ה (ג) במקנה

שאמר (להלן פסוק ו) וימת כל מקנה מצרים. ויתכן כי בעבור היות תועבה למצרים כל רועה צאן (בראשית מו לד) היו מפרישים אותם מן הערים, בלתי בעת השתמשם בסוסים לרכוב ובחמורים במשא. והנה היה המקנה רחוק ממצרים בשדה גבול גשן, ויתערב במקום המרעה מקנה מצרים ומקנה ישראל, ועל כן הוצרך לומר והפלה ה' בין מקנה מצרים ובין מקנה ישראל. או בעבור שהדבר משנוי ראוי שיתפשט בכל הפלך, רק שעשה השם עמהם להפליא:

רמב"ן שמות פרק ט פסוק כו ד"ה (כו) רק

רק בארץ גושן אשר שם בני ישראל - בעבור שנטה ידו על השמים והוריד הברד היה ראוי שירד גם על ארץ גשן, שהאוויר שלה ושל ארץ מצרים אחד הוא, ולכן פירש הכתוב שניצל אויר ארץ גשן בעבור ששם בני ישראל:

רמב"ן שמות פרק יב פסוק כא ד"ה (כא - כב

הזכיר זאת הפרשה בכלל כי קרא משה לכל זקני ישראל והם אספו אליו כל העם, ואז אמרו אל כל עדת ישראל משכו הצאן מן העדר אל בתיכם להיות לכם למשמרת מבעשור לחדש. ויתכן שאמר "משכו", בעבור היות צאנם רחוק מאד מהם בארץ גשן כי תועבת מצרים כל רועה צאן (בראשית מו לד). ואמר וקחו לכם, קחו אותם למשפחותיכם איש שיהיה לבית אבות שיהיה לבית ושחטו הפסח בין הערבים, ככל המפורש למעלה במצוה

רמב"ן שמות פרק יב פסוק לא ד"ה (לא) ויקרא

מחזר על פתחי העיר וצועק היכן משה שריו, היכן אהרן שריו. לשון רש"י. והיה זה כי משה ואהרן לנו במצרים בלילה ההוא, לקיים דבריו שאמר (לעיל יא ח) וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי לאמר. ובבא פרעה אליהם שלחו מלאכים אל ארץ גשן אשר שם בני ישראל לתת להם רשות לצאת, ונאספו כלם ברעמסס, והיה יום גדול, ומשם נסעו ביד רמה ומשה בראשם, כמו שנאמר (במדבר לג ג) ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה נבלעת בתוך ערי ישראל כמו שאמר ויעל לקראת אביו גושנה מלמד שהיא בעלייה כלפי ארץ ישראל ובזכות שהלך יהודה בשליחות אביו להורות לפניו זכה שיהיה לחלקו ארץ גשן שהיא טובה: ואת הר ישראל ושפלתה - ה"א במקום וי"ו כה"א אהלה ופירושו הר יעקב אבינו ששכן שם והיא נקרא על שמו:

תלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף קו עמוד א

שנאמר וישב אינו אלא לשון צער, שנאמר +במדבר כ"ה+ וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות אל בנות מואב. +בראשית ל"ז+ וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם. ונאמר +בראשית מ"ז+ וישב ישראל בארץ גשן. בראשית רבה (תיאודור-אלבק) כי"ו פרשה צה ד"ה גשנה זו שהיא גשנה זו שהיא קלה ופירותיה גסים, אמר ר' יהושע בן לוי דומים לפירות צניבריי.

שמות רבה (שנאן) פרשה יא ד"ה יא, ב כי

אעשה עליכם עוף השמים וחית הארץ המונים המונים, שנאמר: הנני משליח בך ובעבדיך ובעמך [ובבתיך את הערב], וחיות ועופות מעורבבין. אבל ארץ גושן, שהיו ישראל יושבין בה, לא היה שם ערוב, שנאמר: והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן [אשר עמי עמד עליה לבלתי היות שם ערב] (שמות ח'). אמר ר' אמי: כאדם שאומר - לא יטול פלוני בטריאקי זו, שפלוני פטרונו עומד עליו.

שמות רבה (שנאן) פרשה יב ד"ה יב, ד רק

רק בארץ גשן [אשר שם בני ישראל לא היה ברד] (שמות ט'). למה ניצלה? לפי שפטרונה עומד עליה. הדא הוא דכתיב: אשר שם בני ישראל.

שמות רבה (שנאן) פרשה יד ד"ה יד, ג מהו

והיו משאילין להם לקיים מה שנאמר: ואחרי כן יצאו ברכש גדול (בראשית טו). הדא הוא דכתיב: ולכל בני ישראל היה אור במושבתם (שמות י'). אינו אומר בארץ גשן אלא במושבתם, שכל מקום שהיה היהודי נכנס היה האור נכנס ומאיר להם מה שבחביות ושבתיות ובמטמוניות. ועליהם נאמר: נר לרגלי דבריך ואור לנתיבותי (תהלים קיט). והז' של חשך זה יום חשך של ים, שנאמר: ויהי הענן והחשך ויאר את.....

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת וישב סימן א ד"ה (א) כל מקום

כל מקום שהוא צער אומר וישב, לשון צער הוא וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן וגו' ויקרבו ימי ישראל למות (בראשית מז), וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק וגו' ויפול מן העם ביום ההוא (שמות לב), וישבו לאכול לחם והנה ארחת ישמעאלים (בראשית לז), וישב יהודה וישראל לבטח (מלכים א ה), ויקם ה' שטן לשלמה (מלכים א יא), וישב ישראל בשטים ויחל העם לזנות (במדבר כה) וכן אתה פותר את כלם ברעה הזו, ואף כאן וישב יעקב ויבא יוסף את דבתם רעה,

מדרש אגדה (בובר) בראשית פרק כו ד"ה [לד] ויהי עשו

אבל יעקב נשא לאחר פ"ד שנה וראה בחייו שלשים רבוא מבני בניו, ומניין, דכתיב בישראל ובני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאוד מאוד (שמות א ז), והיו שלשים רבוא, יעלה כל מאד שלשים רבוא, וביעקב נאמר וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד (בראשית מז כז), הנה שלשים רבוא:

מדרש אגדה (בובר) שמות פרק יט ד"ה [ד] ואשא אתכם

ואשא אתכם על כנפי נשרים. מגשן לרעמסס, דכתיב, ויסעו בני ישראל מרעמסס (שמות יב לז), והיו בני ישראל יושבין בגשן:

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק מו ד"ה כח) ואת יהודה

השבטים, שכיון שנמצא הגביע באמתחת בנימין לא נתן אחד מהם נפשו להצילו אלא יהודה, שנאמר ויגש אליו יהודה ויאמר ישב נא עבדך תחת הנער עבד לאדוני: לפניו של יעקב אבינו: להורות לפניו. מתרגם לפנא קדמוהי: להורות לפניו גשנה. לאמר לו כי אביך בא עד גושן:

ילקוט שמעוני תורה פרשת לך-לך רמז סח ד"ה ותקח האשה בית

פסח והביא הקב"ה על פרעה ועל ביתו נגעים להודיע שכך הוא עתיד להכות את ארצו שנא' עוד נגע אחד אביא על פרעה, פרעה מאהבתו אותה כתב לה שטר כתובתה מכל ממונו בין כסף בין זהב בין עבדים בין שפחות וקרקעות וכתב לה את ארץ גשן לפיכך ישבו ישראל בארץ גשן וכתב לה את בתו הגר מפלגשיו לשפחה

ילקוט שמעוני תורה פרשת תולדות רמז קי ד"ה ואלה תולדות יצחק

יעקב נקרא ישראל דכתיב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל. יצחק נקרא ישראל דכתיב ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב, אברהם נקרא ישראל מילתא עמיקתא היא דין. ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים (ובארץ כנען ובארץ גשן) ת"ל שנה, יצחק דומה לאברהם

זוהר כרך א (בראשית) פרשת ויגש דף ריא עמוד א

ועל ההוא כרסא דיוקנא דאדם לאתחברא ביה כחדא ולא תברכא כדקא יאות, וכד איהי מתתקנא לגביה דאדם למהוי כלא רתיכא (נ"א קדישא וכדין כלא רתיכא) חדא להאי אדם, כדין כתיב ויאסור יוסף מרכבתו דא צדיק, ויעל לקראת ישראל אביו גשנה, לקראת ישראל דא רזא דאדם, גשנה תקרובתא חדא לאתקרבא כחדא בקרבנא חדא ויחודא חדא, וירא אליו דכד אתחזי שמשא בסיהרא כדין נהיר סיהרא ואנהיר לכלהו דלתתא וכן כגוונא דא כל זמנא דקדושה דלעילא שרא על מקדשא דלתתא אתנהיר בי מקדשא וקיימא בשלימותיה וכד

זוהר כרך א (בראשית) פרשת ויחי דף רטז עמוד ב

רבי שמעון אמר מה כתיב לעילא וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן ויאחזו בה ויפרו וירבו מאד וכתב ויחי יעקב דלא אתחזי לאפרשא בין דא לדא מה אינון קיימי בתפנוקין דמלכין וקבילו ענוגא וכסופין לגרמיהו אוף יעקב נמי קיים בתפנוקי מלכין בענוגא וכסופא לגרמיה לא אתפרש דא מן דא והכא אקרי ויחי

מחזור ויטרי סימן רפז ד"ה ל"א. גבילן

בחדרי ארץ גשן ישינה ונתיישנה.

מחזור ויטרי סימן רפז ד"ה ל"א. גביל
ישב בארץ גשן. כד אתת למיפק ככלה היוצאת מבית אביה. ונכנסת לבית חתנתיה
מחזור ויטרי סימן תקכב ד"ה יגש: ה
ישבו בארץ גשן: ל. ולהחיות: מ. מהרו: ס. ואמרתם אליו. שמני אלהים. לכל מצרים.
הגדה של פסח לריטב"א ד"ה וירד מצרימה
שנאמר ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבד הרעב
בארץ כנען ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן.
ספר כפתור ופרח פרק יא [מסלול ה]
מדרש ארץ הגשן, הוא גושן של ארץ מצרים, והיא נבלעת בתוך ערי ישראל, כמו שנאמר
(בראשית מו, כט) ויעל לקראת ישראל אביו גושנה, מלמד שהיה בעליה כלפי ארץ ישראל,
ובזכות שהלך יהודה בשליחות אביו להורות לפניו, זכה שיהיה ארץ גושן שהיא טובה בחלקו.
אבל בנימין ואפרים הם מהירדן עד הים הגדול, וכמו שבארנו באפרים.
מרכבת המשנה לר"י אלאשקר על אבות פרק ה משנה ה
ז, כא), הא ישראל היו שותים. בצפרדעים נאמר, ובה ובעמך ובכל עבדיך יעלו הצפרדעים
(שם שם, כט), להוציא ישראל. ובכנים אעפ"י שלא נזכר בביאור היתה קבלה בידם שניצלו
מהם ישראל. בערוב נאמר, והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן (שם ח, יח). ובברד נאמר,
וממקנה בני ישראל לא מת אחד (שם ט, ו). ובשחין נאמר, כי היה השחין בחרטמים ובכל
מצרים (שם שם, יא), אבל בישראל לא. ובברד מקרא מפורש, רק בארץ גשן אשר שם בני
ישראל לא היה ברד (שם ט, כו) בארבה, ויעל הארבה על כל ארץ מצרים וינח בכל גבול
מצרים (שם י, יד), ולא בגבול ישראל. ובחשך נאמר, ולכל בני ישראל היה אור במושבם
(שם י, כג). ובמכת בכורות נאמר, ולא יתן המשחית
רמב"ם הלכות חמץ ומצה נוסח ההגדה
שנאמר +דברים כ"ו+ ארמי אובד אבי יורד מצרימה ויגר שם, מלמד שלא ירד להשתקע אלא
לגור שם שנאמר +בראשית מ"ז+ ויאמרו אל פרעה לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר
לעבדיך כי כבד הרעב בארץ כנען ועתה ישבו נא עבדיך בארץ גשן.
שו"ת חתם סופר חלק ד (אה"ע ב) סימן לה ד"ה הנה מ"ש
סתם הוא בתוך הכרך כן הוא במכילתא ורמזו ברש"י פ' החודש הזה לכם וברמב"ן שם והכא
בבאנאט לא ידענו אם הוא בכרך באנאט או ארץ באנאט ע"כ כתבתי דה"י צריך לכתוב בגליל
באנאט אשר במדינות הגר ואז ה"י כמו בארץ מצרים והנה גשן בארץ רעמסס הוא גליל גשן
שבמדינות רעמסס ויסעו מרעמסס היינו מעיר רעמסס ומ"ש ממדבר הוא דבר שאין לו שחר
ואין לטפל להשיב ע"ז.
שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סימן נז ד"ה ולדעתי מצאתי
וארץ גושן נכללה בתוכה ולא ארץ מצרים נכללה בכלל גושן. ומטעם זה אי אפשר לפרשו גם
במובן של סמיכות וקרבה היות שמצרים כולל את המדינה כלה, והמובן של כתוב זה במובן
של כלל שאחריו פרט, כלומר בחלק ארץ מצרים שנקרא גשן. ולפי זה בכתבנו בתל - אביב
ביפו יהיה מובנו שתל - אביב שם המדינה ויפו היא חלק ממנה שבו נעשה מעשה הכתיבה.
וזוהו נגד המציאות האמתית.
שו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סימן נז ד"ה בכל אופן
בכל אופן מצאנו שכל שני שמות מצורפים זה לזה בבי"ת שמושית אפשר להבין בו שתי
הוראות: (א) במקום פ' אשר בעיר פ' ויהיה השם השני הוא הכולל והראשון החלק ממנו, (ב)
שהשם הראשון הכולל והשני חלק ממנו כמו בארץ מצרים בארץ גשן. וכיון שיש בו שני
מובנים למה לנו להכנס בספקות ולכתוב לשון מסופק בתל - אביב שגם אם נניח שאפשר
לבארו במובן הסמיכות, אבל לשון ספרותי לחוד וכתובת הגט לחוד, שבגט צריך לכתוב לשון
ברור ומנוקה מכל ספק ספקא של משמעות
שו"ת ציצ' אליעזר חלק יב סימן א ד"ה וכדאי לציין
וכדאי לציין גם דברי הרד"ק ביהושע (י"א - ט"ז) עה"פ: ויקח יהושע את כל הארץ הזאת ההר
ואת כל ארץ הגשן וגו'. וז"ל: ובדרש אומר כי היה גושן של ארץ מצרים והיא נבלעת בתוך ערי
ישראל כמו שאמר ויעל לקראת אביו גושנה מלמד שהוא בעליה כלפי ארץ ישראל, ובזכות
שהלך יהודה בשליחות אביו להורות לפניו זכה שיהיה לחלקו ארץ גושן שהיא טובה עכ"ל
והדברים מפליאים.

שו"ת ציץ אליעזר חלק יח סימן מט ד"ה וכמה מבהילים

וכמה מבהילים המה דברי היונתן בן עוזיאל בפ' ויגש (מ"ו - כ"ט) על מקרא כתוב: ויאסור יוסף מרכבתו ויעל לקראת ישראל אביו גשנה וירא אליו ויפול על צואריו ויבך על צואריו עוד. ומבאר היב"ע ז"ל: וטקיס יוסף ארתיכיה וסליק לקדמות ישראל אבוי לגשן וקדם דאשתמודעיה אבוי סגד ליה ואתחייב למיהוי שנוי קטיען ותהא ואתחמי ליה ורכין על פריקת צואריה ובכא על צווריה תוב על דסגד ליה עכ"ל. יוצא לנו מדבר יב"ע אלה דהקב"ה דקדק עם יוסף בזה כחוט השערה, ועל זה שלא נתן

=====

פיתום ורעמסס - מקורות

שמות פרק יג

(יז) וַיְהִי בְשִׁלַּח פָּרְעָה אֶת הָעָם וְלֹא נָחַם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים **כִּי קָרֹב הוּא** כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן יִנָּחֵם הָעָם בְּרֹאֲתָם מִלַּחְמָה וְשָׁבוּ מִצְרָיִם:

הדרך הקרובה ביותר מרעמסס לארץ ישראל הוא דרך ארץ פלישתים לאורך חוף הים התיכון. אין הוכחה יותר ברורה למיקום של גושן, פיתום ורעמסס!!

בראשית פרק מז פסוק יא

וַיֵּשֶׁב יוֹסֵף אֶת אָבִיו וְאֶת אָחָיו וַיֵּתֶן לָהֶם אֶחָדָה בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּמִיטַב הָאָרֶץ בְּאֶרֶץ רַעְמֶסֶס כַּאֲשֶׁר צִוָּה פָּרְעָה:

שמות פרק א פסוק יא

וַיְשִׁימוּ עָלָיו שְׂרֵי מִסִּים לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם וַיֵּבֶן עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעָה אֶת פְּתֹם וְאֶת רַעְמֶסֶס:

שמות פרק יב פסוק לז

וַיִּסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִרַעְמֶסֶס סִכְתָּה כְּשֶׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רִגְלֵי הַגְּבָרִים לְבַד מִטָּף:

במדבר פרק לג פסוק ג

וַיִּסְעוּ מִרַעְמֶסֶס בַּחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן בַּחֲמִשָּׁה עָשָׂר יוֹם לַחֲדָשׁ הָרִאשׁוֹן מִמִּחְרַת הַפֶּסַח יָצְאוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּיַד רָמָה לְעֵינֵי כָל מִצְרַיִם:

במדבר פרק לג פסוק ה

וַיִּסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִרַעְמֶסֶס וַיַּחֲנוּ בְּסִכְתָּה:

אונקלוס בראשית פרק מז פסוק יא

וְאוֹתֵיב יוֹסֵף יֵת אֲבוּהִי וַיֵּת אַחוּהִי וַיְהִיב לֵהוֹן אַחְסָנָא בִּארְעָא דְמִצְרַיִם בְּדִשְׁפִיר בִּארְעָא בִּארְעָא רַעְמֶסֶס כְּמָא דְפִקִּיד פִּרְעָה:

אונקלוס שמות פרק א פסוק יא

וּמִנִּיאוּ עֲלֵיהוֹן שְׁלִטוֹנִין מִבִּאשִׁין בְּדִיל לַעֲנוּאִיהוֹן בְּפֹלְחָנְהוֹן וּבְנוּ קְרוֹי בֵּית אוֹצְרֵי לְפִרְעָה יֵת פִּיתוֹם וַיֵּת רַעְמֶסֶס:

אונקלוס שמות פרק יב פסוק לז

וּנְטִלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִרַעְמֶסֶס לְסִכּוֹת כְּשִׁית מֵאָה אֶלְפִין גּוֹבְרָא רִגְלָאָה בִּר מִטְפִּלָּא:

אונקלוס במדבר פרק לג פסוק ג

וּנְטִלוּ מִרַעְמֶסֶס בִּירְחָא קְדִמָּאָה בַּחֲמִישִׁית עֶשְׂרָא יוֹמָא לִירְחָא קְדִמָּאָה מִבְּתֵר פִּסְחָא נִפְקוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּרִישׁ גְּלִי לְעֵינֵי כָל מִצְרַיִם:

אונקלוס במדבר פרק לג פסוק ה

וּנְטִלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִרַעְמֶסֶס וּשְׂרוּ בְּסִכּוֹת:

רש"י בראשית פרק מז פסוק יא ד"ה (יא) רַעְמֶסֶס

(יא) רַעְמֶסֶס - מֵאֶרֶץ גּוֹשֶׁן הִיא:

רש"י שמות פרק א פסוק יא ד"ה אֶת פְּתֹם

לְמַעַן עֲנֹתוֹ בְּסִבְלָתָם - שֶׁל מִצְרַיִם: עָרֵי מִסְכָּנוֹת - כְּתִרְגוּמוֹ. וְכֵן (יִשְׁעִיהוּ כִב טו) לֶךְ בֹּא אֶל הַסּוֹכֵן הַזֶּה, גִּזְרֵי הַמְּמוֹנָה עַל הָאוֹצְרוֹת: אֶת פְּתֹם וְאֶת רַעְמֶסֶס - שֶׁלֹּא הָיוּ רְאוּיֹת מִתְחַלְלָה לֶכֶךְ וְעִשְׂאוֹם חֲזָקוֹת וּבִצּוֹרוֹת לְאוֹצֵר:

רש"י שמות פרק יד פסוק ב ד"ה וַיַּחֲנוּ לַפְּנֵי

וַיֵּשְׁבוּ - לְאַחֲרֵיהֶם לְצַד מִצְרַיִם הָיוּ מִקְרָבִין כָּל יוֹם הַשְּׁלִישִׁי כְּדִי לְהִטְעוֹת אֶת פִּרְעָה שִׁיאֲמַר תּוֹעִים הֵם בְּדֶרֶךְ, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר (פִּסְוֹק ג) וְאָמַר פִּרְעָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל וְגו': וַיַּחֲנוּ לַפְּנֵי פִי הַחִירָת - הוּא פִּיתוֹם, וְעַכְשִׁיו נִקְרָא פִי הַחִירָת עַל שֵׁם שֶׁנֶּעֱשׂוּ בְנֵי חוֹרִין, וְהֵם שְׁנֵי סַלְעִים גְּבוּהִים

וזקופים, והגיא שביניהם קרוי פי הסלעים: לפני בעל צפן - הוא נשאר מכל אלהי מצרים, כדי להטעותן, שיאמרו קשה יראתן. ועליו פירש איוב (איוב יב כג) משגיא לגוים ויאבדם: רש"י שמות פרק יב פסוק לז ד"ה (לז) מרעמסס

מרעמסס סכתה - מאה ועשרים מיל היו ובאו שם לפי שעה, שנאמר (שמות יט ד) ואשא אתכם על כנפי נשרים: הגברים - מבן עשרים שנה ומעלה:

רש"י שמות פרק יג פסוק כ ד"ה (כ) ויסעו

ויסעו מסכת - ביום השני, שהרי בראשון באו מרעמסס לסכות:

רש"י שמות פרק יד פסוק ב ד"ה ויחנו לפני

ויחנו לפני פי החירת - הוא פיתום, ועכשיו נקרא פי החירות על שם שנעשו בני חורין, והם שני סלעים גבוהים וזקופים, והגיא שביניהם קרוי פי הסלעים: לפני בעל צפן - הוא נשאר מכל אלהי מצרים, כדי להטעותן, שיאמרו קשה יראתן. ועליו פירש איוב (איוב יב כג) משגיא לגוים ויאבדם:

רש"י שמות פרק יט פסוק ד ד"ה ואשא אתכם

ואשא אתכם - זה יום שבאו ישראל לרעמסס, שהיו ישראל מפוזרין בכל ארץ גושן, ולשעה קלה כשבאו ליסע ולצאת נקבצו כלם לרעמסס.

רש"י דברים פרק יא פסוק י ד"ה אשר יצאתם

של ארץ ישראל, לכך הקצוה לקבורת מתים, ואף על פי כן היא יפה מצוען. ובמסכת כתובות (ק"ב א) דרשו בענין אחר, אפשר אדם בונה בית לבנו הקטן ואחר כך לבנו הגדול, אלא שמבונה על אחד משבעה בצוען: אשר יצאתם משם - אפילו ארץ רעמסס [וארץ גושן] אשר ישבתם בה והיא במיטב ארץ מצרים שנאמר (בראשית מז, יא) במיטב הארץ וגו', אף היא אינה כארץ ישראל: והשקית ברגלך - ארץ מצרים היתה צריכה להביא מים מנילוס ברגלך ולהשקותה וצריך אתה לנדד משנתך

רש"י תהלים פרק ס פסוק ח ד"ה ועמק סוכות

לא ידעתי סוכות שבאו לו ישראל כשנסעו ישראל מרעמסס היכן הוא, ובפירושים אחרים מצאתי אחלקה שכם,

רשב"ם במדבר פרק יא פסוק לה ד"ה (לה) מקברות

וגם מה שכתוב במכילתא "ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכותה על זה נאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים" ופירשתי לשואלים, לפי שאין כתוב שם ויסעו מרעמסס ויחנו סוכותה לומר לך שלפי שעה באו מרעמסס לסוכות ובשעה שנסעו מרעמסס נסעו כמו כן מסוכות וזהו כנפי נשרים:

אבן עזרא בראשית פרק מז פסוק א ד"ה (א) בארץ

בארץ גשן - כלל, בארץ רעמסס פרט, והע"ן נח. ולפי דעתי כי רעמסס פתוח הע"ן איננה שהי' דרים שם ישראל, כי מערי מסכנות פרעה היתה:

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק א פסוק ז ד"ה (ז) ובני

ותמלא הארץ ארץ גושן היא רעמסס בשו"א נח תחת הע"ן, כי הראשון שתחת הע"ן שהוא דבק עם הרי"ש יקרא נח, והשני תחת מ"ם יקרא נע, כי הוא כמו תחילת נע השפה:

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק א פסוק יא ד"ה (יא) מסיים

רעמסס בפתחות הע"ן ואיננה מקום ישראל:

בתי מדרשות ח"ב מדרש איוב ד"ה כה. (ד, י)

גדול והלך קולו ארבע מאות פרסה עד ששמע חושים בן דן וקפץ ובא מארץ כנען ובא אצל יהודה ושאגו שניהם, ובקשה ארץ מצרים להפוך עליהם כו'. ומדרש איוב מוסיף כשבא חושים בן דן אצל יהודה שאגו שניהם ומקולם נפלו שתי עיירות גדולות פיתום ורעמסס, שנאמר ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס (שמות א, יא).

רמב"ם הלכות חמץ ומצה נוסח ההגדה

ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס. ויתנו עלינו עבודה קשה, כמו שנאמר ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך.

שו"ת אבקת רוכל סימן כז ד"ה זאת תורת

זאת תורת העולה לעלות במעלות אחז כצאת השמש בגבורתו את הכל עשה יפה בעתו וילט פניו באדרתו למען דעת כל עמי הארץ כי גדול אתה וגדול שמך בגבורה אשר בך ירוחם יתום בני בוני רעמסס ופיתום כי שם עלו שבטים שבטי יה הרי אתה כבן עזאי בשוקי טבריה כדי /כדאי/ כל העולם לשמשך לפני שמש ינון שמך ונר אלהים טרם יכבה נר אלהים נשמת אדם אשר במותו לא כהת עינו ולא נס ליחו נודע בשערים שמו מודעת זאת בכל הארץ ויצא כברק חצו נצוצי שמשך שמש צדקה

שו"ת רב פעלים חלק ב - או"ח סימן א ד"ה וגם בענין

דור מוסיף חכמה וידיעה בעניינים הטבעיים, כננס ע"נ /ע"ג/ ענק, והאחרון רואה מה שלא ראו דורות הראשונים. והנה במשך שני אלפים שנה שעברו עד עתה, כמה בניינים בנו וסתרו ובנו חכמי הטבע והתוכנים בחכמתם, זה בונה וזה סותר כבנין פיתום ורעמסס.

שו"ת רב פעלים חלק ב - או"ח סימן א ד"ה צא ולמד

וזכרתי דבר זה פה לדוגמה, אך דע כי יש ויש כמה דברים כיוצא בזה, שהיו מוחלטים אצל חכמי הטבע והתכונה לדבר ברור כשמש, ולבסוף הם עצמם הפכו הקערה על פיה, וסתרו כל מה שהחליטו, הוא הדבר אשר דברתי למעלה, דבניינים דומה לבנין פיתום ורעמסס. ושמעתי שאחד חכם חוקר מחכמי האומות, עשה בהשערת שכלו ע"פ ראיות והוכחות, דאחר כו"כ שנים יהיו נוספים בני אדם בעולם כו"כ מיליון יותר על מה שיש עתה, ואז לא ימצא בארץ מקום אשר יכיל לכו"כ בני אדם,

מדרש אגדה (בובר) שמות פרק א ד"ה [יא] וישימו עליו

ויבן ערי מסכנות לפרעה. שמסכנות לבעליהן: פיתום. חפרו כל כך עד התהום עלה, והיו משימים הלבנים והתהום בולען, לפיכך נקרא פיתום אל תיקרי פיתום אלא פי תהום: רעמסס. שהיו ישראל מתרוצצים תחת הבנין:

שכל טוב (בובר) שמות פרק יד ד"ה ב) וישבו. לפי

אלא גדודות, לא היו חרוטות אלא משוקעות, לא היו עגולות אלא מרובעות, לא היו מעשה אדם אלא מעשה שמים, סלעים גדולים היו מכאן ומכאן, וכמין עינים היו להן מפותחות, כמין זכר וכמין נקיבה היו, דברי ר' אליעזר. ר' יהושע אומר החירות מצד זה ומגדול מצד זה, והים לפנייהם, ומצריים מאחוריהם, ומדהוה ל' למיקרנהו חורות וקרי להו חירות שמעינן בהו תרתי, שמעינן בהו לישנא דחירא כדאמרן, ושמעינן בהו לישנא דחירות, דתניא אין חירות אלא מקום חירותן של מצרים, שכך היה מנהגם שכל עבד שבורח מאדוניו כיון שהגיע לחירות נעשה בן חורין, ומקום אטליז, דהיינו שוק של קצבים הי', ומקום בית ע"ז שלהם הי'. לשעבר הי' נקרא פיתום, שנא' את פיתום ואת רעמסס (שמות א יא), חזרו לקרות חירות שהיא מאחרת את עובדיה: בין מגדול ובין הים. מגדול ששם היתה גדולתן של מצריים, ודומה לדבר מגדול ישועות מלכו (תהלים יח נא), שם היתה תפארתם, שם כינס יוסף את כל הכסף והזהב, שנא' וילקט יוסף את הכסף (בראשית מז יד), ומאותן האוצרות לקחו ישראל כסף וזהב לרוב מאוד: לפני בעל צפון. בעל היינו ע"ז, כדכתיב את הבעלים ואת העשתרות (ש"א ז ד), והיה מצד צפון למצרים, ודומה לדבר ואת הצפוני ארחיק מעליכם (יואל ב כ), דהיינו נבוכדנצר שבארץ צפון, כדכתיב קרץ מצפון (ירמי' מו כ), וזה בעל צפון נשתייר מכל היירות שלהם, שבביל לפתות לבם של מצריים, עליו

ילקוט שמעוני תורה פרשת בשלח רמז רל ד"ה לא ימיש עמוד

וישבו ויחנו לפני פי החירות מה היו חירות הללו, לא היו משופעות אלא גדודיות, לא היו תרוטות אלא מוקפות לא היו עגולות אלא מרובעות, לא היו מעשה אדם אלא מעשה שמים ועינים להם פתוחות כמין זכר וכמין נקיבה היו דברי רבי אליעזר, ר' יהושע אומר החירות מצד זה ומגדל מצד זה והים לפנייהם ומצריים מאחוריהם, ד"א אין חירות אלא מקום חירותן, מקום אטלס מקום בית ע"ז שלהן לשעבר היה נקרא פתום שנאמר ויבן ערי מסכנות וגו' חזרו להן ונקראת פי החירות שהיא מאחרת עובדיה ויסעו בני ישראל מרעמסס לסכות ומסכות לאתם ומאתם לפני פי החירות נסעו בערב שבת ושבת ובאחד בשבת, שני בשבת שהוא רביעי לנסיעתן התחילו ישראל מתקנים את כליהם ומציעים את בהמתן לצאת א"ל האוקטורין הגיע פרוטגמא שלכם לחזור למצרים שנאמר דרך שלשת ימים וגו'. אמרו להן ישראל וכשיצאנו ברשות מי יצאנו שנאמר ממחרת הפסח וגו' א"ל האוקטורין רוצים ולא רוצים סופכם לקיים

דברי מלכות. עמדו עליהן ישראל הכו מהן פצעו מהן והרגו מהן הלכו והגידו לפרעה. א"ל משה חזרו לאחריו כיון שתקע קרן לחזור התחילו מחוסרי אמנה שבִּישְׂרָאֵל .....

ילקוט שמעוני איוב רמז תתצ"ד הנה יסרת רבים

שהוא כועס בהם, מיד נזדעזע ונבהל אמר שמא יהרגני, ומה הם הסימנים של יהודה, עינו של ימין זולגת דם, ויש אומרים חמשה לבושים היה לבוש ונימא אחת היה לו בלבו כיון שהוא כועס קורעת את כלם, מה עשה יוסף באותה שעה, אותו עמוד של אבן שהיה יושב עליו בעט בו ועשאו גל של צרורות, מיד תמה יהודה אמר זה גבור כמותנו, באותה שעה אחז יהודה את חרבו לשלפה ואינה נשלפת לו, אמר יהודה ודאי ירא אלהים הוא, ועליו אמר קהלת החכמה תעוז לחכם זה יוסף אין נבון וחכם כמוך, מעשרה שליטים אשר היו בעיר אלו השבטים, (ומדרש איוב מוסיף) כשבא חושים בן דן אצל יהודה שאגו שניהם ומקולם נפלו שתי עיירות גדולות שבמצרים פיתום ורעמסס, ועל דבר זה נגזר על ישראל לבנותם שנאמר ויבן ערי מסכנות וגו':

שו"ת רב פעלים חלק ב - או"ח סימן א ד"ה צא ולמד

דבניינם דומה לבנין פיתום ורעמסס.

למען ענתו בסבלתם - של מצרים: ערי מסכנות - כתרגומו. וכן (ישעיהו כב טו) לך בא אל הסוכן הזה, גזבר הממונה על האוצרות: את פתם ואת רעמסס - שלא היו ראויות מתחלה לכך ועשאו חזקות ובצורות לאוצר:

רש"י תהלים פרק ס פסוק ח ד"ה ועמק סוכות

לא ידעתי סוכות שבאו לו ישראל כשנסעו ישראל מרעמסס היכן הוא, ובפירושים אחרים מצאתי אחלקה שכם,

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק ב פסוק א ד"ה (א) וילך

וילך בערים רבות היו ישראל יושבים, כי רבים היו, וכלם יקראו ארץ רעמסס, אולי בעיר אחרת היתה זאת:

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק ב פסוק ג ד"ה (ג) ונדגש

ואין צורך לבקש למה לא צפנתה עוד, אולי השכנות המצריות שמעו קולו, כי לא היו לבדם דרים בארץ רעמסס, וכתב ושאלה אשה משכנתה (שמות ג, כב

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק יב פסוק לא ד"ה (לא) ויקרא

ויקרא מדרך הסברא, כי משה ואהרן לא היו בליל ט"ו בארץ רעמסס עם ישראל, רק במצרים שהיתה מקום המלוכה שהיה שם פרעה. והנה יצאו הם מפתח ביתם במצות השם בחצי הלילה, ונתן להם רשות פרעה שילכו ישראל לעבודת השם. והנה הלך משה עם עבדי פרעה לרעמסס להוציא ישראל. וידוע היום, כי יש בין מצרים הישנה, שיש שם אוצרות יוסף ידועים עד היום, ובין רעמסס ששה פרסאות. והנה החלו לצאת בבקר, והוא עת עלות עמוד השחר, שיחל להראות אור השמש בעבים. והנה יש בין תחלת זה הרגע, עד עת זרוח השמש שעה ישירה ושליש שעה. והנה יש לנו בקר והחשך גדול, כמו ותשכב מרגלותיו עד הבקר (רות ג, יד), ושם כתיב, בטרם יכיר איש את רעהו (שם). והנה היו מישראל שיצאו בתחלת עמוד השחר ועודנו לילה בדרך התורה עד זרוח השמש. ואלה היו קרובים אל מצרים. והאחרים, שהם רחוקים יצאו בו ביום, כי קהל רב היה, ויותר יש, מתחלת רעמסס עד סופה משמונה פרסאות. על כן כתוב: הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה (דבר' טז, א), וכתוב אחר: היום אתם יוצאים (שמות יג, ד). ועוד: ובני ישראל יוצאים ביד רמה (במדבר לג, ג) וכתוב שם ומצרים מקברים (שם שם, ד), וביום יקברו, וכבר פירשתי. גם אתם - כדברכם. שתלכו דרך שלשת

ימים, גם כאשר דברתם: וגם מקננו ילך עמנו (שמות י, כו)

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק יב פסוק לז ד"ה (לז) ויסעו

ויסעו היה הסמ"ך ראוי להדגש בהתבלע הנו"ן, כמו ויגשו (ברא' יט, ט), ויתנו (שם לה, אולי בא כן להקל על הלשון. מרעמסס. בפתח תחת הרי"ש, ושו"א תחת העין, והוא שם מחוז ולא עיר. סכתה. אל סכות, וזכר הגברים, ואין צורך להזכיר הנשים, כי הם כמוהם, או יותר. לבד מטף שהוא פחות מל' שנה:

אבן עזרא ויקרא פרק כג פסוק יא ד"ה (יא) ממחרת

והם שנים פירושים בפסוק אחד. והנה שלשים עיירים (שופ' י, ד). וראייתם תמימות. וחכם ברומי הביא ראיה ממחרת הפסח מצות וקלוי (יהושע ה, יא), ולא ידע כי בנפשו הוא, כי

הפסח ביום ארבעה עשר, וממחרתו יום חמשה עשר, וכן כתוב: ויסעו מרעמסס בחדש הראשון (במד' לג, ג), ולאכול קלי אסור עד עבור תנופת העומר. והגאון אמר, ששני פסחים הם, פסח ה' ופסח ישראל. ופסח ה' בליל חמשה עשר. והנה ממחרת הפסח ביהושע יום ט"ז. ויהיה פי' ממחרת הפסח הכתוב בתורה

אבן עזרא תהלים פרק פא פסוק ו ד"ה בצאתו על

בצאתו על ארץ מצרים - בבואם מרעמסס ועברו על ארץ מצרים ומצרים מקברים ....

אבן עזרא - הפירוש הקצר שמות פרק א פסוק יא ד"ה (יא) וישימו

מסכנות - אוצרות, וכמוהו ותהי למלך סוכנת (מ"א א, ד), לך אל הסוכן (ישעיה כב, טו).

רעמסס כבר פירשתי. ויאמר הגאון שהוא שם מקום יקרא 'עין השמש':

רמב"ן שמות פרק יב פסוק לא ד"ה (לא) ויקרא

רש"י. והיה זה כי משה ואהרן לנו במצרים בלילה ההוא, לקיים דבריו שאמר (לעיל יא ח) וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחווי לי לאמר. ובבא פרעה אליהם שלחו מלאכים אל ארץ גשן אשר שם בני ישראל לתת להם רשות לצאת, ונאספו כלם ברעמסס, והיה יום גדול, ומשם נסעו ביד רמה ומשה בראשם, כמו שנאמר (במדבר לג ג) ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה לעיני כל מצרים. והכתוב שאמר (דברים טז א) הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה, כי מעת שפטרם פרעה יקראו יוצאים: וכך אמרו בספרי (ראה קכח) והלא לא יצאו.....

רמב"ן שמות פרק יב פסוק לא ד"ה וכך אמרו

מודים כשנגאלו לא נגאלו אלא בלילה, שנאמר (דברים טז א) הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה, וכשיצאו לא יצאו אלא ביום, שנאמר ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה לעיני כל מצרים. ויש אומרים שיצאו ממצרים בלילה, ומאריך מצרים שהיא רעמסס ביום, כי רבים מהם יושבים בעיר מצרים, ויצאו בלילה ונאספו עם אחיהם ברעמסס. ואינו נכון, כי הכתוב אמר (פסוק כב) ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר, שהיו אסורים לצאת כלל מן הבתים בלילה, וכך אמרו במכילתא (פסחא יג) ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו, אמר לו משה כך נצטוונו ואתם לא תצאו איש מפתח.....

מצודת דוד תהלים פרק סח פסוק ז ד"ה (ז) מושיב

מושיב יחידים - ר"ל בהיותכם במצרים יחידים מפוזרים בכל הארץ אחד הנה ואחד הנה הלא בעת בוא הגאולה כנס המקום אתכם בשעה אחת לרעמסס והושיב אתכם בבית אחד כלומר בכנסייה אחת

תלמוד בבלי מסכת סוטה דף יא עמוד א

ויבן ערי מסכנות לפרעה - רב ושמואל, חד אמר: שמסכנות את בעליהן, וח"א: שממסכנות את בעליהן, דאמר מר: כל העוסק בבנין מתמסכן. +שמות א+ את פיתום ואת רעמסס - רב ושמואל, חד אמר: פיתום שמה, ולמה נקרא שמה רעמסס? שראשון ראשון מתרוסס; וחד אמר: רעמסס שמה, ולמה נקרא שמה פיתום? שראשון ראשון פי תהום בולעו.

תלמוד ירושלמי מסכת ראש השנה פרק ב דף נח טור ב /ה"ח

רבי ברכיה כתיב ויסעו מרעמסס בחדש הראשון וגו' כד יטמע בלילי מועדא ארבע עשרה מטמיעין אית בה הוי משקיעת החמה את מונה ללבנה א"ר סימון והיו על ידי זה ועל ידי זה אמר רבי יוחנן ויהי ערב ויהי בקר יום אחד ר' שמעון בן לקיש אמר החדש עד שיהא כולו מן מכילתא דרבי ישמעאל בא - מס' דפסחא בא פרשה ז ד"ה והיה היום עדין הדבר שקול כשהוא אומר ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש הראשון ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה (במדבר לג ג) אימתי אכלו בני ישראל את הפסח בלילי י"ט והם לא יצאו אלא ביום טוב עצמו:

מכילתא דרבי ישמעאל בא - מס' דפסחא בא פרשה יד ד"ה ויסעו בני

ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה מרעמסס לסכות מאה ועשרים פרסה מהלך ארבע מיל פרסה הולך קולו של משה מהלך ארבעים יום ואל תתמה שהרי כתוב ויאמר יי' אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם וגו' והיה לאבק על כל ארץ מצרים (שמות ט ח - ט) והרי דברים ק"ו ומה אם אבק שאין דרכו להלך הלך מהלך ארבעים יום ק"ו לקול שדרכו להלך כהרף עין נסעו בני ישראל מרעמסס לסוכות לקיים מה שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים וגו' (שם)

/שמות/ יט ד): סוכותה. סוכות ממש היו דכתיב ויעקב נסע סוכתה (בראשית לג יז) דברי רבי אליעזר וחכמים אומרים אין סוכות אלא מקום שנאמר ויסעו מסוכות ויחנו באיתם מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דויה בשלח פרשה א ד"ה וידבר ה'

ר' יהושע אומר החירות מצד זה ומגדול מצד זה הים לפנייהם ומצרים לאחרייהם. ד"א פי החירות אין חירות אלא מקום חירותן של מצריים מקום איטלין מקום עבודה זרה שלהם. לשעבר היתה נקראת פיתום שנא' ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס (שמות א יא) חזרו להם להקראת פי החירות שהיא מאחרת לעובדיה. נסעו בני ישראל מרעמסס לסוכות ומסכות לאיתם ומאיתם לפני פי החירות. יום חמישי נסעו ממצרים ובאו עד רעמסס וביום ששי ובשבת שבתו שם ובאחד בשבת שהוא רביעי לנסיעתן התחילו ישראל מתקנין כליהם ומציעין בהמתם לצאת אמרו להם האקטורין הגיעה פרותזימיה שלכם לחזור למצרים שנ' דרך שלשת ימים אמרו להם ישראל וכשיצאנו ברשות פרעה...

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מס' דבחדש יתרו פרשה ב ד"ה ואשא אתכם

ואשא אתכם על כנפי נשרים. ר' אליעזר אומר, זה יום רעמסס, לפי שנתקבצו כולם ובאו רעמסס לשעה קלה. - ואביא אתכם אלי לפני הר סיני ר' עקיבא אומר, זה יום מתן תורה; לפי שהיו ישראל נרתעין לאחוריהם שנים עשר מיל וחוזרין לפנייהם שנים עשר מיל, הרי עשרים וארבעה מילין על כל דיבור ודיבור. ואביא אתכם אלי, לבית הבחירה

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוק (לז) ויסעו

ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכותה. מרעמסס לסוכות מאה ועשרים מיל והיה קולו של משה הולך מהלך ארבעים יום ואל תתמה שהרי כבר נאמר ויאמר יי אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם וגו' (שם' ט ח) והרי דברים קל וחומר ומה אבק שאין דרכו להלך >הרי הוא הולך מהלך ארבעים יום קול שדרכו להלך < על אחת כמה וכמה. סוכותה ר' עקיבא אומר סוכות ממש עשו להן בסוכות ר' אליעזר אומר סוכות ענני כבוד באו וחנו על גבי רעמסס מושלו משל למה הדבר דומה לחתן שהביא אפריון לפתח ביתה של כלה כדי שתכנס לו מיד. ר' נחמיה אומר סוכותה שכל מקום שצריך ליתן לו למד בתחילתו תן לו הי בסופו כשש מאות אלף אומיד הין חסיר הין יתר אבל בפרט מה הוא אומר

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יד פסוק (ה) ויגד

ויגד למלך מצרים נסעו בני ישראל מרעמסס לסוכות ומסכות לאיתם ומאיתם לפי החירות ערב שבת ושבת ואחד בשבת שהן חמשה עשר וששה עשר ושבעה עשר, בשני בשבת >שהוא רביעי < לנסיעתן שהוא יום שמנה עשר היו ישראל מציעין בהמתן ומתקנין כליהן לצאת אמרו להן קטרין הגיע פרתזמיה שלכם לחזור למצרים כענין שנא' דרך שלשת ימים נלך במדבר (שם' ח כג) אמרו להן כיון שיצאנו ממצרים יצאנו מרשות פרעה. אמרו להם רוצים ולא רוצים סופכם לחזור ולקיים .....

מדרש תנאים לדברים פרק יא פסוק י כי

מקום שישבתם בו במיטב הארץ בארץ רעמסס (בר' מ"ז י"א) או אינו מקישה אלא לשעת גנאתה ת"ל אשר יצאתם משם כשהייתם שם היתה מתברכת בשבילכם ולא עכשו שאין ברכה עליה כדרך שהייתם אתם שם וכן אתה מוצא בכל מקום שהצדיקים הולכין ברכה באת לרגלן .....

סדר עולם רבה (ליינר) פרק ה ד"ה כל שבעת הימים

(בראשית יח יד), ובט"ו בניסן יצאו ישראל ממצרים, שנאמר ויהי מקץ שלשים שנה וגו' (שמות יב מא), קץ אחד לכולן, בי"ד יום בו שחטו ישראל את פסחיהן במצרים, ויום חמישי היה, ובו בלילה לקו הבכורות, ממחרת הפסח, ערב שבת היה, נסעו מרעמסס, שנאמר ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה (שם/שמות/ יב לז), וכתוב ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש (במדבר לג ג), וכתוב ומצרים מקברים וגו' (שם/במדבר/ לג ד), ומרעמסס נסעו לסכות, ומסכות לאתם, [ומאתם] לפני פי החירות, הרי ג' ימים, ברביעי ויגד למלך מצרים כי ברח העם (שמות יד ה), בחמישי ובששי וירדפו מצרים וגו' (שם/שמות/ יד ט), אור שביעי ירדו לים, שנאמר ויהי הענן והחשך ויאר את.....

סדר עולם רבה (מיליקובסקי) פרק ה ד"ה (ובאר) [ובארבעה] (עש)

(ובאר) [ובארבעה] (עש) [עשר] בו שחטו (יש) [ישראל] פיסחיהן ביום החמישי היה בו בלילה לקו בכורות. ממחרת ערב שבת ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש הראשון ממחרת הפסח ומצרים מקברים (במדבר לג: ג - ד). מרעמסס לסוכות מסוכות לאיתם

מאיתם על פי החירת הרי שלשה. וברביעי ויגד למלך (מצ) [מצרים] (שמות יד: ה). בחמשי ובששי וירדפו (מצ) [מצרים] אחריהם (שמות יד: ט). אור שביעי ירדו לים ויהי הענן והחשך (שמות יד: כ). לשחרית אמרו שירה אז

בראשית רבה (וילנא) פרשה ו ד"ה א ויאמר אלהים

יוסטי חברא בשם רבי ברכיה אמר הרי הוא אומר (במדבר לג) ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר לחדש, ואם ללבנה אתה מונה עד כדון לית לה אלא ארבע עשרה מטמועין, הוי אין מונין ללבנה אלא משתשקע החמה,

בראשית רבה (וילנא) פרשה צח ד"ה ב ויקרא יעקב

, האספו מארץ מצרים והקבצו לרעמסס, האספו מעשרת השבטים והקבצו לשבט יהודה ובנימין צוה אותן להיות נוהגין בשבט יהודה ובנימין בכבוד,

בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה ו ד"ה א (יד) ויאמר

, אין מונים ללבנה אלא משתשקע החמה, יוסטא חברא מש' ר' ברכיה ויסעו מרעמסס [בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש] וגו' (במדבר לג ג) ואם ללבנה תמנה עד כדו לית ליה אלא תלת עשר מטמועין, הוי אין מונין ללבנה אלא משתשקע החמה,

בראשית רבה (תיאודור-אלבק) כי"ו פרשה צט ד"ה ויאמר האספו האספו

ויאמר האספו האספו מארץ מצרים והקבצו לרעמסס, האספו מעשרת השבטים והקבצו לשבט יהודה ובנימין, צוה אותן להיות נוהגין בשבט יהודה ובנימין בכבוד,

שמות רבה (וילנא) פרשה א ד"ה י וישמו עליו

פרעה בסבלותם של ישראל, ויבן ערי מסכנות לפרעה, רב ושמואל, חד אמר שמסכנות את בעליהן, וחד אמר שממסכנות את בניהם, שכל העוסק בבנין מתמסכן, ורבנן אמרי בתי אוצרות, כמה דתימא (ישעיה כב) לך בא אל הסוכן הזה, את פיתום ואת רעמסס, רב ושמואל, חד אמר פיתום שמה, ולמה נקרא שמה רעמסס שראשון ראשון מתרוסס, וחד אמר רעמסס שמה ולמה נקרא שמה פיתום שראשון ראשון פי תהום בולעו.

שמות רבה (וילנא) פרשה יח ד"ה יא ויסעו בני

יא ויסעו בני ישראל מרעמסס, רבי שמואל אומר כיון שיצאו אפו הבצק שלשו שנאמר ויאפו את הבצק, ויהי מקץ שלשים וארבע מאות שנה וגו', משעה שנגזרה עליהן הגזירה שהן לא עשו במצרים אלא מאתים וי' שנה וביום שירדו למצרים בו ביום עלו ובו ביום יצא יוסף מבית האסורין לכך הלילה הזה שמחה לכל ישראל שנא' ליל שמורים הוא לה', בעולם הזה נעשה להם נס בלילה שהיה נס עובר אבל לעתיד לבא הלילה נעשה יום, שנאמר (ישעיה ל) והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה .....
שמות רבה (שנאן) פרשה א ד"ה א, י את

את פתם ואת רעמסס (שמות/א'). רב ושמואל. חד אמר: פתום שמם, ולמה נקרא שמם רעמסס, שראשון ראשון מתרוסס. וחד אמר: רעמסס שמם, ולמה נקרא שמן פיתום, שראשון ראשון פתהו.

במדבר רבה (וילנא) פרשה ב ד"ה יא אלה פקודי

, בעשרה מקומות נמנו ישראל אחד בירידתן למצרים (דברים י) בשבעים נפש ירדו אבותיך וגו' ואחד בעלייתן (שמות יב) ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה וגו' ואחד אחר מעשה העגל (שם/שמות/ל) .....
במדבר רבה (וילנא) פרשה כא ד"ה ז ויהי אחרי

ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה כשש מאות אלף רגלי הרי קבלן במצרים במנין בא ליפטר מן העולם בערבות מואב החזירם במנין.

דברים רבה (ליברמן) פרשת דברים ד"ה יב. ה' אלהיכם

לפי' כשיצאו ישראל ממצרים יצאו בס' רבוא, שנא' ויסעו בני ישראל מרעמסס +
דברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן ד"ה ואתחנן אל ה'

ה' פעמים עמדה לו חמה למשה, יום של מצרים ויסעו מרעמסס סכותה + שמות י"ב ל"ז+, יום של ים שנא' וישב הים + שמות י"ד כ"ז+, יום של עמלק שנא' והיה כאשר ירים משה + שמות י"ז י"א + וכו', ויום של מתן תורה שנא' ויהי ביום השלישי + שמות י"ט ט"ז + וכו', ויום של נחלי ארנון שנא' אז ישיר

קטעי מדרשים - גניזה (מאן) יז. קטעים ממדרש על התורה עמוד קל ד"ה [לסדר ס"ו: שמות ש' ויסעו בני יש' מרעמסס ג' (שם' י"ב, ל"ז) רעמסס בגמטריא ת"ל, כשם שא' משה ויהי מקץ ל' שנה ות' שנה (שם, מ"א). ג' בשקלים, ש' כי תשא. ד' בדגלים, בשנה השנית לצבאותם +לצאתם מאר' (במ' א', א'). ה' בחומש הפקודים על ידי משה ואלעזר, ש' שאו את ראש כל שיר השירים רבה (וילנא) פרשה ב ד"ה א [א] אני

אני היא שהייתי חבויה בצלן של מצרים, ולשעה קלה כנסני הקב"ה לרעמסס, והרטבתי מעשים טובים כשושנה, ואמרתי לפניו את השירה, שנאמר (ישעיה ל') השיר יהיה לכם כליל התקדש חג,

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה ב ד"ה [ח] לפקודיהם (שמות

ויסעו מרעמסס סוכותה כשש מאות אלף רגלי (שמות יב: לז).

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה ה ד"ה [א] עשה ירח

יוסטה חברה בשם ר' ברכיה ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום וג' (במדבר לג: ג), אם ללבנה את מונה עד כדון לית בה אלא ארבעה עשר משוקעין, מיכן שאין מונין ללבנה אלא אם כן שקעה החמה. ר' זעירא בשם ר' חנינה לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד. פסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה י ד"ה כי תשא את

באו לצאת מנאם שנאמר ויסעו מרעמסס סוכותה כשש מאות אלף רגלי (שמות י"ב ל"ז), וכן יצאו למדבר שוב מנאם וידבר ה' אל משה במדבר סיני [וגו'] שאו את ראש בני ישראל (במדבר א' א' וב') ואף כאן כי תשא את ראש.

פסיקתא רבתי (איש שלום) פרשה טו ד"ה עשה ירח למועדים

[יוסטין] חבריא בשם ר' ברכיה שנאמר ויסעו מרעמסס בחדש הראשון [בחמשה עשר יום לחדש הראשון ממחרת הפסח וגו'] (במדבר ל"ג ג'), אם ללבנה אתה מונה, עד כדון לית בה אלא ארבעה עשר משוקעות, מכאן שאין מונין ללבנה אלא אם כן שקעה חמה,

מדרש תנחומא (בובר) פרשת כי תשא סימן ח ד"ה [ח] ד"א זה

ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכותה [כשש מאות אלף] (שמות יב לז), ואחת בפרשת כי תשא, ושנים בספר וידבר, אחת בדגלים, ואחת בחילוק הארץ, ושנים בימי שאול

מדרש תנחומא (בובר) פרשת פינחס סימן ו ד"ה [ו] ויהי אחרי

שאו את ראש [וגו'] (שם/במדבר/א א ב), ואף כשיצאו כתיב ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכותה כשש מאות אלף רגלי (שמות יב לז), הרי קיבלן במנין, בא להפטר בערבות מואב החזירן במנין.

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת בא סימן ט ד"ה (ט) ויסעו בני

ויסעו בני ישראל מרעמסס, מרעמסס לסכות ארבעים פרסה והיה קולו של משה נשמע מסוכות ואל תתמה שהרי אבק שזרק הלך מהלך ארבעים יום שנאמר והיה לאבק על כל ארץ מצרים ומצרים מהלך ארבעים יום וכ"ש קולו, ר' עקיבא אומר סכות אלו עננים כענין שנאמר כי על כל כבוד חופה (ישעיה ד) וכן לעתיד לבא וסוכה תהיה לצל יומם וגו', לבד מטף קטנים ונשים ויאפו לשו ולא הספיקו לאפות עוגות ואין עוגה אלא לשון חררה שנאמר (מלכים א יז) אך עשי לי משם עוגה קטנה, נס גדול

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת כי תשא סימן ט ד"ה (ט) לפקדיהם א"ל

ויסעו בני ישראל מרעמסס וגו', ואחד בחומש הפקודים, אחד במרגלים, ואחר בימי יהושע בחלוק הארץ, ושנים בימי שאול

מדרש תהלים (בובר) מזמור א ד"ה [כ] לא כן

ולשעה קלה כנסני הקב"ה לרעמסס, והרטבתי במעשים טובים כשושנה.

מדרש תהלים (בובר) מזמור קז ד"ה [ד] דבר אחר

[אמר הקב"ה לישראל כשהייתם במצרים הייתם מפוזרים] וכנסתי אתכם לשעה קלה לרעמסס, ועכשיו אתם מפוזרים בכל הארצות וכשם שקבצתי אתכם לשעבר כך אני אקבץ אתכם לעתיד לבוא, שנאמר יוסיף ה' שנית ידו לקנות את שאר עמו [וגו'] ואסף נדחי ישראל ונפוצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ [ישעיה יא יב]

מדרש אגדה (בובר) שמות פרק יג ד"ה [כ] ויסעו מסכות

[כ] ויסעו מסכות. ופסוק אחר אומר מרעמסס סוכתה (שמות יב לז), והלא ישראל יושבים בארץ גושן, ויש בין גושן לרעמסס (?) יותר מארבעים פרסה, מלמד שנטלם הקב"ה והוליכם

בשעה אחת מרעמסס לסכות, הדא הוא דכתיב ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט ד),
כאלו על כנפי נשרים הלכו:

מדרש אגדה (בובר) שמות פרק יט ד"ה [ד] ואשא אתכם

ואשא אתכם על כנפי נשרים. מגשן לרעמסס, דכתיב, ויסעו בני ישראל מרעמסס (שמות יב
לז), והיו בני ישראל יושבין בגשן:

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק מז ד"ה יא) ויושב יוסף

ויושב יוסף את אביו. בארץ גושן היה מושבותם, ואחוזתם בארץ רעמסס:

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק א ד"ה יא) וישימו עליו

את פיתום ואת רעמסס. רב ושמואל חד אמר פיתום שמה, ולמה נקרא שמה רעמסס,
שראשון ראשון מתרוסס. וחד אמר רעמסס שמה, ולמה נקרא שמה פיתום, שראשון ראשון פי
תהום בולע כדי שלא יהנו המצרים במעשה ידיכם:

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק יב ד"ה לז) ויסעו בני

לז) ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה. חכמים אמרו סכותה שם מקום, כענין שנאמר ויסעו
מסכות ויחנו באיתם (במדבר לג ו), מה איתם מקום אף סוכות מקום, אמרו מרעמסס לסוכות
מהלך ק"ל פרסה ונסעו ישראל מרעמסס לסוכות, לקיים מה שנא' ואשא אתכם על כנפי
נשרים (שמות יט ד): כשש מאות אלף רגלי הגברים, ששים רבוא דברי ר' ישמעאל: לבד
מטף. לבד מנשים וקטנים:

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק טז ד"ה לה) ובני ישראל

למחרת לא נאמר, אלא למחרתם של נשף ושל ערב, ונקרא מחרתו של נשף של מעלה, ואם
תאמר והא כתוב בפרשת אלה מסעי ממחרת הפסח יצאו בני ישראל (במדבר לג ג), והוא
בחמשה עשר, הבן כי עיקר הכתוב מה כתוב ויסעו מרעמסס בחודש הראשון בחמשה עשר
יום לחודש הראשון (שם), וממחרתו שהוא ששה עשר יצאו כולן ולא נשאר שם אחד מישראל,
עד שנתקבצו מאליהם מרעמסס ומגושן ומכל ערי פרעה, עבר כל יום ט"ו וממחרתו יצאו ביד
רמה, ללמדך שהתורה צריכה דקדוק ועיון להשוות הפסוקים, לקיים מה שנאמר משפטי ה'
אמת צדקו יחדו (תהלים יט י), למדנו שממחרת השבת הוא ממחרת הפסח,

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק יט ד"ה ד) אתם ראיתם

בעיניכם ראיתם: אשר עשיתי למצרים. זו נקמה שעשה באלהיהם, שנאמר ובאלהיהם עשה
ה' שפטים (במדבר לג ד): ד"א אלה המכות, שנאמר כל נפלאותי אשר אעשה בקרבן (שמות
ג כ): ואשא אתכם על כנפי נשרים. ר' אליעזר אומר זה יום רעמסס, לפי שנתקבצו כולם ובאו
לרעמסס בשעה קלה: ואבא אתכם אלי. לפני הר סיני, לפי שהוא חסר יו"ד ואבא לקבל עשרת
הדברים: [ד"א] ואשא אתכם על כנפי נשרים. מה הנשר הזה אינו מתיירא מכל עוף בעולם,
ונושא את גוזליו על אברתו, (דברי' לב יא),

שכל טוב (בובר) בראשית פרק מז ד"ה יא) ויושב יוסף

ויושב יוסף את אביו ואת אחיו. בארץ גושן: ויתן להם אחזה בארץ מצרים. שדות וכרמים:
במיטב הארץ. בארץ שמנה והיכן הוא: בארץ רעמסס כאשר צוה פרעה:

שכל טוב (בובר) שמות פרק א ד"ה יא) וישימו עליו

את לבם: בסבלותם. במשאות שסובלין על כתפיהן, ודומה לדבר נושא סבל (מ"א ה כט): ויבן
ישראל ערי מסכנות לפרעה. דרך הפשט מדבירו על אופן אוצרות דגן תירוש ויצהר, ודומה
לדבר ואת כל ערי המסכנות (שם ט יט): [את פיתום ואת רעמסס]. רב ושמואל חד אמר
פיתום שמה, ולמה נקרא שמה רעמסס, שראשון ראשון מתרועע ונמסס שלא יתהלל מצרים
במעשה ידיהם. וחד אמר רעמסס שמה, ולמה נקרא פיתום, שראשון ראשון פי תהום בלעה:

שכל טוב (בובר) שמות פרק יב ד"ה לז) ויסעו בני

ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה, לסוכות ולפי שצריך ל' בתחילתה הוטל לה ה' בסופה:
ומתוך חלוקות רבותינו רבנן ור' עקיבא יש לפרש כי על שם המעשה קראו שם המקום סוכות,
שמרעמסס לסוכות מהלך חמש מאות ועשרים מיל, וכיון שנסעו מרעמסס דהיינו בתוך ארץ
מצרים כיסם הקב"ה בשבעת ענני כבוד, והיו מסובבין עליהם כסוכה, כדכתיב כי על כל כבוד
חופה (ישעי' ד ה), וכה"א כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים
(ויקרא כג מג), ואותו היום שנסעו מרעמסס הלכו תק"כ מיל, לקיים מה שנא' ואשא אתכם על
כנפי נשרים (שמות יט ד), וכתיב יפרוש כנפיו יקחהו ישאהו על אברתו (דברים לב יא), וכיון

שחנו לאותו המקום ראו שהיו מסתוכין בענני כבוד, ולכך קראו שם המקום סוכות: דכתיב ויסעו

שכל טוב (בובר) שמות פרק יב ד"ה לז) ויסעו בני

(ויקרא כג מג), כדרך מלכים היושבים בסוכות, ולא כדרך עבדים שבורחין בהחבא, ואפ"ה על שם סוכות שעשו להם קראו שם המקום סוכות, ודומה לדבר ויעקב נסע סוכות וגו' (בראשית לג יז), הרי יש לך שני מקומות ששמן סוכות, אחד בין רעמסס ובין איתם, ואחד בארץ ישראל: כשש מאות אלף רגלי. דהיינו ששים רבוא דברי ר' ישמעאל: לבד מטף. לבד מטפי קטנים זכרים, וכשהוא אומר הגברים פרט לנשים:

שכל טוב (בובר) שמות פרק יב ד"ה ורבותינו דרשו ויסעו

ורבותינו דרשו ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכות. מרעמסס לסוכות, ק"ל פרסה, והיה קולו של פרעה מהלך מהלך ארבעים יום ואומר קומו צאו מתוך עמי, ואל תתמה שהרי כתיב בפיו הכבשן וה' לאבק על כל ארץ מצרים (שמות ט ט), והלא דברים ק"ו ומה אבק שאין דרכו להלך הלך מהלך מ' יום, ק"ו לקול שדרכו להלך כהרף עין:

שכל טוב (בובר) שמות פרק יד ד"ה ל) ויושע ה'

ויושע ה' ביום ההוא. באותו היום שנאמר בו ויהי באשמרת הבקר וישקף ה' אל מחנה מצרים (לעיל פסוק כד), והיה יום שביעי של פסח וחמישי בשבת היה כי בששי בשבת שהוא יום ראשון של פסח נסעו מרעמסס לסוכות ומסוכות לאיתם ומאיתם לפי החירות, וביום שני של פסח שהוא יום שבת אחד בשבת ובשני בשבת נסעו האוקטורין להגיד לפרעה והלכו כל אותו היום וכן למחר שהוא יום שלישי בשבת כחצות היום הגיעו אצל פרעה והגידו לו כי ברח העם, ויהפך לבב פרעה ולב עבדיו

שכל טוב (בובר) שמות פרק יט ד"ה ד) אתם ראיתם

בעיניכם אשר עשיתי במצרים שהכיתים עשר מכות ועשיתי שפטים באלהיהם, ראו על כמה היו חייבין לי על ע"ז ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים, ולא נפרעתי מהם על כל אלה זולתי על ידיכם: ואשא אתכם על כנפי נשרים. ר' אליעזר אומר זה יום רעמסס שנתקבצו כולם ובאו רעמסס בשעה קלה: ואבא. חסר יו"ד כתיב, שעדיין חסירין קבלת עשרת הדברות: ואבא אתכם אלי. לפני הר סיני. ומה נשתנה נשר מכל העופות, אלא שכל העופות נוטלין את בניהם בין רגליהם מפני שהן מתייראין מעוף אחר, שמא יפרח עליהן,

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד תקלו ד"ה תשעה. (נ"ח) תשעה

....., שניה כשיצאו ממצרים שנאמר ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכות כשש מאות אלף רגלי (שמות י"ב), ...

פתרון תורה פרשת אמור עמוד 93 ד"ה דבר אל בני

ועתה דע כי זה שאמ' ויסעו מרעמסס בחדש הראשון וג' זה ממחרת, ממ' זבח פסח היה, וממחרת אכילת פסח] וממחרת ועיין ונפס לפסח שהוא היה חצי הלילה של חמשה עשר בחדש, וממחרת של אילו שנים לילה ויום יהיה, י"ו בניסן יהיה, [עמוד 94] והוא היה שעש[ה] יהושע,

פתרון תורה פרשת וידבר עמוד 113 ד"ה באהל מועד, עד

ונמנו בעלייתן שנ' ויסעו בני יש' מרעמסס וג', ונמנו בשעת שקלים שנ' כי תשא וג',

פתרון תורה פרשת שלח לך עמוד 155 ד"ה ושם אחימן, אמ'

והמעולה שבמצרים רעמסס, שנ' במיטב הארץ, והמעולה שברעמסס צוען, שנ' כי היו בצוען שריו וג', ומה אם חברון שהוא מקום הטרש שבארץ ישראל מעולה מצוען, שהוא מעו' מרעמסס, שהוא מעו' ממצ', שהוא מעו' משל העולם, היפה שבארץ יש' על אחת כ' וכו'.

או עד נחל אש', מה האשכול, אילא על ידי אשכול נשתכלו נשותיהן של ישראל ומתו ישראל שש מאות אלף והניחו נשותיהן שש מאות [עמוד 156] אלף שכולות

פתרון תורה פרשת אלה מסעי עמוד 225 ד"ה אלה מסעי וג'

וכשם שהרועה זהיר בצאנו ביום מפני החמה ובלילה מפני האויבים, כך היה ק' שומר לישראל ביום ובלילה, שכך הוא אומ' לא ימיש עמוד הע' וג', וכשהיו נוסעים היו מלאכי השרת וענני הכבוד נוסעים עמהם, שנ' וה' הולך לפניו יומם וג', ויסעו מרעמסס בחדש וג' וכי היו מסייעים והרי כת' ויסע כצאן עמו וג' ואומ' וסוכה תהיה לצל יומם וג', וכת' על פי ה' יחנו וג' וכן לעתיד לבא הוא מסייע שנ' לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש.

פתרון תורה פרשת האזינו עמוד 319 ד"ה האזינו השמים, ז'

מן השמים במצרים ומתו כל בכוריהם מהר באו עבים וישבו על פתחיהם של ישראל והיה אדם הוא ואשתו ובניו ובנותיו וכל אשר לו ישב עליו והולין לארץ ישראל בלילה, שנ' הוציאתי את ישראל ממצרים לילה. ומנין שהלכו לארץ ישראל, שנ' ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה וג', וכן הוא [עמוד 320] אומ' ויעקב נסע סכותה וג'. וכשבאו לסכותה חישב בית דין של מעלה ואמ' עכשו יאמרו מצרים הבריה אותן, אילא אחזירם למצרים כדי שיצאו ביום לעיני הכל, שנ' לעיני כל מצרים.

זה דרך פירוש חכמים ונהאונדי. אבל יש [עמוד 330] טעם אחר, ה' מסיני בא, תדע לך

פתרון תורה פרשת וזאת הברכה עמוד 330 ד"ה וזאת הברכה וג'

שמיום יציאת ישראל ממצרים מרעמסס ועד שבאו לסיני היתה השכמת לפני מחנה ישראל עשר מסעות, מרעמסס לסכות, ומסכו' לאיתם ומאיתם לחירות מח' למרה וממ' לאילים וממ' לים סוף, וממ' לים סוף לדפקה, וממ' לאלוש, וממ' לרפידים, וממ' לסיני, בכל אלו המסעות היתה שכינה מקדמת והולכת לפני ישראל שנ' וה' הולך לפני ישראל יומם וג', ואומ'

ילקוט שמעוני תורה פרשת שמות רמז קסב ד"ה וישימו עליו שרי

מפרעה, וישימו עליו שרי מסיים דבר שמשים עליו לבנים. למען ענותו לפרעה בסבלותם של ישראל. ויבן ערי מסכנות רב ושמואל חד אמר שמסכנות את בעליהן. וחד אמר שמסכנות את בעליהן דאמר מר כל העוסק בבנין מתמסכן. את פיתום ואת רעמסס חד אמר פיתום שמו ולמה נקרא שמו רעמסס שראשון ראשון מתרוסס. וחד אמר רעמסס שמו ולמה נקרא שמו פיתום שראשון ראשון פי תהום בלעו. וכאשר יענו אותו כן רבו וכן פרצו מבעי' ליה אמר ריש לקיש רוח הקודש מבשרתן כן ירבה וכן יפרוץ. ויקוצו מפני בני ישראל מלמד שהיו בעיניהן דומים כקוצים:

ילקוט שמעוני תורה פרשת שמות רמז קעב ד"ה עד שלא זכה

בט"ו בניסן יצאו ישראל ממצרים, בט"ו בניסן נולד יצחק, בט"ו בניסן נתבשרה שרה, בט"ו בניסן נדבר עם אברהם אבינו בין הבתרים, שנאמר ויהי מקץ קץ אחד לכולן, בי"ד בו שחטו את פסחיהם ויום ד' היה, בו בלילה לקו בכורות, למחרת נסעו מרעמסס וברביעי' ויגד למלך מצרים, ובה' וב' רדפו, לשחרית אמרו שירה ויום ד' היה וי"ט אחרון של פסח היה:

ילקוט שמעוני תורה פרשת וארא רמז קפג ד"ה +ח+ ותעל הצפרדע

והרי דברים קל וחומר ומה אבק שאין דרכו להלך הלך מהלך ארבעים פרסה קל וחומר לקול שדרכו להלך הדא הוא דכתיב ויסעו מרעמסס סכותה מהלך ס' [נ"א ק"כ] מיל מהלך ארבעים פרסה והיה קולו של משה הלך מהלך מ' פרסה לקיים מה שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים

ילקוט שמעוני תורה פרשת בא רמז רח ד"ה ויסעו בני ישראל

ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה מרעמסס לסכות מהלך ארבעים פרסה הולך קולו של משה מהלך ארבעים פרסה ואל תתמה הרי הוא אומר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם וגו' והיה לאבק על כל ארץ מצרים והרי דברים קל וחומר [ומה אם אבק שאין דרכו להלך הלך מהלך ארבעים פרסה ק"ו] לקול שדרכו להלך כהרף עין, נסעו בני ישראל מרעמסס לסכות לקיים מה שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים:

ילקוט שמעוני תורה פרשת יתרו רמז רעו ד"ה ומשה עלה אל

ואשא אתכם על כנפי נשרים ר' אליעזר אומר זה יום רעמסס לפי שנתקבצו כולן ובאו לרעמסס לשעה קלה. ואביא אתכם אלי לפני הר סיני. ר' עקיבא אומר זה מתן תורה לפי שישראל נרתעין לאחוריהן שנים עשר מיל [וחוזרין לפניהם י"ב מיל] ועשרים וארבעה מיל על כל דבור ודבור. ואביא אתכם אלי לבית הבחירה.

ילקוט שמעוני תורה פרשת כי-תשא רמז שפו ד"ה כי תשא את

אתה מוצא עשרה פעמים נמנו ישראל אחת בירידתן למצרים שבעים נפש ואחת בעליתן ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה. ואחת בפרשת כי תשא ואחת (במרגלים) [בדגלים] ואחת בחלוק הארץ. ושנים בימי שאול ויפקדם בבזק [ויפקדם בטלאים] ואחת בימי דוד ויתן יואב את מספר מפקד העם, ואחת בעליתן מן הגולה שנאמר כל הקהל כאחד ארבע רבוא,

ילקוט שמעוני תורה פרשת פינחס רמז תשעג ד"ה ויהי אחרי המגפה

מנה אותם, משל לרועה שמסר לו בעל הבית צאנו במנין, השלים שמירתן כשמחזירין צריך למנותם, כשיצאו ישראל ממצרים מסרן למשה במנין דכתיב וידבר ה' אל משה במדבר סיני

וגו' שאו את ראש, ואף כשיצאו ממצרים כתיב ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה כשש מאות אלף רגלי הרי קבלן במנין, בא להפטר בערבות מואב החזירן במנין: ילקוט שמעוני תורה פרשת מסעי רמז תשפו ד"ה +לג+ אלה מסעי

כונסין לה אוצרות אלא רועה במדבר כך ישראל כל ארבעים שנה נזונו בלא אוצרות, דבר אחר מה צאן במקום שהרועה מנהיג נמשכת כך ישראל כל מקום שהיו משה ואהרן מסייעין אותם היו נוסעים אחריהם ויכתוב משה (כתוב ברמז תשל"ח), ויסעו מרעמסס בחדש הראשון, כתיב עשה ירח למועדים שמש ידע מבואו, אמר רבי יוחנן לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד, יהי מאורות מארת כתיב, ואם כן למה נבראת הלבנה, לקדש בה ראשי חדשים וראשי שנים, רבי שילא דכפר תמרתא בשם ר' יוחנן אעפ"כ שמש ידע מבואו, מכאן שאין מונין ללבנה אא"כ שקעה החמה, יוסטא חבריא בשם ר' ברכיה כתיב ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש ואם ללבנה אתה מונה עד כדון לית בה אלא ארבעה עשר (משמועין) [משקועין] מכאן שאין מונין ללבנה אא"כ שקעה החמה ויסעו מרעמסס, אמר הקב"ה לישראל כשהייתם במצרים מהלך ארבעים יום הייתם מפורדים בה וכנסתי אתכם לשעה קלה לרעמסס, ועכשיו אתם מפוזרים בכל הארצות אני אקבץ אתכם שנאמר והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו ממחרת הפסח יצאו בני ישראל כתיב הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה וכי בלילה יצאו והלא לא יצאו ביום שנאמר ממחרת הפסח יצאו בני .....
ילקוט שמעוני שמואל א רמז קכ ד"ה אתה מוצא עשרה

אתה מוצא עשרה פעמים נמנו ישראל, אחד בירידתן למצרים בשבעים נפש, ואחד בעלייתן ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה כשש מאות אלף רגלי וגו'. ואחד בהפרשתן כי תשא וגו', ושנים בספר וידבר אחד בדגלים ואחד בחילוק הארץ. וב' בימי שאול ויפקדם בבזק, ויפקדם בטלאים. ואחד בימי דוד ויתן יואב את מספר מפקד העם. ואחד בעלייתן מן הגולה כל הקהל כאחד (עשרה) [ארבע] רבוא. ואחד לעתיד לבא עוד תעבורנה הצאן על ידי מונה:

ילקוט שמעוני תהילים רמז תתסב ד"ה עשה ירח למועדים
בלבד יהי מאורות, מארת כתיב. א"כ למה נבראת הלבנה לקדש בה ראשי חדשים וראשי שנים, שנאמר עשה ירח למועדים. רבי שילא דכפר תמרתא אע"פ ששמש ידע מבואו אין מונין ללבנה אלא אם כן שקעה החמה. יוסטא בשם ר' ברכיה ויסעו מרעמסס בחדש הראשון וגו', אם ללבנה את מונה כדון לית בה, אלא י"ד משקועים. מכאן שאין מונין ללבנה אלא אם כן שקעה החמה. ר' זעירא בש"ר חנינא לא נברא להאיר אלא גלגל חמה, אלא למה נבראה לבנה צפה הקב"ה שעתידין עובדי אלילים.....

בתי מדרשות ח"ב מדרש שלוש וארבעה פרק א ד"ה [נו] תשעה פעמים
[נו] תשעה פעמים נמנו ישראל, ועשירית לעתיד לבא. ראשונה כשירדו למצרים, שנאמר (שמות א, א) ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה, שנים כשיצאו ממצרים, שנאמר (שמות יב, לז) ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה כשש מאות אלף רגלי, שלישית במחצית השקל, שנאמר (שמות ל, יב) כי תשא את ראש בני ישראל, רביעית על ידי משה ואהרן במדבר סיני, שנאמר (במדבר א, מד) אלה הפקודים אשר פקד משה ואהרן, חמישית על ידי משה ואלעזר הכהן, ששית ושביעית על ידי שאול,

בתי מדרשות ח"ב מדרש איוב ד"ה כה. ד, י
קולו ארבע מאות פרסה עד ששמע חושים בן דן וקפץ ובא מארץ כנען ובא אצל יהודה ושאגו שניהם, ובקשה ארץ מצרים להפוך עליהם כו'. ומדרש איוב מוסיף כשבא חושים בן דן אצל יהודה שאגו שניהם ומקולם נפלו שתי עיירות גדולות פיתום ורעמסס, שנאמר ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס (שמות א, יא).

בתי מדרשות ח"ב מדרש חסרות ויתרות (בראשית) ד"ה ר' שילא דכפר
מכאן שאין מונין ללבנה אלא אם כן שקעה החמה. וסטיה חבר בר ברכיה אומר כתיב ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש (במדבר לג, ג) ואם ללבנה את מונה עד כדין לית בה אלא ארבעה עשר מושקעין לפי שאין הלבנה נראית אלא אחר קדושה ביום, אלא מכאן שאין מונין ללבנה [אלא משתקע החמה].

זוהר כרך ב (שמות) פרשת שמות דף ד עמוד ב
ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה כשש מאות אלף רגלי וגו', שש מאות לא נאמר אלא כשש מאות כגוונא דנפקו אליו כך נפקו אליו, ותא חזי רזא דמלה בעדנא דנפקו אליו רתיכין קדישין משירייתא קדישתא חמו ישראל וידעו דהוו מתעכבין בגניהון וכלהו בהילו דעבדו ישראל

זוהר כרך ב (שמות) פרשת שמות דף ז עמוד א

וקבלום מצראי בנייהו ויהבון לון שפר ארעא ארץ גושן ואף על גב דאעיקו לון בגלותא לא אעדו ארעא מנהון דכתיב (שמות ט') רק בארץ גושן אשר שם בני ישראל וגו', ומיטב ארעא דמצרים הוה דכתיב (בראשית מ"ז) במיטב הארץ בארץ רעמסס, ותו דלא אעדו מדלהון כלום דכתי' (שמות ט') וממקנה בני ישראל וגו', ועכ"ד אתדנו בכמה דינין, אבל אשור באפס עשקו, אטיל [עמוד ב] לון בארעא דסייפי עלמא ונטל לון ארעא דלהון ומה מצראי דעבדי כל הני טבאן לישראל אתדנו בכל .....

זוהר כרך ג (במדבר) פרשת פנחס דף רנא עמוד א

אמר יוסף כל מיטב מצרים היא ארץ רעמסס וההיא ארעא אפרישו לדחלא דלהון לרעיא ולמיהך בכל ענוגין דעלמא וכל מצראי חשיבו לאינון דרעאן לדחליהון כדחליהון אעביד לאחי דירתון ההיא ארעא ויסגדון לון מצראי ויחשבון לון כדקא יאות והיינו דכתיב כי תועבת מצרים כל רועה צאן מחשבין

זוהר - רעיא מהימנא כרך ג (במדבר) פרשת פנחס דף רנ עמוד ב

אמר יוסף כל מיטב ארץ מצרים רעמסס היא וההיא ארעא אפרישו לדחלן דלהון לרעיא ולמיהך בכל ענוגין דעלמא וכל מצראי חשיבון לאינון דרעאן [עמוד א] לדחליהון כדחליהון ודא שאיל יוסף מפרעה לשלטאה אחוי על דחלן דמצראי דאתכפיין תחות ידיה כעבדים בתר מלכיהון למהוי כלהו

ר' עובדיה מברטנורא מסכת יומא פרק ג משנה ז

פלוסין - בוך דק ויפה הבא מארץ רעמסס, תרגום ירושלמי רעמסס, פילוסא:
רש"י מסכת סוטה דף יב עמוד ב ד"ה שירה על

שירה על הים - בכ"א בניסן נאמרה כדתניא בסדר עולם מרעמסס לסוכות ומסוכות לאיתם ומאיתם לפני פי החירות הרי ג' ברביעי ויוגד למלך מצרים כי ברח העם חמישי וששי רדפו מצרים אור שביעי ירדו לים שנאמר ויאר את הלילה לשחרית אמרו שירה ויום שביעי היה ויו"ט אחרון של פסח היה.

תוספות מסכת ראש השנה דף יא עמוד א ד"ה אלא דקאי

משום דאמרינן בסדר עולם ובמכילתא בפרשת ויסעו בני ישראל מרעמסס (אמרי') דבט"ו בניסן נולד יצחק [ומיהו פליגי אדהכא דקאמר נמי בט"ו בניסן דבר הקב"ה עם אברהם בט"ו בניסן באו מלאכים לבשרו] ורבי מאיר שליח צבור יסד במעריב של פסח ומצות אפה ויאכלו בלילי חג פסח ואמרי' בבראשית רבה לזשי הגדה של פסח לריתב"א ד"ה וירעו אותנו

ויענונו כמו שנאמר (שם) וישימו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלותם ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתם ואת רעמסס. ויתנו עלינו עבודה קשה כמו שנאמר (שם) ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך.

רמב"ם הלכות חמץ ומצה נוסח ההגדה

ויענונו, כמו שנאמר וישימו עליו שרי מסים למען ענותו בסבלותם ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתם ואת רעמסס. ויתנו עלינו עבודה קשה, כמו שנאמר ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך

פני יהושע מסכת שבת דף כג עמוד ב ד"ה שם דביתהו דרב

ויסעו מסוכות ויחנו באיתם. ולכאורה הו"ל למיכתב קרא דלא ימיש בפרשת בא בתחילת נסיעתן מרעמסס לסוכות אלא על כרחך דה"ט לפי שיצאו ישראל ממצרים היה בחמשה בשבת כדאיתא לקמן בפרק ר"ע [דף פ"ז ע"ב] ובאותו יום נסעו מרעמסס לסוכות. ולפי"ז נסיעתן מסוכות לאיתם היה בערב שבת כמו שכתב רש"י להדיא בפירוש לסוכות. ולפי"ז נסיעתן מסוכות לאיתם היה בערב שבת כמו שכתב רש"י להדיא בפירוש החומש בקרא דויסעו מסוכות [שמות יג, כ] ע"ש, אם כן לפי"ז אתי שפיר דלא שייך למיכתב קרא דלא ימיש אלא בנסיעתם מסוכות לאיתם שהיה .....

שו"ת אבקת רוכל סימן כז ד"ה זאת תורת

.... אשר בכך ירוחם יתום בני בוני רעמסס ופיתום כי שם עלו שבטים שבטי יה הרי אתה כבן עזאי בשוקי טבריה כדי /כדאי/ כל העולם לשמשך לפני שמש ינון שמך ונר אלהים טרם יכבה נר אלהים נשמת אדם אשר במותו לא כהת עינו ולא נס ליחו נודע בשערים שמו מודעת זאת בכל הארץ ויצא כברק חצו נצוצי שמשך שמש צדקה .....

שו"ת חתם סופר חלק ד (אה"ע ב) סימן לה ד"ה הנה מ"ש
בתוך הכרך כן הוא במכילתא ורמזו ברש"י פ' החודש הזה לכם וברמב"ן שם והכא בבאנאט
לא ידענו אם הוא בכרך באנאט או ארץ באנאט ע"כ כתבתי דה"צ צריך לכתוב בגליל באנאט
אשר במדינות הגר ואז ה' כמו בארץ מצרים והנה גשן בארץ רעמסס הוא גליל גשן
שבמדינות רעמסס ויסעו מרעמסס היינו מעיר רעמסס ומ"ש ממדבר הוא דבר שאין לו שחר
ואין לטפל להשיב ע"ז.

אנציקלופדיה תלמודית כרך יג, חודש, טור ז ד"ה תחילת החודש
ר' ברכיה אמר כתוב ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש הראשון
ממחרת הפסח יצאו בני ישראל⁵⁰, כשהיא שוקעת בליל החג ארבע [טור ח] עשרה שקיעות יש
בה, הרי שמשקיעת החמה אתה מונה ללבנה⁵¹, שאם נחשוב מעת המולד היה זה יום ששה
עשר בניסן,

תרגום יונתן על בראשית פרק מז פסוק יא
ואותיב יוסף ית אביו וית אחיו ויהב להון אחסנא בארעא דמצרים בבית שפר ארעא בארעא
דפילוסין היכמא דפקיד פרעה:

תרגום יונתן על שמות פרק א פסוק יא
ושון עליהון רברבנין מפלחנין מן בגלל למצער איתהון בשעבודהון ובניין קוריין תלילין לשום
בית אוצרוי דפרעה ית טאניס וית *פילוסין*:

תרגום יונתן על שמות פרק יב פסוק לז
ונטלו בני ישראל מן *פילוסין* לסוכות מאה ותלתין מילין תמן איתחפיו שבעת ענני יקרא
ארבעה מארבע ציטריהון וחד מעילוייהון דלא ייחות

תרגום יונתן על שמות פרק יט פסוק ד
אתון חמיתון מה די עבדית למצראי וטענית יתכון על עננין הי כעל גדפי נשרין מן *פילוסין*
ואובילית יתכון לאתר בית מוקדשא למעבד תמן פסחא ובהוא ליליא אתיבית יתכון

לפילוסין ומתמן קריבית יתכון לאולפן
תרגום יונתן על במדבר פרק לג פסוק ג
ונטלו מן *פילוסין* בירחא דניסן בחמשת עסרא יומא לירחא קדמא מבתר דאכלו נכסת

פסחא נפקו בני ישראל בריש גלי למחמיהון דכל מצראי:
תרגום יונתן על במדבר פרק לג פסוק ה

ונטלו בני ישראל מן *פילוסין* ושרו בסוכות אתרא דאתחפיו שבעת ענני יקרא:
תרגום ירושלמי על שמות פרק א פסוק יא
ית טניס וית *פילוסין*:

תרגום ירושלמי על שמות פרק יט פסוק ד
היך על כנפי נשרין וקריבית יתכון לאולפן אריית: עננין הי כעל גדפי נשרין מן *פילוסין*
ואובילית יתכון לאתר בית מוקדשא למעבד תמן פסחא ובהוא ליליא אתיבית יתכון
לפילוסין ומתמן קריבית יתכון לאולפן

פי החירות = מקורות

שמות פרק יד פסוק ב
דָּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּשְׁבוּ וַיַּחֲנוּ לִפְנֵי פִי הַחִירָת בֵּין מִגְדָּל וּבֵין הַיָּם לִפְנֵי בַעַל צָפֹן
נִכְחוּ תַחְנוּ עַל הַיָּם:
שמות פרק יד פסוק ט
וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵיהֶם וַיִּשְׁיֹגּוּ אוֹתָם חֲנִים עַל הַיָּם כָּל סוֹס רֶכֶב פָּרָעָה וּפָרָשָׁיו
וַחֲלִילוּ עַל פִּי הַחִירָת לִפְנֵי בַעַל צָפֹן:
במדבר פרק לג פסוק ז
וַיִּסְעוּ מֵאֵתָם וַיָּשֻׁב עַל פִּי הַחִירָת אֲשֶׁר עַל פְּנֵי בַעַל צָפֹן וַיַּחֲנוּ לִפְנֵי מִגְדָּל:
במדבר פרק לג פסוק ח
וַיִּסְעוּ מִפְּנֵי הַחִירָת וַיַּעֲבְרוּ בְּתוֹךְ הַיָּם הַמִּדְבָּרָה וַיֵּלְכוּ דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבָּר
אֲתָם וַיַּחֲנוּ בְּמִרְיָה:
אונקלוס שמות פרק יד פסוק ב
מליל עם בני ישראל ויתבונן וישרון קדם פום חירתא בין מגדול ובין ימא קדם בעיל צפון
לקבליה תשרון על ימא:
אונקלוס שמות פרק יד פסוק ט
ורדפו מצראי בתריהון ואדביקו יתהון כד שרן על ימא כל סוסות רתכי פרעה ופרשוהי
ומשריתיה על פום חירתא דקדם בעיל צפון:
אונקלוס במדבר פרק לג פסוק ז
ונטלו מאיתם ותב על פום חירתא דקדם בעיל צפון ושרו קדם מגדול:
רש"י שמות פרק יד פסוק ב ד"ה ויחנו לפני
וישבו - לאחוריהם לצד מצרים היו מקרבין כל יום השלישי כדי להטעות את פרעה שיאמר
תועים הם בדרך, כמו שנאמר (פסוק ג) ואמר פרעה לבני ישראל וגו': ויחנו לפני פי החירות
- הוא פיתום, ועכשיו נקרא פי החירות על שם שנעשו בני חורין, והם שני סלעים גבוהים
וזקופים, והגיא שביניהם קרוי פי הסלעים: לפני בעל צפון - הוא נשאר מכל אלהי מצרים,
כדי להטעותן, שיאמרו קשה יראתן. ועליו פירש איוב (איוב יב כג) משגיא לגוים ויאבדם:
רשב"ם דברים פרק א פסוק א ד"ה (א) אלה
אלה הדברים - לפי פשוטו כל הנזכרים בפסוק זה מקומות הן כמו שמצינו שרגילים
הפסוקים לתת סימן בתוך סימן אל המקומות שהוא רוצה לפרש היכן. בלך לך מקדם לבית
אל ויט אהלה. בית אל מים והעי מקדם. [בפרשת בשלח] וישבו ויחנו לפני פי החירות בין
מגדול ובין הים לפני בעל צפון.
אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק י פסוק י ד"ה (י) ויאמר
ויאמר. יהי כן ה' עמכם שאתם אומרים עמכם. וטעם ראו כי רעה נגד פניכם כי הרעה
קרובה מכם, ונגד פניכם היא ועם זה הטעם דבק, כי אותה אתם מבקשים, כי דין שאעשה
ככה, ועתה חשב פרעה שהם רוצים לברוח. ודע כי משה אדונינו לא אמר לפרעה, שישבו עד
שיכזב. רק אמר שירחיקו דרך שלשת ימים. ודעת המצריים היתה שישבו, על כן השאילום.
ובעבור דבר אחר, שאילו נתן להם פרעה רשות ללכת ולא ישוּבו, לא היה רודף אחריהם.
והשם צוה לעשות כן, עד שירדוף אחריהם ויטבע. והנה זה מפורש, וישבו ויחנו לפני פי
החירות (שמות יד, ב). ואין להרהר אחרי מעשה השם שהכל עשה בחכמה, אעפ"י שהיא
נעלמת מעיני החכמים. והנה בדברי דוד: כשמעך את קול הצעדה בראשי הבכאים, אז תחרץ,
כי אז יצא ה' לפניך להכות במחנה פלשתים (ש"ב ה, כד):
אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק יד פסוק ב ד"ה (ב) פי
פי החירות הוא הנקרא פני החירות (במד' לג, ח), ונקרא כן בעבור שהפה בפנים, והוא שם
מקום. לפני בעל צפון. אמרו, כי חרטומי מצרים עשו בדבר המזלות צורות נחושת, וזהו
בעל צפון שלא יוכל עבד לברוח ממצרים לעבור הצורה, ובעבור זה כתוב כי ברח העם. ולפי
דעתי בעבור שאמר משה לפרעה דרך שלשת ימים נלך במדבר (שמות ח, כג), נראה לפרעה

מדבריו, כי ידע משה הדרך אשר ילכו בה אל המקום אשר יזבחו שם. וכאשר שמע פרעה שישאל החלו ללכת דרך המדבר, ואחר שהרחיקו שבו אחורנית ללכת דרך אחרת, אז חשב פרעה, כי כל מה שדבר משה בערמה היה, כי אין דעתו לזבוח, כי אם לברוח, כי הבורח ישתבש עליו הדרך ולא ידע איזה דרך ילך. נכחו. באה זו המלה בחירק, כמו אחרי נפלו (ש"ב א, י), ורבים ככה:

אבן עזרא במדבר פרק לג פסוק ח ד"ה (ח) מפני

מפני החירות - פני החירות ופי החירות (ז) מקום אחד הוא, והפה בפנים. דרך שלשת ימים פירשתיו:

אבן עזרא - הפירוש הקצר שמות פרק יד פסוק ב ד"ה (ב) לפני

לפני פי החירות בין מגדול, לפני בעל צפון - שמות מקומות. נכחו - שבור. אולי שני משקלים הם. וטעם וישובו - ששבו לאחור, עד שישמע פרעה כן, ויאמר בעבור ישראל נבוכים הם.

רמב"ן שמות פרק יד פסוק ה ד"ה (ה) ויגד

ויגד למלך מצרים כי ברח העם - איקטורין שלח עמהם, וכיון שהגיעו עד שלשת ימים שקבעו לילך ולשוב וראו שאינם חוזרים למצרים חזרו והגידו לפרעה ביום הרביעי, חמישי וששי רדפו אחריהם, ליל שביעי ירדו לים, בשחרית אמרו שירה, והוא יום שביעי של פסח, לכך אנו קורין השירה ביום השביעי. זהו לשון רש"י. וכן הוא במכילתא (כאן). ועל דרך הפשט הוא אשר דבר ה' ואמר פרעה לבני ישראל, כי כאשר עשו כן בני ישראל ושובו וחנו לפני פי החירות לפני בעל צפון הוגד זה למלך מצרים ואמר כי ברח העם והם נבוכים במדבר ואינם הולכים אל מקום ידוע לזבוח. וזה טעם ובני ישראל יוצאים ביד רמה (פסוק ח), שעשו להם דגל ונס להתנוסס, ויוצאים בשמחה ובשירים בתוף ובכנור כדמות הנגאלים מעבדות לחירות, לא כעבדים העתידים לשוב לעבודתם, וכל זה הוגד לו:

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דויה בשלח פרשה א ד"ה וידבר ה'

וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל וישובו, ר' שמעון בן יוחאי אומר כל מקום שהוא אומר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לדורות וכל מקום שאינו אומר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לשעה. רבי אומר אפילו בכל מקום שאינו אומר לאמר ואמרת אליהם הרי זה לדורות חוץ משלשה מקומות: וישובו ויחנו לפני פי החירות, מה היו חירות הללו לא היו משופעות אלא גדודיות ולא היו תרוטות אלא מוקפות ולא היו עגולות אלא מרובעות ולא היו מעשה אדם אלא מעשה שמים ועינים היו להם לפותחות כמין זכר וכמין נקיבה היו דברי ר' אליעזר, ר' יהושע אומר החירות מצד זה ומגדול מצד זה הים לפניהם ומצרים לאחריהם. ד"א פי החירות אין חירות אלא מקום חירותן של מצריים מקום איטלין מקום עבודה זרה שלהם. לשעבר היתה נקראת פיתום שנא' ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס (שמות א יא) חזרו להם להקראת פי החירות שהיא מאחרת לעובדיה. נסעו בני ישראל מרעמסס לסכות ומסכות לאיתם ומאיתם לפני פי החירות. יום חמישי נסעו ממצרים ובאו עד רעמסס וביום ששי ובשבת שבתו שם ובאחד בשבת שהוא רביעי לנסיעתן התחילו ישראל מתקנין כליהם ומציעין בהמתם לצאת אמרו להם האקטורין הגיעה פרותזימיה שלכם לחזור למצרים שנ' דרך שלשת ימים אמרו להם ישראל וכשיצאו ברשות פרעה יצאו שנ' ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה אמרו להם האקטורין רוצין ולא רוצין סופכם לקיים דברי מלכות עמדו עליהם ישראל הכו מהם פצעו מהם הרגו מהם הלכו והגידו לפרעה. אמר להם משה חזרו לאחריכם כיון שתקעה קרן לחזור התחילו מחוסרי אמונה שבישראל תולשין שעריהן ומקרעין בגדיהם עד שאמר להם משה מפי הגבורה נאמר לי שאתם בני חורין לפיכך נאמר וישובו ויחנו לפני פי החירות: בין מגדול ובין הים, שם היתה גדולתן של מצריים שם היתה תפארתם שם היתה מיומם שלהם שם כנס יוסף את הכסף ואת הזהב שנ' וילקט יוסף את כל הכסף וגו' (בראשית מז יד): לפני בעל צפון, בעל צפון נשתיר מכל היירות שלהן בשביל לפתות לבן של מצרים ועליו הוא אומר, משגיא לגוים ויאבדם וגו' (איוב יב כח):

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דויה בשלח פרשה ג ד"ה ויאמר ה'

וחכמים אומרים למען שמו עשה עמהם שנ' למעני למעני אעשה וגו' (ישעיה מח יא) וכתוב בוקע מים מפניהם (שם/ישעיה סג יב) מפני מה לעשות לו שם עולם. רבי אומר כדי היא האמנה שהאמינו בי שאקרע להם את הים שנ' וישובו ויחנו לפני פי החירות.

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דויסע בשלח פרשה א ד"ה ויסע משה
וכן מצינו שחזר מסען לאחוריהם שלשה מסעות שנ' ויסעו מפני החירות ויסעו ממרה ויבואו
אילימה ויסעו מאילים ויחנו על ים סוף (במד' לג ח - י). וכן מצינו שחזרו לכבודו של אהרן
לקבורתו שמונה מסעות

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יד פסוק (ב) וישבו
וישבו ויחנו לפני פי החירות אמר להן משה חזרו לאחוריהם כיון שתקעו קרן לחזור התחילו
מחוסרי אמנה שבהן מתלשין בשערן ומקרעין בכסותן אמר להם משה מפי הקודש נאמר לי
שאתם בני חורין. בין מגדול ובין הים שם היתה גדולתן שלמצרים ושם היתה תפארת שלהם
ולשם כינס יוסף את כל הכסף כענין שנאמר ויבא יוסף את הכסף ביתה פרעה (בר' מז יד).
לפני בעל צפון. בעל צפון נשתייר להם מחיראות כדי לפתות את ליבן שלמצרים ועליו הוא
אומר משגיא לגוים ויאבדם (איוב יב כג). נכחו תחנו על הים מגיד הכתוב שהיו במגדול
אכלוסין כנגד כל יוצאי מצרים. ד"א נכחו תחנו על הים כדי לפתות לבם שלמצרים.

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יד פסוק (ה) ויגד
ויגד למלך מצרים נסעו בני ישראל מרעמסס לסכות ומסכות לאיתם ומאיתם לפי החירות ערב
שבת ושבת ואחד בשבת שהן חמשה עשר וששה עשר ושבעה עשר, בשני בשבת >שהוא
רביעי< לנסיעתן שהוא יום שמנה עשר היו ישראל מציעין בהמתן ומתקנין כליהן לצאת אמרו
להן קטרין הגיע פרתזמאי שלכם לחזור למצרים כענין שנא' דרך שלשת ימים נלך במדבר
(שמ' ח כג) אמרו להן כיון שיצאנו ממצרים יצאנו מרשות פרעה. אמרו להם רוצים ולא רוצים
סופכם לחזור ולקיים דברי מלכות עמדו עליהן ישראל והכו מהן ופצעו מהן והרגו מהן והלכו
והגידו לפרעה לכך נאמר ויגד למלך מצרים מי הגידו לו קטרין שהיו עמהן.

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק טו פסוק (כב) ויסע
[וכן מצינו שחזרו לאחוריהן שלשה מסעות] [שנא' ויסעו מפני החירות ויסעו ממרה ויבואו
אילימה ויסעו מאילים] וגומ' [ויחנו] על [ים סוף] (במד' לג ח - י) וכן מצינו שחזרו לכבודו של
אהרן לקבורתו שמונה מסעות

סדר עולם רבה (ליינר) פרק ה ד"ה כל שבעת הימים
...., ובו בלילה לקו הבכורות, ממחרת הפסח, ערב שבת היה, נסעו מרעמסס, שנאמר ויסעו
בני ישראל מרעמסס סכתה (שם/שמות/ יב לז), וכתוב ויסעו מרעמסס בחדש הראשון
בחמשה עשר יום לחדש (במדבר לג ג), וכתוב ומצרים מקברים וגו' (שם/במדבר/ לג ד),
ומרעמסס נסעו לסכות, ומסכות לאתם, [ומאתם] לפני פי החירות, הרי ג' ימים, ברביעי ויגד
למלך מצרים כי ברח העם (שמות יד ה), בחמישי ובששי וירדפו מצרים וגו' (שם/שמות/ יד
ט), אור שביעי ירדו לים, שנאמר ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה (שם/שמות/ יד כ),
לשחרית עלו ישראל מן הים ונשקעו מצריים, ובאותה שעה אמרו ישראל שירה, שנאמר אז
ישיר וגו' (שם/שמות/ טו א), ויום חמישי בשבת היה, והוא היה יום טוב אחרון של פסח, מים
סוף נסעו למרה,

שמות רבה (וילנא) פרשה טו ד"ה טו ד"א החדש
כיון שיצאו ישראל ממצרים אמר הקב"ה (שמות יד) וישבו ויחנו לפני פי החירות, ואמר פרעה
לבני ישראל נבוכים הם בארץ, קרא לכל חיילותיו ואמר להם אי אתם יודעים שבעל צפון כנס
על ישראל כל האריות ....

במדבר רבה (וילנא) פרשה כ ד"ה כג ויחל העם
בוא וראה מה כתיב ביציאתן ממצרים דבר אל בני ישראל וישבו ויחנו לפני פי החירות מהו פי
החירות מקום קבוע לזנות היה ולפי שהצניעו עצמן ביציאתן ממצרים נקרא פי
החירות ואלו שהפקירו עצמן לאנשים כתיב ויחל העם לזנות ויחל העם כל מקום שנא' העם
לשון גנאי הוא וכל מקום שנא' ישראל לשון שבח הוא

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת בשלח סימן ח ד"ה (ח) ויקח שש
(ופרעה הקריב הקריב את הפורעניות לבא עליו והקריב את ישראל לתשובה, כיון שראו
ששבו ישראל לאחוריהם וחנו לפני פי החירות לפני בעל צפון אמר פרעה בעל צפון הסכים על
גזרתי לאבדם במים התחיל לזבח לקטר ולנסך לע"ז לכך נאמר ופרעה הקריב.

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת בלק סימן יז ד"ה (יז) ויחל העם
בא וראה מה כתיב ביציאתן ממצרים דבר אל בני ישראל וישבו ויחנו לפני פי החירות (שמות
יד) מהו פי החירות מקום קבוע לזנות היה ולפי שהצניעו עצמן ביציאתן ממצרים נקרא פי

החירות, ואלו על שהפקירו עצמן לנשים כתיב בהם ויחל העם לזנות אל בנות מואב, ויחל העם כל מקום שנאמר העם לשון גנאי הוא וכל מקום שנאמר ישראל לשון שבח הוא,

מדרש אגדה (בובר) שמות פרק יד ד"ה [ב] לפני פי

לפני פי החירות. ומאי חירות שנעשו בני חורין: בין מגדל. שנעשו להם נסים גדולות: לפני בעל צפון. ע"ז, ולמה הונח באותו מקום, לפי שכל ע"ז שבמצרים ניתכת, ואותה ע"ז לא ניתכה, לפי שלא רצה הקב"ה להתיכה, כדי שיאמר פרעה בעל צפון הסכים על גזירתי, ולא הניח ללכת בני ישראל:

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק יד ד"ה ב) דבר אל

דבר אל בני ישראל. ר' שמעון בן יוחי אומר, כל מקום שנאמר לאמר הרי זו לשעה, ואמרת אליהם לדורות: וישבו ויחנו לפני פי החירות. כעין דמויות היו לא משופעות אלא גדודית לא היו תרוטות אלא מוקפות, לא היו עגולות אלא מרובעות, לא היו מעשה אדם, אלא מעשה שמים, ועינים היה להם מפותחות כמין זכר וכמין נקבה דברי ר' אליעזר, ר' יהושע אומר החירות מצד אחד ומגדול מצד אחר והים מלפניהם ומצרים מאחריהם: [ד"א] לפני פי החירות. שכן היה מנהג במצרים כל עבד שבורח מאדונו כיון שהיה מגיע לחירות היה נעשה בן חורין: בין מגדול. שבו כינס יוסף כל כסף וזהב שבעולם, שנא' וילקט יוסף את כל הכסף (בראשית מז יד), ולשם היו האוצרות, ומשם לקחו בני ישראל כסף וזהב לרוב עד מאד: לפני בעל צפון. בעל צפון נשתייר מכל ע"ז שלהם, כדי לפתות לבן של מצריים, עליו הוא אומר משגיא לגוים ויאבדם שוטח לגוים וינחם (איוב יב כג): נכחו תחנו על הים. בשביל לפתות לבן של מצרים, ויבואו וירדפו אחריהם ויאמרו בעל צפון עזר להם, והם לא ידעו כי כמוהם יהיו עושיהם כל אשר בוטח בהם:

ילקוט שמעוני תורה פרשת בשלח רמז רנד ד"ה ויסע משה את

וכן מצינו שחזרו לאחוריהן שלש מסעות שנאמר ויסעו מפני החירות ויעברו בתוך הים ויסעו ממרה ויבואו אילמה ויסעו מאילם ויחנו על ים סוף, וכן מצינו שחזרו לכבודו של אהרן לקבורתו שמונה מסעות שנאמר ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן וכי במוסרה מת והלא לא מת אלא בהר ההר שנאמר ויעל אהרן הכהן אל הר ההר ומה ת"ל שם מת אהרן אלא מלמד שחזרו לכבודו של אהרן לקבורתו שמונה מסעות.

זוהר כרך ב (שמות) פרשת בשלח דף מו עמוד ב

ר' יצחק פתח ואמר ויגד למלך מצרים כי ברח העם, ויגד מאן קאמר ליה, אלא הא אוקמוה אבל חכמוי וחרשוי אתכנשו לגביה ואודעוהו כי ברח העם, ואמאי קאמרו דא, אלא חמו בחכמתא דלהון דהו אזלי יממא וליליא אמרו ודאי ערקין אינון, ולא עוד אלא דחמו דלא הוו אזלי באורח מישר כמה דכתיב וישבו ויחנו לפני פי החירות:

רש"י מסכת סוטה דף יב עמוד ב ד"ה שירה על

שירה על הים - בכ"א בניסן נאמרה כדתינא בסדר עולם מרעמסס לסוכות ומסוכות לאיתם ומאיתם לפני פי החירות הרי ג' ברביעי ויוגד למלך מצרים כי ברח העם חמישי וששי רדפו מצרים אור שביעי ירדו לים שנאמר ויאר את הלילה לשחרית אמרו שירה ויום שביעי היה וי"ט אחרון של פסח היה.

דרשות ר"י אבן שועיב פרשת וארא ד"ה וכן אמר

וכבר כתב רש"י ז"ל כי בעל צפון שהיה בסוף העיר היה סוגר עליהם העיר ואין שום איש יכול לצאת משם, וזהו וישבו ויחנו לפני פי החירות. ואמר פרעה לבני ישראל נבוכים וגומ', סגר עליהם המדבר, פירש סגר בעל צפון וזהו משגיא לגוים ויאבדם.

מחזור ויטרי הלכות פסח (עמ' 254-310) סימן קז ד"ה והוא כד

ויסעו: ונטלו מסוכות ושרו באיתם דבסטר מדברא: וי"י: וי"י מדבר קדמיהון ביממא בעמודא דעננא לדברותהון באורחא וביליליא בעמודא דאישתא לאנהרא להון למיזל ביממא וביליליא: לא: לא עדי עמודא דעננא ביממא ואף לא עמודא דאישתא בליליא קדם עמא: וידבר: ומליל: דבר: מליל עם בני ישראל ויתובון וישורון קדם פום חירתא בין מגדלא ובין ימא קדם בעיל צפון לקיבלי תשרון על ימא: ואמר: ואמר פרעה על בני ישראל מעורבלין אינון בארעא אחד עליהון מדברא: וחזקתי: ואיתקף ית ליבא דפרעה וירדף בתריהון ואיתיקר בפרעה ובכל משרייתיה וידעון ארי אנא י"י ועבדו [כן]: ויוגד: ואיתחזה למלכא דמצרים [ארי] אזל עמא ואתהפיק ליבא דפרעה ועבדוהי על עמא ואמרו מה דא עבדנא ארי שילחנא ית ישראל מלמיפלחנא: ויאסר: וטקיס ית רתיכוהי וית עמיה דבר עימיה: ויקח: ודבר שית מאה רתיכין בחירין וכל רתיכי

מצרים וגיברין ממנו על כולהון: ויחזק: ותקיף י"י ית ליבא דפרעה מלכא דמצרים ורדף בתר בני ישראל ובני ישראל נפקו בריש גלי: וירדפו: ורדפו מצראי בתריהון ואדביקו יתהון כד שרן על ימא כל סוסוות רתיכי פרעה ופרשוהי ומשריתיה על פום חירתא לקדם בעיל צפון: ופרעה: ופרעה קריב וזקפו בני ישראל ית עיניהון והא מצראי נטלין בתריהון ודחילו לחדא וצווחו בני ישראל קדם י"י: ויאמרו: ואמרו למשה המדלית קוברין במצרים דברתנא לממת במדברא מה דא עבדתא לנא לאפקותנא ממצרים: הלא: הלא דין פיתגמא דמלילנא עמך במצרים למימר שבוק מיננא וניפלח ית מצראי [ארי טב לנא דנפלח ית מצראי] מדנמות במדברא: ויאמר: ואמר משה לעמא לא תחדלון אתעתדו וחמון ית פורקנא די"י דיעביד לכון יומא דין ארי כמא דחמיתון ית מצראי יומא דין לא תוספון למיחמיהון עוד עד עלמא: י"י: י"י יגיח לכון קרב ואתון תשתקון: ויאמר: ואמר י"י למשה קבילית צלותך מליל עם בני ישראל ויטלון:

תרגום יונתן על שמות פרק יד פסוק ב

מליל עם בני ישראל ויתבון לאחוריהון וישרון קדם פומי *חירתא* מרביעתא דאתבריו בגווי בני נשא דכר ונוקבא ועיינין פתיחן להון הוא

תרגום יונתן על שמות פרק יד פסוק ט

לימא דסוף וימא דסוף רמא יתהון על גיפיה כל סוסוות ארתיכי פרעה ופרשו ומשריתיה על פומי *חירתא* דקדם טעוות צפון:

תרגום יונתן על במדבר פרק לג פסוק ז

ונטלו מאיתם ותבו על פומי *חירתא* מרבעתא דקדם טעוות צפון ושרו קדם מגדול:

תרגום יונתן על במדבר פרק לג פסוק ח

ונטלו מפורוקי *חירתא* ועברו בגו ימא ונפקו מן ימא ואזלו על כיף ימא כנישין אונכין ומרגליין ואזלו מבתר כדין מהלך תלתא יומין במדברא

תרגום יונתן על ישעיה פרק כג פסוק יח

ויה *סחורתא* ואגרה קודשא קדם יי לא יתאצר ולא יתגנז ארי לדמשמשין קדם יי יהי אגרה למיכל למסבע ולכסו דיקר:

תרגום ירושלמי על שמות פרק יד פסוק ב

ויחזרון וישרון קדם פונדקי *חירתא* בין מגדול ובין ימא קדם טעוות צפון בלקובלה תישרון:

תרגום ירושלמי על במדבר פרק לג פסוק ז

ונטלו מאיתן וחזרו לפונדקי *חירתא* דאית על אפי טעוותא

פילוסין = מקורות

תלמוד ירושלמי מסכת יומא פרק ג דף מ טור א /מ"ו
וטבל עלה ונסתפג הביאו לו בגדי לבן ולבש וקידש ידיו ורגליו ח' בשחר היה לובש פילוסין של
שנים עשר מנה ובין הערבים הינדוון של שמונה מאות זוז דברי רבי מאיר
תשובות הגאונים - הרכבי סימן רצא
פילוסין לשון יווני הוא [דף קל"ז] ואין אנו מכירין אותו וגאון מר' סעדיה ז"ל פתרו דביקי ואין אנו
יודעין מנין ושמה שמע ונתברר לו:
רש"י מסכת יומא דף לד עמוד ב ד"ה בשחר - בגדים
בשחר - בגדים שלובש בטבילה זו היו מפשתן של מדינת פילוסין, שהוא חשוב ומעולה.
תרגום יונתן על בראשית פרק מז פסוק יא
ואותיב יוסף ית אביו וית אחיו ויהב להון אחסנא בארעא דמצרים בבית שפר ארעא בארעא
דפילוסין היכמא דפקיד פרעה:
תרגום יונתן על שמות פרק א פסוק יא
ושוון עליהון רברבנין מפלחנין מן בגלל למצער איתיהון בשעבודיהון ובניין קוריין תלילין לשום
בית אוצרוי דפרעה ית טאניס וית *פילוסין*:
תרגום יונתן על שמות פרק יב פסוק לז
ונטלו בני ישראל מן *פילוסין* לסוכות מאה ותלתין מילין תמן איתחפיו שבעת ענני יקרא
ארבעה מארבע ציטריהון וחד מעיליהון דלא ייחות
תרגום יונתן על שמות פרק יט פסוק ד
אתון חמיתון מה די עבדית למצראי וטענית יתכון על עננין הי כעל גדפי נשרין מן *פילוסין*
ואובילית יתכון לאתר בית מוקדשא למעבד תמן פסחא ובההוא ליליא אתיבית יתכון
לפילוסין ומתמן קריבית יתכון לאולפן
תרגום יונתן על במדבר פרק לג פסוק ג
ונטלו מן *פילוסין* בירחא דניסן בחמשת עסרא יומא לירחא קדמא מבתר דאכלו נכסת
פסחא נפקו בני ישראל בריש גלי למחמיהון דכל מצראי:
תרגום יונתן על במדבר פרק לג פסוק ה
ונטלו בני ישראל מן *פילוסין* ושרו בסוכות אתרא דאתחפיו שבעת ענני יקרא:
תרגום ירושלמי על שמות פרק א פסוק יא
ית טניס וית *פילוסין*:
תרגום ירושלמי על שמות פרק יט פסוק ד
היך על כנפי נשרין וקריבית יתכון לאולפן ארייתי: עננין הי כעל גדפי נשרין מן *פילוסין*
ואובילית יתכון לאתר בית מוקדשא למעבד תמן פסחא ובההוא ליליא אתיבית יתכון
לפילוסין ומתמן קריבית יתכון לאולפן
ר' עובדיה מברטנורא מסכת יומא פרק ג משנה ז
פלוסין - בוץ דק ויפה הבא מארץ רעמסס, תרגום ירושלמי רעמסס, פילוסא:
שו"ת עטרת פז חלק ראשון כרך א - או"ח, הערות סימן י הערה ז ד"ה הן אמת
יט, ד) ואשא אתכם על כנפי נשרים וגו' וטענית יתכון על עננין הי כעל גדפי נשרין מן פילוסין,
ואובילית יתכון לאתר בית מוקדשא למעבד תמן פסחא ובההוא ליליא

קבענו את מיקום הכללי של גושן שבתוכו פיתום ורעמסס. קבענו התוואי המדויק של הזרוע הפילוסית של הנילוס שהוא נחל מצרים. האם נוכל לקבוע מיקום המדויק של פיתום, רעמסס, פי החירות, קריאת ים סוף, מגדול וכו'? לא! במשך ה'3,350 שנה מציאת מצרים עד היום, כל האיזור עבר שינויים טבעיים שלא נותנים אפשרות של זיהוי מדויק.

מצאנו נחל מצרים מתעלת סואץ עד תל-אל-פרמה. האם זה פילוסין? אולי פילוסין הוא בבלוזה? אולי לא זה ולא זה אלא 5 – 10 ק"מ מהם? לפי חז"ל רעמסס שמו. לפי חז"ל פיתום שמו. שם העיר, שם המחוז, שם הכינוי.

רש"י שמות פרק יד פסוק ב

ויחנו לפני פי החירות - הוא פיתום, ועכשיו נקרא פי החירות על שם שנעשו בני חורין, והם שני סלעים גבוהים וזקופים, והגיא שביניהם קרוי פי הסלעים:

כל האיזור של גושן ישר לחלוטין. אבל בתל-אל-פאמה יש שתי גבעות. היום אחד בגובה 17 מטר והשני בגובה 14 מטר. אולי אלו שני הסלעים? בתל-אל-לולי יש שתי גבעות ששקעו בינתיים. אולי אלא שני הסלעים? בתל-אל-פדה יש שתי גבעות ששקעו בינתיים. אולי אלא שני הסלעים? אולי לא זה ולא זה?

לא ברור היום איפוא היה החוף בזמן יציאת מצרים. בין תוואי נחל מצרים לחוף ים הגדול, יש משולש בעורך 25 ק"מ ברוחב בין ק"מ אחד ל"13 ק"מ. בהמשכו יש אגם פנימי שנקראת אל-מלאכה. בכל האיזור הזה יש קרוב לשלושים קווים שפעם היו קוי החוף. בלשון הגיאולוגי זה נקראת STRAND PLAIN, (איזור שנוצר עקב השפעת זרמי המים של ים התיכון).

עם כל זה ברור שגושן, פיתום, רעמסס, פי החירות, וקריעת ים סוף נמצאים מערבה לנחל מצרים שהוא הזרוע השביעית-הפילוסית של הנילוס.

לפי מה שכתבנו לעיל, רוב בני ישראל היו בגושן. היתר היו מפוזרים בכל מצרים כולל מסביב לאיזור המלוכה. איזור המלוכה היה בצוען. לא ידוע מיקום המדויק של צוען. החוקרים הגויים של מצרים קובעים את צוען ב **modern Šān Al-ḥajar Al-qibliyah**. המקום הזה הוא כ"30 ק"מ מתל-אל-פרמה שמזוהה כפילוסיום. למרות שאין לנו שום הוכחות לזיהוי, אין סיבה להכחיש כי הכל נמצא בערך באותו איזור. מה שכן מוכרח הוא שצוען נמצא על זרוע אחרת של הנילוס, יותר מערבה, מהזרוע הפילוסית.

לפי כל הנ"ל, אפשר לדון במיקום של קריעת ים סוף. היות והאיזור בין נחל מצרים לים התיכון בנוי היום כ"סטריד פליין" (זאת אומרת איזור שהפך לחצי יבשה עקב זרמי המים של ים התיכון), ברור שכל האיזור רדוד מספיק שיאפשר שני שבטים להכנס כמה קילומטרים במים לפני שהים נקרע. לכן הכל מתאים במדויק לחז"ל:

ה- מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק ט"ו פסוק ה' -- 'ירדו במצולות כמו אבן וכי יש מצולות שם והלא עשונית היא אלא מלמד שנפרץ הים הגדול לתוכו והיה נלחם בהן בכל מיני פורעניות.

ו- מכילתא דרבי ישמעאל בשלח פרשה ה' -- וכי מצולות יש שם והלא עשונית היתה מה תלמוד לומר ירדו במצולות אלא מלמד שנפרץ הים הגדול לתוכו והיו המים נלחמים בהם...

כוונת שני המדרשים האלו שאיזור קריעת ים סוף היה רדוד (עשונית) וים הגדול 'נפרץ לתוכו' כנחשול.

ייתכן שהיום אפשר לטייל ברקק שהיה המקום של נס קריעת ים סוף- ולברך.

טאניס, טנס, טנוס, טניס וכו' = מקורות

אונקלוס במדבר פרק יג פסוק כב
ואתו עד חברון ותמן אחימן ששי ותלמי בני גברא וחברון שבע שנים אתבניא קדם טאניס דמצרים:
שו"ת בצל החכמה חלק ב סימן יז ד"ה ב) ואמנם
ממנה למזרח היא מדינת טנוס, שכך נקראת מדינה ההיא גם היום טוניס, וממנה מזרחה ברבריא.
שו"ת ציץ אליעזר חלק יט סימן נט ד"ה (ואגב עי')
(ואגב עי' במדבר פ' י"ג פסוק כ"ב על הכתוב צען מצרים תרגם אונקלוס טניס מצרים, ובפי' אבי עזר שם כתב דזו מדינה הסמוכה למצרים, וידוע דאותיות ט' ות' פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה ז ד"ה [ה] תני ר' ועיר ההרס ועיר שמש. נוא אליסכנדריא, ונוף מנפוס, תחפנחס חופנייס, ועיר ההרס סרקאני, ועיר שמש אילופילוס.
תרגום יונתן על בראשית פרק מא פסוק מה
וקרא פרעה שמיה דיוסף גברא דטמירן מפרסם ויהב ליה ית אסנת דילידת דינה לשכם ורביה איתת פוטיפרע רבא *דטניס* לאינתו ונפק יוסף שליט על ארעא דמצרים:
תרגום יונתן על בראשית פרק מא פסוק נ
וליוסף אתילידו תרין בנין עד לא עלת שתא דכפנא דילידת ליה אסנת דריבת בבית פוטיפרע רבא *דטניס*:
תרגום יונתן על בראשית פרק מו פסוק כ
ואתיליד ליוסף בנין בארעא דמצרים דילידת ליה אסנת בת דינה ורבת בבית פוטיפרע רבא *דטניס* ית מנשה וית אפרים:
תרגום יונתן על שמות פרק א פסוק יא
ושוון עליהון רברבנין מפלחנין מן בגלל למצער איתהון בשעבודהון ובניין קוריין תלילין לשום בית אוצרוי דפרעה ית *טאניס* וית פילוסין:
תרגום יונתן על שמות פרק יד פסוק ב
מריבעתא דאתבריו בגווי בני נשא דכר ונוקבא ועיינין פתיחן להון הוא אתרא *דטניס* דביני מגדול וביני ימא קדם טעות צפון דמשתיר מכל טעוון דמצרים בגין דימרון מצראי בחיר הוא בעל צפון מכל טעוונתא דאשתייר
תרגום יונתן על במדבר פרק יג פסוק כב
וסליקו מן צטר דרומא ואתו עד חברון ותמן אחימן ששי ותלמי מרביני דענק גברא וחברון שבע שנים אתבנית קדם עד לא תתבני *טאניס* דמצרים:
תרגום יונתן על ישעיה פרק ל פסוק ד
ארי הופ *בטאניס* רברבוהי ואזגדוהי עד תחפונחס מטו:
תרגום יונתן על יחזקאל פרק ל פסוק יד
ואצדי ית פתרוס ואיתי עמא דתקיפין כאשתא על *טאניס* ואעביד פורענות דינין באלכסנדריא:
תרגום יונתן על תהילים פרק עח פסוק יב
קבל אברהם יצחק ויעקב ושבטיא דאבהתהון עבד פרישן בארעא דמצרים חקל *טאניס*:
תרגום יונתן על תהילים פרק עח פסוק מג
דשוי במצרים אתוהי ותמהוי בחקל *טאניס*:
תרגום ירושלמי על שמות פרק א פסוק יא
ית *טניס* וית פילוסין:

מצאנו שתרגום "רעמסס" ביונתן בן עוזיאל הוא "פילוסין" ותרגום "פיתום" הוא "טאניס".

צוען , צען -מקורות

צוען נקראת עיר המלכות של מצרים. לכן צוען צריכה להיות על הנילוס ולא על תעלות ההשקיה. נראה לי שצוען צריכה להיות על הזרוע הקרובה מערבית לזרועה הפילוסית. אם כן זה הזרועה ה"טאניטי". הזרוע הזאת נמצאת לפי הערכתי כ'30 קמ' מערבה פילוסיום. הזרועה הזאת לא קיימת היום.

(בימי בית שני היו שבעה זרועות לנילוס בדלטה. השמות בלועזית – ממערב למזרח

Canopi, Bolbitine, Sebenny, Phatnit, Mendesia, Taniti, Pelusia

ה"בולבטיין" הוא ה"רוזטה" וה"פטניט" הוא ה"דומיאט").

במדבר פרק יג פסוק כב

וְשֵׁם אֲחִימֵן שֹׁשִׁי וְתַלְמִי יִלְיָדִי הָעֶנְקִי וְחֶבְרֹן שִׁבְעַת שָׁנִים נִבְנְתָה לְפָנַי צֶעֶן מִצְרַיִם:

ישעיהו פרק יט פסוק יא

אֲךָ אֲוִלִים שָׂרֵי צֶעֶן חֲכָמִי יַעֲצִי פְרָעָה עֲצָה נִבְעָרָה אִיךָ תֵּאמְרוּ אֶל פְּרָעָה בֶּן

חֲכָמִים אֲנִי בֶן מַלְכֵי קֶדֶם:

ישעיהו פרק יט פסוק יג

נוֹאֲלוּ שָׂרֵי צֶעֶן נִשְׂאוּ שָׂרֵי נָף הִתְעוּ אֶת מִצְרַיִם פֶּנֶת שְׁבָטֶיהָ:

ישעיהו פרק ל פסוק ד

כִּי הָיוּ בְּצֶעֶן שָׂרָיו וּמִלְאָכָיו חֲנֹס יִגְיעוּ:

יחזקאל פרק ל פסוק יד

וְהַשְׁמַתִּי אֶת פִּתְרוֹס וְנִתְתִּי אֵשׁ בְּצֶעֶן וְעַשִׂיתִי שְׁפָטִים בְּנָא:

תהלים פרק עח פסוק יב

נֶגֶד אֲבוֹתָם עָשָׂה פֶלֶא בְּאַרְץ מִצְרַיִם שָׁדָה צֶעֶן:

תהלים פרק עח פסוק מג

אֲשֶׁר שָׁם בְּמִצְרַיִם אֶתוֹתָיו וּמוֹפְתָיו בְּשָׁדָה צֶעֶן:

רש"י במדבר פרק יג פסוק כב ד"ה שבע שנים

שנים נבנתה - אפשר שבנה חם את חברון לכנען בנו הקטן קודם שיבנה את צוען למצרים

בנו הגדול, אלא שהיתה מבונה בכל טוב על אחד משבעה בצוען. ובא להודיעך שבחה של

ארץ ישראל, שאין לך טרשין בארץ ישראל יותר

רש"י במדבר פרק יג פסוק כב ד"ה שבע שנים

ואין לך מעולה בכל ארצות כמצרים, שנאמר (בראשית יג, י) כגן ה' כארץ מצרים, וצוען היא

המעולה שבארץ מצרים ששם מושב המלכים, שנאמר (ישעיה ל, ד) כי היו בצוען שריו, והיתה

חברון טובה ממנה שבעה חלקים:

רש"י דברים פרק יא פסוק י ד"ה (י) לא

לומר (במדבר יג, כב) וחברון שבע שנים נבנתה וגו', אדם אחד בנאן, וחם בנה צוען למצרים

בנו, וחברון לכנען. דרך ארץ אדם בונה את הנאה ואחר כך בונה את הכעור

רש"י דברים פרק יא פסוק י ד"ה (י) לא

של ראשון, הוא נותן בשני. ובכל מקום, החביב קודם. הא למדת שחברון יפה מצוען, ומצרים

משובחת מכל הארצות, שנאמר (בראשית יג, י) כגן ה' כארץ מצרים, וצוען שבח מצרים היא,

שהיתה מקום מלכות, שכן הוא אומר (ישעיה ל, ד) כי היו בצוען שריו. וחברון פסולתה של

ארץ ישראל, לכך הקצוה לקבורת מתים, ואף על פי כן היא יפה מצוען.

ובמסכת כתובות (ק"ב א) דרשו בענין אחר, אפשר אדם בונה בית לבנו הקטן ואחר כך לבנו

הגדול, אלא שמבונה על אחד משבעה בצוען:

רש"י ישעיהו פרק ל פסוק ד ד"ה (ד) כי

כי היו בצוען שריו - של מלך ישראל בשליחות למלך מצרים:

רש"י איכה פרק ג פסוק סה ד"ה תאלתך - לשון

תאלתך - לשון (ישעיה יט) נואלו שרי צוען:

רשב"ם במדבר פרק יג פסוק כב ד"ה לפני צוען
לפני צוען מצרים - לפי פשוטו נבנתה לפני צוען וגם כן חשובה יותר עיר הישנה מן העיר
החדשה. [ומפנין] שהיו ישראל מכירים חשיבותה של צוען הוצרך לומר כי ערי ישראל חשובים
יותר וגם מתוך יושנה היו בה ענקים שהם
אבן עזרא במדבר פרק יב פסוק יא ד"ה (יא) בי
- פירשתי. אל נא - אל עתה. נואלנו - מבנין נפעל, ואין לו ריע כי אם נואלו שרי צוען (ישעי'
יט, יג). ויש אומרים, שהוא הפך מאולת קשורה (משלי כב, טו), וטעמו ידוע:
אבן עזרא במדבר פרק יג פסוק כב ד"ה (כב) אמרו
אמרו חז"ל, כי טעם ו'בא - על כלב בן יפנה, כי כל אחד הלך לצד אחר. צוען מצרים - שם
מדינה סמוכה אל מצרים, וכן מבית לחם יהודה (רות א, א). ו"א, שהוא
אבן עזרא תהלים פרק עח פסוק יב ד"ה (יב) נגד
והם שמעו מפייהם וטעם במצרים כל המופתים שהיו במצרים, יש אומרים כי שדה צוען כדרך
שדה אדום:
רמב"ן במדבר פרק יג פסוק כב ד"ה (כב) וחברון
שבע שנים נבנתה - אפשר שבנה חם את חברון לכנען בנו הקטן קודם שיבנה את צוען
מצרים לבנו הגדול, אלא היתה מבונה בכל טוב על אחד משבעה בצוען, ובא להודיע שבחה
של ארץ ישראל, לשון רש"י:
רמב"ן במדבר פרק יג פסוק כב ד"ה והנראה בעיני
כי שם בחברון אחימן ששי ותלמי ילידי הענק. וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים,
לומר שבנה אותה ארבע לבנו ענק שבע שנים לפני הבנות צוען מצרים שהיא
קדמונית, להגיד הפלגת חיי האנשים האלה, כי כאשר הם מופלגים בקומתן כן היו ימיהן
ארוכין מכל האדם, כי לאביהם נבנתה חברון לפני צוען מצרים שנקפלו בה כמה דורות מאז
ועד עתה:
רמב"ן במדבר פרק יג פסוק כב ד"ה ויתכן לרמוז
(בראשית ו ד). וזה טעם הכתוב וחברון שבע שנים נבנתה מיד הענק הזה לפני צוען מצרים.
ובעבור כי הבונה את חברון ידוע ומפורסם, כי כן שם העיר קרית ארבע,
רמב"ן דברים פרק יא פסוק י ד"ה (י) לא
אפשר אדם בונה בית לבנו קטן ואחר כך לבנו גדול, אלא שמבונה אחד משבעה בצוען:
רד"ק ירמיהו פרק נ פסוק לו ד"ה נואלו - ענין
נואלו - ענין סכלות וכן נואלו שרי צוען אשר נואלנו וכן תירגם יונתן על קסמהא וישתבשון:
מצודת דוד ישעיהו פרק יט פסוק יא ד"ה (יא) אך
אך אוילים - החכמה הלכה משרי צוען ונשארו אך אוילים:
מצודת דוד ישעיהו פרק יט פסוק יג ד"ה (יג) נואלו
נואלו - שרי צוען נעשו אוילים ושרי נוף נפתו בהסתת חכמים והיועצים בעצתם הנבערה:
מצודת דוד ישעיהו פרק ל פסוק ד ד"ה (ד) שריו
שריו - שרי ישראל הכניעו עצמם לבוא אל פרעה לצוען (ואלה היו מערי הבצורות שביהודה
שלא חסו בה' ושאלו עזר מפרעה וכבשוה סנחריב):
מצודת דוד תהלים פרק עח פסוק יב ד"ה שדה צוען
שדה צוען - יושבי שדה צוען והוא מארץ מצרים וכפל הדבר במ"ש כדרך המליצה:
מצודת ציון ירמיהו פרק ה פסוק ד ד"ה (ד) נואלו
נואלו - ענין סכלות וטפשות כמו נואלו שרי צוען (שם/ישעיה/יט):
מצודת ציון ירמיהו פרק נ פסוק לו ד"ה ונואלו - ענין
ונואלו - ענין סכלות כמו נואלו שרי צוען (ישעיה י"ט):
תלמוד בבלי מסכת ברכות דף סג עמוד ב
שחוטאים - שנאמר ואשר חטאנו. איבעית אימא מהכא +ישעיהו י"ט+ נואלו שרי צוען. דבר
אחר: הסכת ושמע ישראל - כתתו עצמכם על דברי תורה, כדאמר ריש לקיש.

תלמוד בבלי מסכת תענית דף ז עמוד א
 י"ב+ אשר נואלנו ואשר חטאנו, ואיבעית אימא מהכא: +ישעיהו י"ט+ נואלו שרי צען [וגו']
 התענו את מצרים. אמר רב נחמן בר יצחק: למה נמשלו דברי תורה כעץ,
 תלמוד בבלי מסכת כתובות דף קיב עמוד א
 בברכותיה של ארץ ישראל - בית סאה עושה חמשת ריבוא כורין, בישיבתה של צוען - בית
 סאה עושה שבעים כורין; דתניא, אמר רבי מאיר: אני ראיתי בבקעת בית שאן
 תלמוד בבלי מסכת כתובות דף קיב עמוד א
 שנאמר: +בראשית י"ג+ כגן ה' כארץ מצרים, ואין לך מעולה בכל ארץ מצרים יותר מצוען,
 דהוה מרבב בה מלכים, דכתיב: +ישעיהו ל"ז+ כי היו בצוען שריו, ואין לך טרשים בכל א"י יותר
 מחברון, דהוה קברי בה שיכבי, ואפילו הכי חברון מבונה על אחת משבעה בצוען, דכתיב:
 +במדבר י"ג+ וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים, מאי נבנתה? אילימא נבנתה
 ממש, אפשר אדם בונה בית לבנו קטן קודם
 תלמוד בבלי מסכת כתובות דף קיב עמוד א
 +בראשית י"ז+ ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען! אלא שמבונה על אחת משבעה בצוען. והני
 מילי בטרשים, אבל שלא בטרשים - חמש מאה. והני מילי שלא בברכותיה,
 תלמוד בבלי מסכת סוטה דף לד עמוד ב
 +בראשית י"ז+ ובני חם כוש ומצרים וגו'! אלא שהיתה מבונה על אחד משבעה בצוען, ואין לך
 טרשים בכל א"י יתר מחברון, (משום) דקברי בה שיכבי, ואין לך מעולה בכל
 תלמוד בבלי מסכת סוטה דף לד עמוד ב
 שנאמר: +בראשית י"ג+ כגן ה' כארץ מצרים, ואין לך מעולה בכל ארץ מצרים יתר מצוען,
 דכתיב: +ישעיהו ל"ז+ כי היו בצוען שריו, ואפילו הכי חברון מבונה אחד משבעה בצוען. וחברון
 טרשים הווי? והא והא כתיב: +שמואל ב' טו+ ויהי מקץ ארבעים שנה ויאמר
 תלמוד בבלי מסכת מכות דף י עמוד א
 שנאמר: ואשר חטאנו. ואיבעית אימא, מהכא: +ישעיהו י"ט+ נואלו שרי צוען. רבינא אמר: כל
 האוהב ללמד בהמון - לו תבואה. והיינו דאמר רבי: הרבה תורה למדתי
 ספרא אחרי מות פרשה ט ד"ה פרשה ט
 לישב בארצם ארבעים ושבע שנים שנאמר וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים, אלא
 בשביל שכר שכבדו את אברהם אבינו שאמרו לו שמענו אדוני נשיא אלהים
 ספרי דברים פסקא לז ד"ה והיה עקב
 או בשבח ארץ מצרים תלמוד לומר +במדבר י"ג+ וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען
 מצרים, צוען מה היה, מקום מלכות וכן הוא אומר +ישעיהו ל"ז+ כי היו בצוען שריו וגו',
 שמות רבה (וילנא) פרשה א ד"ה יד ויאמר בילדכן
 אנשים אבל איש אחד יכול ליטול עשר נשים או מאה, הוי (ישעיה יט) אך אוילים שרי צען וגו'
 שנתנו לו זו העצה.
 שמות רבה (וילנא) פרשה ה ד"ה יד ואחר באו
 תאמרו אל פרעה בן חכמים אני בן מלכי קדם, ראה מה כתיב בהן אך אוילים שרי צוען חכמי
 יועצי פרעה, (שם/ישעיהו/כט) ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר,
 שמות רבה (שנאן) פרשה א ד"ה א, יד אם
 ליטול שני אנשים, איש אחד יכול ליטול עשר נשים או מאה! הוי: אך אוילים שרי צען חכמי יעצי
 פרעה עצה נבערה (ישעיהו יט), שנתנו לו זו העצה.
 שמות רבה (שנאן) פרשה ה ד"ה ה, יד ויאמר
 לעצמיכם קראתם חכמים ולי בן [חכמים בן] מלכי קדם? שנאמר: [אך אוילים שרי צען] חכמי
 יעצי פרעה עצה נבערה איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני בן מלכי קדם
 במדבר רבה (וילנא) פרשה טז ד"ה יג ויעלו ויתרו
 אחר המבול הם בנו עיירות תחלה ולא במקום השבח אלא במקום הפסולת של א"י וצוען
 מצרים היא הטובה שבארץ מצרים וזו קדמה לה שבע שנים וא"ת לא מי שבנה
 במדבר רבה (וילנא) פרשה טז ד"ה יג ויעלו ויתרו
 חם כוש ומצרים ופוט וכנען ועמדו ובנו זו לפני זו, וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים.

קטעי מדרשים - גניזה (מאן) יג. דרשה שלמה ממדרש ילמדנו עמוד ק ד"ה דף א', ע"א
ור' יהודה אמ' מה שכתוב ויעש האותות לעיני העם (שם' ד', ל'), מופתיו בשדה צוען (תה',
שם), אילו המופתים שעשו לפני פר' ולפני והמצריין. בשעה שהיה משה
מדרש תנחומא (בובר) פרשת שלח סימן יד ד"ה [יד] וחברון שבע
השבח, אלא בחרו את הפסולת של ארץ [ישראל, וחברון פסולת של ארץ ישראל], וצוען היא
הטובה שבארץ מצרים, וזו קדמה לה שבע שנים, אם תאמר לא מי שבנה זו
מדרש תנחומא (בובר) פרשת שלח סימן יד ד"ה [יד] וחברון שבע
ופוט וכנען (בראשית י ו), ועמדו ובנו זו לפני זו, וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים.
מדרש תנחומא (ורשא) פרשת שלח סימן ח ד"ה (ח) וחברון שבע
וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים להודיעך שבחה של ארץ שהפסולת שבה משובח
הרבה יותר מארץ מצרים, שבשעה שנחלו בני נח את העולם אחר דור
מדרש תנחומא (ורשא) פרשת שלח סימן ח ד"ה (ח) וחברון שבע
ולא במקום השבח אלא בחרו הפסולת של ארץ ישראל וחברון פסולת של א"י וצוען מצרים
היא טובה שבארץ מצרים וזו קדמה לה שבע שנים, וא"ת לא מי שבנה זו
מדרש תנחומא (ורשא) פרשת שלח סימן ח ד"ה (ח) וחברון שבע
ומצרים ופוט וכנען ועמדו ובנו זו לפני זו ת"ל וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים אדם
אחד בנאן ומפסולת של ראשון בנה השנייה, ויבאו עד נחל אשכול לא רצו
מדרש תהלים (בובר) מזמור עח ד"ה [ט] וישבו וינסו
וחרדה, דמתרגמין חרדה תיוהא. אשר שם במצרים אותותיו ומופתיו בשדה צוען. המכות היו
מפיתות בהן. ר' יהושע בן קרחה בשם ר' שמעון בן יוחאי ורבנן תנו חודש
מדרש משלי (בובר) פרשה כז ד"ה [יז] ברזל בברזל
אלו, אמרו לו כך שמענו שבן חכמים הוא ובן מלכי קדם, שנא' אך אוילים שרי צוען חכמי יועצי
פרעה עצה נבערה איך תאמרו (לפרעה) [אל פרעה] בן חכמים אני בן מלכי
מדרש אגדה (בובר) במדבר פרק יב ד"ה [יא] אל נא
על זרעם והתפלל על אחותו, ולכך נאמר אשר נואלנו וגו', [כמו שנאמר] נואלו שרי צוען וגו'
(ישעיה יט יג):
מדרש אגדה (בובר) במדבר פרק יג ד"ה [כב] ויעלו בנגב
הגדול, אלא למה נאמר שבע שנים נבנתה, מלמד שהית' בנוייה שבע פעמים על צוען מצרים.
מכאן אתה למד שבחה של ארץ ישראל. והלא חברון לא היתה אלא בית הקברות, והיא היתה
גרוע מכל ערי ישראל. וצוען היתה משובחת מכל ארץ מצרים, שבה היו שרי מצרים שנאמר כי
היו בצוען שריו ומלאכיו חנם יגיעו (ישעיה ל' ד'), וגרועה שבארץ ישראל היתה משובחת
מדרש אגדה (בובר) במדבר פרק יג ד"ה [כב] ויעלו בנגב
שהיו משובחות יותר ויותר: ויש מפרשים שבעה שנים ממש נבנתה חברון לפני צוען, ושבחה
של ארץ ישראל הכתוב מדבר, והלא מי שבנה זו בנה גם זו, ומי שיש לו
מדרש אגדה (בובר) במדבר פרק יג ד"ה [כב] ויעלו בנגב
משים אלא הנשאים מן הראשון, והוא הפסולת, ואלמלא לא היתה חברון משובחת מצוען לא
היה בונה אותה תחלה:
אליהו רבה (איש שלום) פרשה ח ד"ה ומה (נשנית) [נשתנית]
ואחר כך עמד עליו, שנאמר משא מצרים הנה ה' וגו' (ישעיה י"ט א'), אך אוילים שרי צוען וגו'
(שם שם /ישעיהו י"ט /י"א), ה' מסך בקרבה וגו' (שם י"ט), ואף לעתיד
שכל טוב (בובר) בראשית פרק מז ד"ה (כא) ואת העם.
ואת העם העביר אותו לערים מקצה גבול מצרים ועד קצהו. בני צוען העביר לחנם, בני חנם
לצוען, בני נוף לתחפנחס, ובני תחפנחס לנוף, וכן בכל גבול ערי מצרים, שכיון
שכל טוב (בובר) שמות פרק ו ד"ה (יד) אלה ראשי
אלה ראשי בית אבותם. פסל שרי צוען וחכמי יועצי פרעה והכי משמע מקצת ראשי בית
אבות, ולא שהם ראשים על כל ישראל, אלא ראשי משפחותיהם: בני ראובן
שכל טוב (בובר) שמות פרק יד ד"ה ורבותינו דרשו (ויאמר
לפני הקב"ה כשנגלה על הים. שנא' נגד אבותם עשה פלא בארץ מצרים שדה צוען (תהלים
עח יב), ושנים עשר שבטים באו ועמדו אחורי המרכבה, שנא' נקבת במטיו

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד רב ד"ה ונתתי את נקמתי
 וישמעאל. וכן הוא אומר אהלי אדום וישמעאלים וגו' (תהלים פ"ג ז'), אלא גבורי צען אדירי
 עריצי אדום שרי גדולי תימן כולהם בחרב ובשבי, וכ"כ וחתו גבוריך תימן וגו'
אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד תז ד"ה קו"ף, זה משה
 להם הקב"ה אתם קראתם עצמכם חכמים ולי בן חכמים, שנאמר אך אילים שרי צוען חכמי
 יועצי פרעה עצה נבערה איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני בן מלכי קדם
פתרון תורה פרשת שלח לך עמוד 155 ד"ה ושם אחימן, אמ'
 לבנו הגדול שנ' ובני חם כוש ומצ' וג', אילא מלמד שחברון מבונה אחד משבעה בצען, שאין
 לך טרשין בארץ ישראל יתר מחברון ואין לך מעולה מכל הארצות יותר
פתרון תורה פרשת שלח לך עמוד 155 ד"ה ושם אחימן, אמ'
 בפירות, והמעולה שבמצרים רעמסס, שנ' במיטב הארץ, והמעולה שברעמסס צוען, שנ' כי
 היו בצוען שריו וג', ומה אם חברון שהוא מקום הטרש שבארץ ישראל מעולה מצוען, שהוא מעו'
 מרעמסס, שהוא מעו' ממצ', שהוא מעו' משל העולם, היפה
פתרון תורה פרשת וירא בלק עמוד 191 ד"ה וירא בלק צופה
 וירא בלק צופה רשע לצדיק וגו' ה' לא יעזבנו בידו וגו' אל נוקם אויבים בכעסון בכורי צוען הרג
 ברפסון גאוניהם כילה באסון דגלי עמו הוציא בששון כל ויוציא עמו בששון
ילקוט שמעוני תורה פרשת חיי-שרה רמז קב ד"ה רבי יוסי הגלילי
 שישבו על ארצם ארבעים שנה ושבע שנים שנאמר וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען
 מצרים מפני שכבדו את אברהם אבינו שאמרו לו נשיא אלהים אתה בתוכנו וגו' במבחר
ילקוט שמעוני תורה פרשת שלח רמז תשמג ד"ה ויעלו בנגב ויבא
 גדול דכתיב ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען, אלא שהיתה מבונה על אחת משבעה בצוען ואין
 לך טרשים בכל ארץ ישראל כחברון משום דקברי בה שכבי, ואין לך
ילקוט שמעוני תורה פרשת שלח רמז תשמג ד"ה ויעלו בנגב ויבא
 יותר ממצרים דכתיב כגן ה' כארץ מצרים, ואין לך מעולה בכל ארץ מצרים יותר מצוען דמרבי
 ביה מלכי דכתיב כי היו בצוען שריו ומלאכיו חנס יגיעו, ואפילו הכי [חברון] מבונה על אחת
 משבעה בצוען, כתיב כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא הרי זה
ילקוט שמעוני תורה פרשת שלח רמז תשמג ד"ה ויעלו בנגב ויבא
 מדבר או בשבח ארץ מצרים הכתוב מדבר, ת"ל וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים,
 מה היה מקום מלכות של ארץ מצרים צוען, וכן הוא אומר כי היו בצוען שריו, מה היתה פסולת
 של ארץ ישראל חברון, והלא דברים קל וחומר ומה אם
ילקוט שמעוני תורה פרשת שלח רמז תשמג ד"ה ויעלו בנגב ויבא
 ואחר כך את הכעור, שפסולתו של ראשון בונה בשני, הא לפי שחברון משובחת מצוען
 ממצרים לפיכך נבנית תחלה, וכן אתה מוצא בדרכי המקום שכל מי שחביב
ילקוט שמעוני תורה פרשת שלח רמז תשמג ד"ה ויעלו בנגב ויבא
 נבנתה וכו' (כדלעיל), אפילו הכי טרשין שבארץ ישראל מבונין אחד משבעה מצוען כמה הוה
 ליה חמש מאה חסר עשרה, הני מילי בטרשין אבל בלא טרשין חמש מאה,
ילקוט שמעוני יהושע רמז כג ד"ה האדם הגדול בענקים
 זכו כנעניים שישבו על ארצם מ"ז שנה, שנאמר וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים,
 מפני שכבדו את אברהם אבינו, שאמרו לו נשיא אלהים אתה בתוכנו, זכו
ילקוט שמעוני ירמיהו רמז שו ד"ה הלוא את השמים
 נואלנו, ולא עוד אלא שחוטאים שנאמר ואשר חטאנו, ואי תימא מהכא נואלו שרי צוען, אמר ר'
 אבהו אמר ר' אליעזר תלמידי חכמים אין אור של גיהנם שולטת בהם קל
ילקוט שמעוני תהילים רמז תתיט ד"ה ויקם עדות ביעקב
 אמר אף האבות עמדו על הים, שנאמר נגד אבותם עשה פלא בארץ מצרים שדה צוען. יבקע
 צורים במדבר, א"ר יהודה בר ר' סימון בשם ריב"ל משה הכה את הסלע
ילקוט שמעוני משלי רמז תתקמג ד"ה משחקת בתבל ארצו
 וארץ ישראל משובחת משאר ארצות שנאמר וחברון שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים
 מצרים משובחת שבארצות שנאמר כגן ה' כארץ מצרים, וצוען שבח ארץ

ילקוט שמעוני משלי רמז תתקמג ד"ה משחקת בתבל ארצו
 נבנתה לפני צוען מצרים משובחת שבארצות שנאמר כגן ה' כארץ מצרים, וצוען שבח
 ארץ מצרים היא דמברו בה מלכי דכתיב כי היו בצוען שריו, וחברון מן המגונה שבארץ ישראל
 הוא דקברי בה שכבי והיא מבונה [על אחת] משבעה בצוען שהיא משובחת שבמצרים קל
 וחומר לשבח של ארץ ישראל, ואם תאמר מי
בתי מדרשות ח"ב מדרש אותיות דר"ע (נוסח א') ד"ה שוב אמר להם
 עצמכם חכמים ולי קראתם בן חכמים, שנאמר (ישעיה יט, יא) אך אוילים שרי צוען חכמי יועצי
 פרעה עצה נבערה איך תאמרו אל פרעה בן חכמים אני בן מלכי קדם, הרי
זוהר כרך ב (שמות) פרשת בשלח דף מו עמוד ב
 נהרא, ותו בגין לאטעאה למצראי דימרון מקרה הוא דכתיב (ישעיה יט) נואלו שרי צוען וכתוב
 (שם מד) משיב חכמים אחור ועל דא אזלי ביממא ובליילא, רבי אבא אמר
זוהר כרך ג (במדבר) פרשת שלח לך דף קס עמוד א
 אית לה לכל סטרא עשרה, וחברון דא אורייתא מאן דאשתדל בה אקרי חבר, לפני צוען
 מצרים תנינן אורייתא אית לקבל אורייתא והיינו תורה שבכתב ותורה שבע"פ
זוהר כרך ג (במדבר) פרשת שלח לך דף קס עמוד א
 ז) אמור לחכמה אחותי את והאי נבנתה שבע שנין דבגין כך אקרי בת שבע, לפני צוען מצרים
 כמה דאת אמר (מלכים א ה) ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם
רש"י מסכת תענית דף ז עמוד א ד"ה ואיבעית אימא
 ואיבעית אימא מהכא נואלו שרי צוען וגו' והתעו את מצרים - ותועה היינו חוטא.
רש"י מסכת כתובות דף קיב עמוד א ד"ה בישיבתה של
בישיבתה של צוען - כלומר כדמפרש ואזיל ומצוען אתה למד לארץ ישראל כדמפרש ואזיל.
רש"י מסכת כתובות דף קיב עמוד א ד"ה בית סאה
 מעולה בכל הארצות כמצרים שהרי נמשלה לגן ה' ואין במצרים מדינה מעולה כצוען.
רש"י מסכת כתובות דף קיב עמוד א ד"ה דמברו בה
 דמברו בה מלכי - מצרים שנאמר כי היו בצוען שריו על מלכי ישראל הכתוב מדבר לגנאי
 שמרדו בהקב"ה וסמכו על מלכי מצרים ותמיד היו שריהם ושלוחיהם מצויין בצוען שלוחים
 למלך מצרים מביאין תשורה.
רש"י מסכת סוטה דף לד עמוד ב ד"ה כי היו
 כי היו בצוען שריו - של מלך ישראל ששולחים אל פרעה לעזור לו על מלך אשור אלמא
 פרעה בצוען יתיב ושם הולכין לבקשו.
רש"י מסכת סוטה דף לד עמוד ב ד"ה כי היו
 שריו - של מלך ישראל ששולחים אל פרעה לעזור לו על מלך אשור אלמא פרעה בצוען יתיב
 ושם הולכין לבקשו.
רש"י מסכת מכות דף י עמוד א ד"ה נואלו שרי
 נואלו שרי צוען - נשאו שרי נוף, אלמא הנואל נשא לחטוא.
מחזור ויטרי סימן תכד ד"ה קבלו מהם
 ועוסקין בתורה. ולא עוד אלא שמטפשיין. דכת' ונואלו. וכת' (ונואלו) [נואלו] שרי (צוען) [צען].
 ועוד נאמר טובים השנים. מפורש בברייתא טובים שנים שיושבין ועוסקין בתורה
מחזור ויטרי סימן תכט ד"ה אמר ר'
 בד בבד ועוסקין בתורה. ולא עוד אלא שמטפשיין. דכת' ונואלו. וכת' ונואלו שרי צוען. אשר
 נואלנו. די טפשנא. אמר לו אשר יחדיו נמתיק סוד. נעסוק בתורה אני ואתה.
מחזור ויטרי סימן תמז ד"ה ליל שימורים
 ליל שימורים אור ישר' קדוש איומה כנדגלות. בצוען עצת מלאכיו השלים כהגלות. גדולתו מאז
 ירננו במקהלות הלילות. להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות: המעריב:
מחזור ויטרי סימן תפ ד"ה ארוסת אמונתו
 זבדה בכושרים: גבולי עולמו. וימים ונהרים. דלות דוק ונטיוניו עבודה נוצרים: המון צוען שלח.
 אמונים סרסורים. ולא אבו לשלחה. וסוגרה בסגרירים. זמן זומן ירד.

פירושי סידור התפילה לרוקח [לה] וכרות עמו עמוד ר'
ויגיע כפיו, ואת עני הנשים והיו בניהם, והיו נותנים בחומה תחת האבן. במצרים צען, אשר היו
בצוען שריו²⁸, ואת זעקתם זעקה קורא כשאדם קובל מה מזיק לו. ואת
לרבות
ספר כפתור ופרח פרק ז על בית שאן.
מברכותיה של ארץ ישראל בית סאה עושין שבעים כורים בישיבתה של צוען בית סאה עושה
שבעים כורים, דתניא רבי מאיר אומר אני ראיתי בבקעת בית שאן בית
. שו"ת הרמב"ם סימן קיח ד"ה עד הנה
צעיר תלמידיו בן ר' ברכות המלמד זצ"ל, מודה רובי חסדיו שנת דתתקס"א ליצירה בצוען
מצרים, רחמנא ירויח מעצבונה ומצערה של שנה זו.
שו"ת חכמי פרובינציה חלק א סימן כז ד"ה והבעילה גם
כשרים דקימן לקדושין ולנישואין דרך טהרה וקדושה, אבל זאת האשה לפי הצען של דברים
קדשה היא ומזומנת לכל ובבעילת קדשות הוא דניחא לה לא בעילת
שו"ת מבי"ט חלק א סימן מט ד"ה עת לעשו'
וקם לחלוק עליו, ולבזות יקר מליו, חכם אח' אשר שם במצרים אותיותיו, בשדה צוען ספרותיו,
והיתה אדמת מצרים לחגא, כי ברוחו הקשה הגה, הדבר אשר שגה,
שו"ת מהרי"ט חלק א סימן מז ד"ה ואני בעני
אמרו בסו' כתובו' דברכות' של א"י בית סאה עושה ת"ק רבו' כור ובישיבתה של צוען בית
סאה עושה ע' כור ומייתי מדתניא א"ר מאיר אני ראיתי בבקעת בית שאן
שו"ת גינת ורדים חלק או"ח כלל ג סימן טו ד"ה בשרי צוען
בשרי צוען ורוזניה ראיתי שערוריה ודברים מכוערים בוערים בוערי' כקדוח אש חמשים
שלהבת יה תצלנה אזנים משמוע וכל לב ישום שמה ושאייה כי כסף וזהב לא
שו"ת ציץ אליעזר חלק יב סימן מז ד"ה וא"כ יש
טובים כל עוד שאין חשש סכנה בדחיית ליום אחר, ובליל ערב יו"ט יש להתיר לבצען מלבד
הוש"ר שהוא ליל עי"ט האחרון של סוכות, ומפני שהוא ליל דין כמבואר
שו"ת ציץ אליעזר חלק יט סימן נט ד"ה (ואגב עי')
(ואגב עי' במדבר פ' י"ג פסוק כ"ב על הכתוב צען מצרים תרגם אונקלוס טניס מצרים, ובפ'
אבי עזר שם כתב דזו מדינה הסמוכה למצרים, וידוע דאותיות ט' ות'
שו"ת יחוה דעת חלק ג סימן פא ד"ה והריטב"א בחידושי
לשוב למצרים, ולכן בגט כותבין אלקאהרה הסמוכה לפסטאט מצרים, והיא צוען מצרים, שכן
תרגם רב סעדיה גאון, לפני צוען מצרים, קבל פסטאט מצרים, ואומרים
שהיא העיר החרבה שנקראת מצרים הישנה

ים סוף

זיהוי במעברות הים בים סוף. לכאורה זה קל כי כל אחד יודע שזה היה בים האדום. השאלה איפוא בים האדום. אולי במפרץ סואץ? אולי במפרץ אילת? בא נבדוק. מה המקור שקריעת ים סוף היה בים האדום? המקור הוא ב'ספטוגינטה', התרגום של התנ"ך ליוונית שמגיע אלינו דרך הנוצרים. (ברור מעל כל ספק שה'ספטוגינטה' הוא לא 'תרגום שבעים' למרות שזה מה שהוא מתימר להיות.) בתרגום היווני-נוצרי זה המלה 'ים סוף' מתורגם "למילים ביוונית שפירושם 'ים האדום'." כל אחד יודע איפוא זה ים האדום. הים הזה מתחיל בין תימן ואריטריאה בדרום וממשיך צפונה עד שרם-א-שיך בצפון. היות ולא יתכן שקריאת ים סוף היה כל כך דרומה, היה ראיון גאוני של מישוה לקרוא למפרץ סואץ גם כן 'ים סוף' למרות שגם זה יותר מדי דרומה ולא גודל סוף על החוף והמפרץ עמוק מאוד ולא מתאים לא לחז"ל ולא למפרשים. לכן היה צורך לסחוב כל יציאת מצרים, מעמד הר סיני וכו' למקומות שלא מתאימים לחז"ל. אבל היות ולחוקרים הנוצריים אין, ולא היה להם, שום מושג בתורה שבעל פה (והמשכילים ויתר האפיקורסים לא רצו להכיר בתורה שבעל פה) קבעו מה שקבעו. קריעת ים סוף בים האדום, הר סיני בסנטה קקרינה, פיתום ורעמסס דרומה מקהיר וכו' וכו'.

- למה זה לא יכול להיות בים האדום אפילו אם נקרא למפרץ סואץ 'ים האדום'?
- א- לפי חז"ל, נחשון בן עמינדב היה הראשון שקפץ לים. אחריו קפצו שבט בנימין ומיד אחריהם שבט יהודה. זאת אומרת שהים לא נקרע עד אחרי שני השבטים אלו היו בתוך המים. אחרת אין מסירת נפש מיוחדת אם הם כבר נכנסו ביבש. יתר השבטים נכנסו ביבש ולכן לא היה להם שכר מיוחד. זה מחייב שהמים היו רדודים למרחק רב ב- עומק המים במפרץ סואץ עמוק מאוד. כדי לעבור במי המפרץ היו צריכים לה'התגלטש' למטה. גם לעלות מתוך התהום. לא כתוב שהעננים עשו ים סוף למישור.
- ג- קריאת ים סוף היה על יד 'פי החירות'. פי החירות לפי יונתן בן עוזיאל הוא פיתום. אם פיתום (וגם רעמסס – התיחסנו לזה לעיל) היה קרוב למפרץ סואץ, יוצא ש'דרך ארץ פלישתים' רחוק הוא.
- ד- עם ישראל היה ברעמסס. לפי חז"ל, פיתום ורעמסס היו קרובים אחד לשני או שתי שמות לאותו מקום. יוכבד שמה את משה בסוף בים סוף (אני מצטער אבל אני כן מתיחס לתורה שבעל פה) וביאור. אין יאורים בקרבת מפרץ סואץ (ראה לעיל).
- ה- בתי המלכות היו קרובים למושב בני ישראל. הכל התרחש מסביב ליאור. כאמור אין יאורים בחוף מפרץ סואץ.

אז למה ה'ספטוגינטה' כותב שים סוף הוא ים האדום?

אולי המושג 'ים האדום' ביוונית שונה מהמושג שלנו?

ראיתי רעיון מענין בספר 'יציאת מצרים ומתן תורה' מאת אברהם קורמן. בדף 233 בהארה 28 הוא כותב:

מן הענין להזכיר, כי לא ידוע מה מקור השם "ים האדום". הועלו השערות, כאילו נמצאים בו רמשים וצמחים אשר נראים אדומים (ראה "המגיד" יא טבת תרל"א גליון 1). ברור שאיש לא טרח לבדוק בטרם נכתבה ההשערה אם אכן כך נראה במציאות. רעיון מענין על שם זה מביא ראובן אבי"ב (ראובן אשר ברוידס) בשם החכם פאראנוי: "הלוח הנודע בשם יו-לינג המתיחס לזמן אלכסנדר מוקדון חובר בארץ אשור העתיקה, ארץ אשר על טבור העולם נוסדה. הלוח הזה קורא לפאת צפון - שחור, למזרח - ירוק, לדרום - אדום, למערב - לבן ולארצות הטבור - צהוב" ('הצפירה', ט' אלול תרל"ה - ספט' 9, 1895 בשם כתב עת רוסי 'ציר למודי הטבע', משנת 1854 גליון 25). "הים האדום" פירוש, איפוא, הים הדרומי"

רעיון מענין, אבל אי אפשר לקבוע דבר כל כך בסיסי על סמך איזה כתבה באיזה כתב עת. הלא זה דבר מהפכני שרוחות השמים נקראים בשמות צבעים. רבי אליעזר בן הורקנוס

הנקרא רבי אליעזר הגדול כותב ב'פרקי רבי אליעזר' (פרק אחד עשר) "...התחיל לקבץ את עפרו של אדם הראשון מארבע פנות הארץ, אדום שחור לבן ירוק...". אם כן, זה לא רעיון מהפכי, זה חז"ל! לכן, זה נכון שכל ים דרומה ליוון נקראת 'הים האדום - הדרום'. וזה כולל החוף הצפוני של אפריקה, מפרץ סואץ, וההמשך דרומה עד תימן. בדיוק שהים צפונה ליוון נקראת עד היום ה"ים השחור".

על לנו לשכוח שה'ספטוגינטה' נכתבה ביוונית עבור יוונים ומגיע אלינו דרך הנוצרים.

קשה מאוד לשכנע בן אדם לוותר על רעיונות שהפכו להיות אקסיומות בשבילו. בפרט שאין לו מהשהוא אחר כתחליף. ידוע לנו השיחה כדלקמן:

"הירח עשוי מגבינה צהובה!"

"לא נכון"

"אז ממה כן עשוי?"

"אני לא יודע"

"נו, אז זה כן עשוי מגבינה צהובה!"

אולי ננסה לתת זיהוי אחר ל"ים סוף". האם יש רמז בחז"ל ולא בראשונים על זיהוי 'ים סוף'? אני חושב שכן. בא נבדוק אם יש התייחסות לים סוף בחז"ל ובראשונים.

א- הרמב"ם -- האמונה והבטחון, סוף פרק ט' -- וזאת היתה קריעת ים סוף. ולא פירש באיזה הים והוא הים האחרון.

ב- רבינו בחיי -- בשלח י"ד, כ"א -- ודע כי זה הים שעברו בו ישראל ים סוף היה ואע"פ שלא הזכיר זה בפירוש לא בצווי השם ולא במעשה כי אם סתם והנה בשירה שאמר אותה מדי עברם הזכיר ויסע משה את ישראל מים סוף והוא הים האחרון על כן נקרא ים סוף וכן הזכיר דוד (תהלים ק"ו) ויגער בים סוף ויחרב...

ג- הרד"ק -- יונה ב' ו' על הפסוק "סוף חבוש לראשי" -- "...ו"מ סוף, ים סוף ואומרים כי ים סוף הוא נכנס בים יפו ועל הדרך הזה ת"י ימה דסוף תלי עיל מן רישי. גם רש"י מביא את התרגום הזה. (אולי היה תעלה תת קרקעית?)

ד- אבן עזרא -- תהלים ע"ב ח' על הפסוק "וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי-ארץ" -- אם על שלמה מים סוף עד ים פלשתים ומנהר זה פרת ואפסי ארץ זה מדבר והנה הזכיר אורך ארץ ישראל ורחבה ואם על המשיח מים הדרומי הנקרא הים האדום עד ים צפון... זאת אומרת, ים סוף הוא לא הים האדום. גם הרד"ק מביא פרוש האבן עזרא הזה.

ה- מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק ט"ו פסוק ה' -- ירדו במצולות כמו אבן וכי יש מצולות שם והלא עשונית היא אלא מלמד שנפרץ הים הגדול לתוכו והיה נלחם בהן בכל מיני פורעניות.

ו- מכילתא דרבי ישמעאל בשלח פרשה ה' -- וכי מצולות יש שם והלא עשונית היתה מה תלמוד לומר ירדו במצולות אלא מלמד שנפרץ הים הגדול לתוכו והיו המים נלחמים בהם...

כוונת שני המדרשים האלו שאיזור קריעת ים סוף היה רדוד (עשונית) וים הגדול 'נפרץ לתוכו' כנחשול. (צונמי?)

ז- שמות רבה (שנאן) פרשה א ד"ה א, כא ותשם

ותשם בה את הילד ותשם בסוף (על שפת היאר) / שמות/ ב. ר' אלעזר אמר: ים סוף, שים סוף מגיע עד נילוס. ר' שמואל בר נחמני אמר: אגם, כמה דאת אמר: קנה וסוף קמלו (ישעיהו יט).

מי שעדיין חושב ש'קריעת ים סוף' היה במפרץ סואץ יכול כאן להפסיק. מי שמוכן לשים את המקובל בצד ולחשוב מחדש - שימשיך.

כל דברי חז"ל וראשונים לא אומרים כלום לחוקרים הנוצרים, המשכילים, החילוניים והאפיקורסים מפני שהם לא יודעים ו\או לא מסכימים לתורה שבעל פה. אני רק לא מבין למה בני ישראל מאמינים בני מאמינים מצטטים אותם ומקבלים את השטויות שלהם.

כעת עלינו ללמוד איפוא בים הגדול היה קריעת ים סוף ואיך הכל התרחש:

- 1- קריעת ים סוף היה על יד פי החירות
- 2- פי החירות היה בגושן.
- 3- גושן נמצא בין מצרים וארץ ישראל
- 4- הגבול של ארץ ישראל היה נחל מצרים – הנילוס.
- 5- נחל מצרים היה הזרוע השביעית של הנילוס שנקראת ה"פלוסית"
- 6- יונתן בן עוזיאל קורא ל"רעמסס" בשם "פלוסין" וזה בגושן.
- 7- צבא מצרים דחפו עם ישראל לכון החוף.
- 8- עם ישראל עמדו כל שבט בנפרד
- 9- היו בעם ישראל 600,000 גברים. עם נשים, ילדים וזקנים עמדו על החוף כשלוש וחצי מליון בני אדם מלבד הערב רב, והצאן ובקר, כלי בית וציוד.
- 10- אם לחשב צפיפות לנ"ל יש מינימום של שני מטר מרובע לבן אדם. זאת אומרת, בעומק של שני קילומטר, היו פרוסים לערך של שלושה וחצי קילומטר של חוף.
- 11- נחשון קפץ ראשון לים. תיכף אחריו קפצו כל שבט בנימין. אחריהם נכנסו כל שבט יהודה.
- 12- הים לא נקרע כל עוד אחד משני השבטים האלו היה עדיין על החוף.
- 13- כנראה, השאירו הכל על החוף ונכנסו רק בני אדם והגדולים החזיקו את הילדים הקטנים על הידיים.
- 14- לפי המדידות הגיאולוגיות של היום, עומק המים באיזור זה מגיע לחמישים מטר רק אחרי יותר מחמישים קילומטר. זאת אומרת שיפוע של מטר עומק לקילומטר.
- 15- אפילו בהנחה שהשיפוע היה אחיד, עומק המים הגיע למטר וחצי רק אחרי קילומטר וחצי הליכה בתוך המים.
- 16- רק כש"הגיע מים עד נפש" נקרע הים.
- 17- כל יתר השבטים נכנסו בים סוף היבש.
- 18- הרבה ניסים מחוץ לשגרת הטבע. שתיים עשרה שבילים. (מנשה ואפרים יחד). מחיצה שקופה בין השבטים. המים מעליהם ככיפה. המים חומה מימינם לשמאלם.
- 19- קריעת ים סוף היה שונה מקריעת הירדן בכניסת ישראל ארצה. בירדן המים נערו למעלה ולמטה התרוקן. בקריעת ים סוף המים חומה מימינם לשמאלם.
- 20- השבטים יצאו באותו צד. זה מחייב כניסתם כמה קילומטרים טובים לים בכון צפונה כדי כשהם פונים בחזרה לחוף יהיה מספיק שטח ים כדי שהמים יהיה חומה מימינם לשמאלם.
- 21- בזמן שהאחרון יצא מיבשת הים, כל צבא המצרים עוד היו בפנים. אבל אז התשתית התחילה לרתוח.
- 22- המישור היבש היה רדוד אבל חז"ל מסבירים:
מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק ט"ו פסוק ה' –
...ירדו במצולות כמו אבן וכי יש מצולות שם והלא עשונית היא אלא מלמד שנפרץ הים הגדול לתוכו והיה נלחם בהן בכל מיני פורעניות.
מכילתא דרבי ישמעאל בשלח פרשה ה'
--וכי מצולות יש שם והלא עשונית היתה מה תלמוד לומר ירדו במצולות אלא מלמד שנפרץ הים הגדול לתוכו והיו המים נלחמים בהם...
- כוונת שני המדרשים האלו שאיזור קריעת ים סוף היה רדוד (עשונית) וים הגדול 'נפרץ לתוכו' כנחשול. (צונמי ?)
- 23- היות וכל צבא וכו' המצרים שכבו מתים על החוף, בני ישראל רוקנו את "ערי מסכנות לפרעה" שהיו בפיתום ורעמסס. ביזת הים הרבה הרבה יותר גדול מביזת החיילים או מה שלקחו מהשכנים.

- 24- שליש האוסף של יוסף לקחו בני ישראל, שליש לקח קרח (שהיה שר האוצר של פרעה. וכל זה ירד אתו במדבר בפי הארץ) ושליש נשאר למשיח.
- 25- אי אפשר היום לזהות במדויק את אתר קריעת ים סוף מפני שחלק ניכר של האיזור בין גושן לים התיכון גדל במשך 3350 שנים מאז יציאת מצרים. שינויים אלו נמשכים עדיין היום. אבל אפשר בהחלט לזהות, פחות או יותר, את האיזור. אפילו להגיד ברכה על "מעברות הים".

=====

כאן יש לדון איפוא היו הערב רב בקריעת ים סוף: (ראה "חידושי מחדש" יורם 20)

הנדון: ערב רב

שמות פרק יב

(לז) וַיִּסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵרַעְמֶסֶס סִכְתָּה כָּשָׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רָגְלֵי הַגִּבֹּרִים לְבַד מִטָּף:
(לח) וגם **ערב רב** עלה אתם וצאן ובקר מקנה כבד מאד:

מי הם ה"ערב רב"?
כמה הם היו?
מה קרה להם?

אמנם, לפי כל ספרי המוסר, הרשעים בעם ישראל הם גלגולי הנשמות של הערב רב. אבל היות ואפשר ובמשפחה אחת יש אח צדיק ואח רשע, ברור שלא מדובר ביחוס אלה מדובר בשורשי נשמה ושלושת השאלות דלעיל עדיין תוקפות.

מי הם ה"ערב רב"?

רש"י שמות פרק יב פסוק לח

(לח) **ערב רב** - תערובות אומות של גרים:

כמה הם היו?

מכילתא דרבי ישמעאל בא - מס' דפסחא בא פרשה יד ד"ה וגם ערב

וגם **ערב רב** וגו' מאה ועשרים רבוא דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר מאתים וארבעים רבוא. ר' נתן אומר שלש מאות וששים רבוא:

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוק (לח) ערב

(לח) ערב עלה אתם **ערב רב** עלה אתם וגם ערב [רב עלה אתם מלמד] שעלו מהן גרים ועבדים [שלשה] כיוצא בהן.

פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) שמות פרק יב ד"ה לח) וגם ערב

(לח) וגם **ערב רב**. רב מששים רבוא גם ריבוי ששים, רב ששים, וגם ריבוא על ריבוא ג' מאות וס' ריבוא זו דברי ר' יונתן:

שכל טוב (בובר) שמות פרק יב ד"ה לח) וגם ערב

(לח) וגם **ערב רב** עלה אתם, ר' ישמעאל אומר מאה ועשרים רבוא, דדריש רב היינו כפלים מגברים. ר' עקיבא אומר מאתים וארבעים רבוא, דדריש וגם היינו רבוא כפליים כגברים רב היינו כפלי כפליים. ר' יונתן אומר שלש מאות וששים רבוא דדריש גם היינו רבוא כפליים כגברים ו' דטרח וכתב וגם לרבות ריבוי אחר דהיינו כפלי כפליים, דהוי להו מאתים וארבעים רב לריבוי אחר, כיוצא באלו דהוו להו רבוא וקיי"ל כר"ע:

ילקוט שמעוני תורה פרשת בא רמז רט

ר' יונתן אומר מאה וששים רבוא לבד מטף (ונשים) לבד מנשים טף וזקנים, וגם **ערב רב** עלה אתם מאה ועשרים רבוא דברי רבי ישמעאל, ר' עקיבא אומר מאתים וארבעים רבוא, ר' יונתן אומר שלש מאות וששים רבוא,

שו"ת אגרות משה חלק או"ח א סימן קלט ד"ה ומה שרוצה
.....אבל **מערב רב** ליכא לשער דלא ידוע כמה היו. ועיין במכילתא שלר' ישמעאל היו ק"כ רבוא שהם כפלים מס' רבו/רבוא/ ולר"ע מאתים וארבעים רבוא שהם ד' פעמים ס' רבוא, ולר' נתן לגירסת הגר"א היו ש"ס רבוא שהם ששה פעמים ס' רבוא

שו"ת אגרות משה חלק או"ח ד סימן פז ד"ה ואף שמקטין
...וגם הקושיא **מערב רב** שהיו הרבה ולא נאמר מספר שע"ז ליכא תירוץ האומד לכן לא תירצו זה. ובעצם נראה לתרץ קושית התוס' דהשיעור נאמר על מחנה ישראל ממש דהערב רב לא היו מעורבין אלא שחנו חוץ למחנה ישראל סמוך להם וראיה דהא אף לבן המצרי שהיה בן אשה ישראלית לא הניחוהו ליטע אהליו בתוך מחנה דן כ"ש שהערב רב לא היו בתוך מחנה ישראל והשיעור נאמר על מחנה ישראל, דדוחק לומר דשיעור זה היה עם הערב רב שהרי איכא ג' מחלוקות במכילתא פ' י"ד ר' ישמעאל ור"ע ור' נתן כמה היו הערב רב לר' ישמעאל כפלים, לר"ע ד' פעמים ולר' נתן ששה פעמים וא"א שלכולן לא היה אלא השיעור דמבית הישימות עד אבל השטים שרב"ח ראה אותו מקום והיה י"ב מיל על י"ב מיל כדאיתא בעירובין דף נ"ה ע"ב, שלכן משמע שבמקום זה חנו רק ישראל שנמנו ולא הערב רב וזה עצמו היה רה"ר בלא מקום הערב רב, וצ"ע מה שהתוס' לא תירצו כן.

כמה הם היו? מיליונים!!!

איפוא היה המחנה של ישראל והמחנה של הערב רב? הם היו מסביב ולא בתוך מחנה ישראל. הצאן ובקר של ישראל היו מעבר למחנה של הערב רב או חצו בין שתי המחנות? ארבעים שנה במדבר, מה היה גודל המחנה אם הם היו פי שנים, פי ארבע, פי שש מעם ישראל? האם השליו היו מעבר לשתי המחנות? אז מה המרחק שבני ישראל היו צריכים ללכת לאסוף את השליו? כמובן השאלה מתיחסת עוד יותר עבור ארבעים שנות המן. זה ברור שהם היו מחוץ ל"12 מיל על 12 מיל".

הלא..... דהערב רב לא היו מעורבין אלא שחנו חוץ למחנה ישראל סמוך להם וראיה דהא אף לבן המצרי שהיה בן אשה ישראלית לא הניחוהו ליטע אהליו בתוך מחנה דן כ"ש שהערב רב לא היו בתוך מחנה ישראל והשיעור נאמר על מחנה ישראל,

אם הערב רב הסתובבו במדבר ארבעים שנה, איך זה שהמיליונים האלו לא דרשו חלק ונחלה בארץ ישראל? (שכל טוב (בובר) שמות פרק יח ד"ה יג)..... ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם. אותו היום באו **ערב רב**, דהיינו האספסוף, והיו תובעין לישראל שללה של מצרים.) פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק יח ד"ה יג)..... ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם. מה משפטים היה להם, אלא בני **ערב רב** היו תובעים שלל המצריים): אם תבעו חלק בשלל מצרים, וודאי היו תובעים - אחרי 40 שנה – חלק ונחלה בארץ ישראל.

איזה חלק הם לקחו במתן תורה?

רמב"ן שמות פרק יט פסוק א
וזה טעם ויחנו במדבר ויחן שם ישראל נגד ההר. ויתכן שהבדילו מתוכם כל האספסוף אשר בקרבם, וחנו בני ישראל לבדם לפני ההר, **וערב רב** אחריהם, כי לישראל יתן התורה, כמו שאמר (בפסוק הבא) כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל.

אי אפשר להגיד שהערב רב לא היו בזמן מתן תורה כי ארבעים יום אחרי מתן תורה הם עשו את העגל הזהב.

רש"י שמות פרק לב פסוק ד
עגל מסכה - כיון שהשליכו לכוור, באו מכשפי **ערב רב** שעלו עמהם ממצרים ועשאוהו בכשפים

רש"י שמות פרק לב פסוק ד

אלה אלהיך - ולא נאמר אלה אלהינו, מכאן **שערב רב** שעלו ממצרים, הם שנקהלו על אהרן, והם שעשאוהו, ואחר כך הטעו את ישראל אחריו:

ויקרא רבה (מרגליות) פרשה כז ד"ה [ח] ברעתם ישמחו
רב הונא ורב אידי בש' ר' שמואל בר נחמן מוצלין היו ישראל מאותו מעשה, שאילו עשו ישראל את העגל היה להן לומר אלה אלהינו ישראל, אלא הגרים שעלו עם ישראל ממצרים, וגם **ערב רב** עלה אתם (שמות יב, לח), הם עשו את העגל, והיו מונין להן ואומרים להן אלה אלהיך ישראל (שם/שמות/לב, ח).

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת כי תשא סימן כא
לך רד כי שחת עמך, העם לא נאמר אלא עמך, א"ל הקב"ה למשה עמך עשו את העגל שאני אמרתי לך והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל (שמות ז), ואת היית גרם וקבלתם **הערב רב** ואמרת מוטב לקבל את השבים, ואני הייתי רואה מה עתידים לעשות והם שעשו את העגל שהיו עובדי ע"ז וגרמו לעמי לחטוא עמהם, ראה מה כתיב ויקח מידם ויצר אותו בחרט ויאמרו אלה אלהיך (שם/שמות/לב) אלהינו אין כתיב אלא אלה אלהיך ישראל שהגרים שבאו עמהם ממצרים הם עשו אותו, וכמה זהב היה באותו העגל, רבי תנחום בר חנילאי אמר מאה ועשרים וחמשה קנטרי זהב היה בו שכן מסכה בגימטריא,

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת כי תשא סימן ל
א"ל הקב"ה לאותו העגל מי עשה אותך, א"ל חמור **הערב רב** שיצאו עם ישראל ממצרים שכתוב בהם (יחזקאל כג) אשר בשר חמורים בשרם, א"ל הקב"ה לא אמרתי לך, לך רד כי שחת עמך אשר העלית מארץ מצרים שהן עשו את העגל, אבל עמי לא עשו שנאמר (ישעיה א) ישראל לא ידע עמי לא התבונן,

מדרש אגדה (בובר) שמות פרק לב ד"ה [יז] וישמע יהושע
כי אותם **ערב רב** הם שעבדו את העגל, והראייה שאמרו אלה אלהיך ישראל, לא אמרו אלה אלהינו:

מדרש אגדה (בובר) שמות פרק לב ד"ה [כב] כי ברע
[כב] כי ברע הוא. רצה לומר **ערב רב** הם עשו זה הענין:

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק לב ד"ה יז וישמע יהושע
ד"א ברעה. למפרע הערב, לפי שתחלת קלקולם לעשות העגל **ערב רב** שעלו עמהם גרמו:

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק לד ד"ה לד ויצא וידבר
מהו ברע, אמר לו יודע אתה כי **ערב רב** שעלו עם ישראל הדיחום וגרמו להם לעשות אלהי זהב, אבל ישראל היו ישרים בלבותם,

ילקוט שמעוני תורה פרשת אמור רמז תרמג
כך אומות העולם מונין להם לישראל ואומרים להם עשיתם את העגל ובדק הקב"ה בדברים ולא מצא בהן ממש מוצלין היו ישראל מאותו מעשה שאילו עשו ישראל את העגל היה להם לומר אלה (אלהיך) [אלהינו] ישראל אלא הגרים שעלו עם ישראל ממצרים שנאמר וגם **ערב רב** עלה עתם הם עשו את העגל ואומרים להם אלה אלהיך ישראל

פירושי סידור התפילה לרוקח [מד] עזרת אבותינו עמוד שיג
מן אמת ויציב עד גאל ישראל רע"ב תיבות, כנגד פרשת העגל שרמוז בה כי בר"ע הוא²³⁰ בר"ע להפך ער"ב רב, כי **ערב רב** הטעו את ישראל שבאו לידי העגל²³¹,

שו"ת אבני נזר חלק יו"ד סימן שיד ד"ה ב לפענ"ד
נראה דס"ל גם במשה יש טעם הזה שהוא גרם להם במה שקיבל את **הערב רב** והם החטיאו את ישראל בעגל.

שו"ת מנחת יצחק חלק ה סימן צח ד"ה הנה א"צ
זה שאמר משה אנא חטא העם הזה חטא גדולה ויעשו להם א' זהב, **הערב רב** עשו לישראל א' זהב.

הערב רב עשו את העגל. ליתר דיוק הם דרשו מאהרון לתת להם מישהו במקום משה. או ליתר דיוק הם אספו את הזהב שאהרון אמר להם להביא.

שמות פרק לב

(א) וַיֵּרָא הָעָם כִּי בָשָׁשׁ מֹשֶׁה לְרֹדֶת מִן הַהָר וַיִּקְהַל הָעָם עַל אֶהֱרֹן וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו קוּם עֲשֵׂה לָנוּ אֱלֹהִים אֲשֶׁר יֵלְכוּ לִפְנֵינוּ כִּי זֶה מֹשֶׁה הָאִישׁ אֲשֶׁר הָעֵלָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֹא יָדַעְנוּ מָה הִיָּה לוֹ:
 (ב) וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אֶהֱרֹן פָּרְקוּ נְזָמֵי הַזֶּהָב אֲשֶׁר בְּאָזְנֵי נְשֵׁיכֶם בְּנִיכֶם וּבְנֹתֵיכֶם וְהָבִיאוּ אֵלַי:
 (ג) וַיִּתְּפְּקוּ כָל הָעָם אֶת נְזָמֵי הַזֶּהָב אֲשֶׁר בְּאָזְנֵיהֶם וַיָּבִיאוּ אֶל אֶהֱרֹן:
 (ד) וַיִּקַּח מִיָּדָם וַיַּצֵּר אֹתוֹ בַּחֶרֶט וַיַּעֲשֶׂהוּ עֵגֶל מִסֵּכָה וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה אֱלֹהֵינוּ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָעֵלֵנוּךְ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם:

למה אהרון שמע להם? מפני שהם היו מיליונים יותר מעם ישראל? למה עם ישראל לא התנגד למי שהתורה קורא אחר כך "אספסוף".

במדבר פרק יא

(ד) **והאספסוף** אֲשֶׁר בָּקְרָבוֹ הִתְאוּ תְאוֹה וַיֵּשְׁבוּ וַיִּבְכוּ גַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמְרוּ מִי יֶאֱכֹלֵנוּ בָּשָׂר:
 (ה) זָכְרָנוּ אֶת הַדָּגָה אֲשֶׁר נָאֵכַל בְּמִצְרַיִם חֲנָם אֶת הַקִּשְׁאִים וְאֶת הָאֲבֻטְחִים וְאֶת הַחֲצִיר וְאֶת הַבְּצָלִים וְאֶת הַשּׁוּמִיִּם:

עוד הפעם הערב רב גרמו לישראל צרות.

רש"י במדבר פרק יא פסוק ד

(ד) **והאספסוף** - אלו **ערב רב** שנאספו אליהם בצאתם ממצרים:
 וישבו - גם בני ישראל ויבכו עמהם:

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק יב פסוק לח

(לח) וגם **ערב רב** מאנשי מצרים שהתערבו עמהם, והם האספסוף שנאספו עליהם:

אבן עזרא במדבר פרק יא פסוק ד

(ד) **והאספסוף** - שנאספו אל ישראל ואינם מהם, והם **ערב רב**. וישבו ויבכו - אחר התאוה. גם בני ישראל עמם:

אבן עזרא - הפירוש הקצר שמות פרק יב פסוק לח

(לח) **ערב רב** - ממצרים שהתערבו עמם, מגז' ויתערבו בגוים (תהלים קו, לה), והם האספסוף (במדבר יא, ד):

במדבר רבה (וילנא) פרשה טו ד"ה כד אספה לי

והאספסוף אשר בקרבו התאוה תאוה מהו והאספסוף רבי שמעון בר אבא ורבי שמעון בן מנסיא אחד מהן אומר אלו הגרים שעלו עמהן ממצרים ונאספין עמהם שנאמר (שמות יב) וגם **ערב רב** עלה אתם ואחד מהן אומר והאספסוף אלו סנהדרין שנא' (במדבר יא) אספה לי שבעים איש

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת בהעלותך סימן טז

מהו והאספסוף רבי שמואל בר נחמני ור' נחמיה אחד מהן אומר אלו הגרים שעלו עמהם ממצרים שנאספו עמהם שנאמר (שמות יב) וגם **ערב רב** עלה אתם, ואחד אומר אין אספסוף אלא סנהדרין שנאמר אספה לי שבעים איש,

מדרש אגדה (בובר) במדבר פרק יא ד"ה [ד] והאספסוף אשר

[ד] והאספסוף אשר בקרבו, אלו **ערב רב** שעלה עמהם ממצרים: ויש אומרים אלו הגדולים והמצריים שבהם, שהיו ראויים לאסיפה, כמו שנאמר אספה לי שבעים מזקני ישראל (פסוק טז): וישבו ויבכו [גם] בני ישראל וגו'. כיון שראו אלו לאלו שהם מתאווים היו האחרים בוכים על התאוה:

(רוב הדעות מיחסים "האספסוף" לערב רב וגם אני אדון לפי דעה זו.)

למה עם ישראל שמעו להם? מפני שהם היו מיליונים יותר מעם ישראל? למה עם ישראל לא התנגד למי שהתורה קורא אחר כך "אספסוף".

אפשר לאט לאט לפתור את ה"פלונטר" שנקרא "ערב רב".

שמות פרק יג

(יז) וַיְהִי בִשְׁלַח פָּרְעָה אֶת הָעָם וְלֹא נָחַם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרֹב הוּא כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן יִנָּחֵם הָעָם בְּרֹאֲתָם מִלַּחְמָה וְשָׁבוּ מִצְרָיִם:
(ח) וַיֹּסֶב אֱלֹהִים אֶת הָעָם דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר יָם סוּף וַחֲמִשִּׁים עָלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם:

שו"ת דברי יציב חלק או"ח סימן רי ד"ה ובאלשיך הקדוש

ובאלשיך הקדוש ר"פ בשלח, פן ינחם העם הערב רב וכו' וז"א ויסב אלקים את העם וכו' כי הם **הערב רב** הם המעותדים לשוב ולא ישראל, הלא הוא כי הנה וחמושים בכלי זיין עלו בני ואלו היה מורך בלבם לשוב מצרימה בראותם מלחמה לא היו מזרזין עצמן בזין, אך אין ספק כי על העם היה הפחד ולא על בני ישראל עיי"ש דבריו הקדושים. וזה כוונת המדרש, ויסב אלקים את העם דייקא, אבל, וחמושים עלו בני ישראל בבטחם בהשם ולא נכנעו לפני האויב, והיו מזוינים לעמוד נגד הרשעים בכל כחם, ולזה אמרו רבותינו אפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב דרך חירות, ללמד שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה, וזה שעמדה לנו שאף בעת וימררו חייהם היינו בני חורין ולא נשתעבדנו ח"ו להמצרים בנפשינו ורוחינו, ורק על הגוף הכבידו עולם הקשה ולא על נשמותינו.

חז"ל לומדים "כי קרוב הוא" כמתיחס לשבועה של אברהם אבינו לאבימלך מלך פלישתים (גם יצחק וגם יעקב – ראה "חידושי מחדש" – יורם 7) אבל פירוש הזה של האלשיך יכול ללמד אותנו הרבה כי שני הפרושים לא סותרים אחד את השני רק הולכים במקביל.

הערב רב הצטרפו לעם ישראל ויצאו איתם ממצרים כי נצלו את ההזדמנות להתחבר לצד המנצח. אמנם, לא קבלו גרים בימי דוד ושלמה כי לא מקבלים גרים שרוצים להתחבר לעם ישראל רק בגלל ההטבות החומריות. כאן משה העדיף לצרף מקסימום גרים למרות שזה לא היה בהסכמה מלאה של הקדוש ברוך הוא.

והמיליונים של הערב רב יצאו עם בני ישראל וירדו איתם למדבר וחזרו איתם לפי החירות. פתאום מצאו את עצמם במצב ביש. הנה בא צבא פרעה עם שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים. צבא אדיר, חזק ומאומן. בעם ישראל לא ידעו מה לעשות. להלחם? לחזור למצרים? לקפוץ לים? להתפלל?

לערב רב לא היה שום שאלה. פתאום הם "הבינו" שבחרו בצד הלא נכון. המצרים בחזרה על הגובה. העם של עבדים לשעבר נמצא בכי רע.

לא היה שום ספק למיליונים של הערב רב אלא לחזור למצרים ובינתיים אפילו להצטרף לצבא מצרים.

וכך עשו!

בינתיים משה אומר לעם ישראל להיכנס לים סוף ולהתחיל ללכת. נחשון קופץ, אחר כך שבט בנימין, אחר כך שבט יהודה והים נקרע וכל יתר השבטים הולכים ביבשה בתוך הים. הולכים בשתיים עשרה שבילים, כל שבט בשביל שלו.

צבא מצרים אחריהם. הצבא הסדיר, המילואים, וגם רוב גברי הערב רב. כולם כונסים ליבשה בתוך הים. עד..... ההמשך ידוע!

הלא, כל זה כתוב במפורש.

תלמוד בבלי מסכת יבמות דף עו עמוד א - ב
מתיב רב יוסף: +מלכים א' ג' + ויתחתן שלמה את (בת) פרעה מלך מצרים! גיורי גיירה. והא לא קבלו גרים לא בימי דוד ולא בימי שלמה! מידי הוא טעמא אלא לשולחן מלכים, הא לא צריכא ליה. [ותיפוק ליה] דהא מצרית ראשונה היא! וכי תימא, הנך אזלי לעלמא והני אחריני נינהו, והא תניא, א"ר יהודה: מנימין גר מצרי היה לי חבר מתלמידי ר"ע, אמר: אני מצרי ראשון ונשאתי מצרית ראשונה, אשיא לבני מצרית שניה, כדי שיהא בן בני ראוי לבא בקהל! אמר רב פפא:

רש"י מסכת יבמות דף עו עמוד ב
הנך אזלי לעלמא - מתו וטבעו בימי פרעה וכי אזהר רחמנא מערב רב.
והני אחריני נינהו - אומות אחרים באו וישבו בארצם.

חידושי הרמב"ן מסכת יבמות דף עו עמוד ב
וכי תימא הנך אזדו לעלמא והני אחרינא נינהו, פירש"י ז"ל שנטבעו בימי משה וישראל על ים סוף,

חידושי הרשב"א מסכת יבמות דף עו עמוד ב
וכי תימא הנך אזדו לעלמא והני אחריני נינהו. פרש"י ז"ל שנטבעו בימי משה וישראל על ים סוף וכי אזהר רחמנא אערב רב קא מזהר, ודברי תימה הם וכי כל המצריים נטבעו והלא לא נטבעו אלא היוצאים למלחמה, ומסתברא דהכי קאמר וכ"ת הנך אזדו לעלמא שמא באורך הזמן גלו.....

חידושי הריטב"א מסכת יבמות דף עו עמוד ב
וכ"ת הנך אזדו לעלמא והני אחריני נינהו. פרש"י ז"ל כי כל המצריים טבעו בים וכי אזהר רחמנא על מצרי ראשון ושני משום ערב רב הוא דאזהר, ואינו נכון, שהרי לא טבעו בים אלא אותם שיצאו למלחמה עם פרעה אחר ישראל, ויש שפי' דמ"מ רובם טבעו ולא נשארו אלא מיעוט ומן אומות אחרות הוא שנתיישבו שם,

כל המליונים של הערב רב מתו או חזרו למצרים.

אז מי עשה את העגל ומי האספסוף?

גם זה מפורש במפרשים.

רש"י שמות פרק לב פסוק ד
עגל מסכה - כיון שהשליכו לכוור, באו מכשפי ערב רב שעלו עמהם ממצרים ועשאוהו בכשפים ויש אומרים מיכה היה שם שיצא מתוך דמוסי בנין שנתמעך בו במצרים, והיה בידו שם, וטס שכתב בו משה עלה שור, עלה שור, להעלות ארונו של יוסף מתוך נילוס, והשליכו לתוך הכור ויצא העגל:
אלה אלהיך - ולא נאמר אלה אלהינו, מכאן שערב רב שעלו ממצרים, הם שנקהלו על אהרן, והם שעשאוהו, ואחר כך הטעו את ישראל אחרייו:

והמלומדים והחשובים של מצרים שהיו מוכרים לישראל. אולי כמה עשרות, אולי כמה מאות, אולי אפילו כמה אלפים. אבל אלו היו בעלי השפעה שהיו מוכרים טוב לבני ישראל. כל המליונים של הערב רב טבעו בים או חזרו למצרים. נשארו

יחד עם בני ישראל רק את המכשפים. מלבד משה ואהרן לא היו עדיין בעלי סמכות מבני ישראל ובני ישראל היו רגילים לסמכות של המכשפים והמלומדים והחשובים של המצרים. אלו הערב רב שעשו את העגל. אלו הערב רב שנקראו "אספסוף". אלו הערב רב שתבעו חלקם בשלל מצרים.

יש אפילו את שמות המכשפים שעשו את העגל:
זוהר כרך ב (שמות) פרשת כי תשא דף קצא עמוד א
.....יונוס וימברוס,.....

וגם אלו נעלמו במשך הארבעים שנה במדבר.

ירמיהו פרק ב'

(א) וַיְהִי דְבַר יְדֹד אֵלַי לֵאמֹר:

(ב) הֲלֹךְ וְקִרְאתָ בְּאָזְנֵי יְרוּשָׁלַם לֵאמֹר כֹּה אָמַר יְדֹד זְכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ אֲהַבֵּת כְּלוּלִיתִיךְ לְכַתֵּךְ אַחֲרֵי בְּמִדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה:

זה נאמר רק לעם ישראל ולא ל"ערב רב"!!

=====

=====

ים סוף-מקורות

שמות פרק י' פסוק יט

וַיִּהְיֶה יְקֹנָק רוּחַ יָם חֲזָק מְאֹד וַיִּשָּׂא אֶת הָאֲרֶבֶה וַיִּתְקַעְהוּ יָמָּה סוּף לֹא נִשְׁאַר
אֲרֶבֶה אֶחָד בְּכָל גְּבוּל מִצְרַיִם:

שמות פרק יג פסוק יח

וַיִּסָּב אֱלֹהִים אֶת הָעָם דֶּרֶךְ הַמִּדְבָּר יָם סוּף וַחֲמִשִּׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ
מִצְרַיִם:

שמות פרק טו פסוק ד

מִרְכַּבַּת פָּרְעָה וַחֲיִילוֹ יָרָה בָּיָם וּמִבְּחַר שְׁלִשִּׁיו טָבְעוּ בַיָּם סוּף:

שמות פרק טו פסוק כב

וַיִּסַּע מֹשֶׁה אֶת יִשְׂרָאֵל מִיָּם סוּף וַיֵּצְאוּ אֶל מִדְבַּר שׁוּר וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר
וְלֹא מָצְאוּ מַיִם:

שמות פרק כג פסוק לא

וְשִׁתִּי אֶת גְּבֻלָּה מַיִם סוּף וְעַד יָם פְּלִשְׁתִּים וּמִמִּדְבָּר עַד הַנֶּהָר כִּי אֶתֵּן בְּיָדְכֶם אֶת
יִשְׂבִּי הָאֶרֶץ וְגִרְשָׁתֶמוּ מִפְּנֵיהִי:

במדבר פרק יד פסוק כה

וְהַעֲמַלְקִי וְהַכְּנַעֲנִי יוֹשֵׁב בְּעֵמֶק מִחֹר פָּנוּ וַסָּעוּ לָכֶם הַמִּדְבָּר דֶּרֶךְ יָם סוּף: פ

במדבר פרק כא פסוק ד

וַיִּסָּעוּ מֵהָר הַהוּא דֶּרֶךְ יָם סוּף לִסְבֹּב אֶת אֶרֶץ אֲדוֹם וַתִּקְצַר נַפְשׁ הָעָם בַּדֶּרֶךְ:

במדבר פרק לג פסוק י'

וַיִּסָּעוּ מֵאֵילָם וַיַּחֲנוּ עַל יָם סוּף:

במדבר פרק לג פסוק יא

וַיִּסָּעוּ מִיָּם סוּף וַיַּחֲנוּ בַּמִּדְבָּר סִין:

דברים פרק א פסוק מ

וְאַתֶּם פָּנוּ לָכֶם וַסָּעוּ הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ יָם סוּף:

דברים פרק ב פסוק א

וַנִּפֹּן וַנִּסָּע הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ יָם סוּף כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר יְקֹנָק אֵלַי וַנִּסָּב אֶת הָר שְׁעִיר יָמִים
רְבִיּוֹם: ס

דברים פרק יא פסוק ד

וְאֲשֶׁר עָשָׂה לַחֲיִל מִצְרַיִם לְסוּסָיו וּלְרֶכְבּוֹ אֲשֶׁר הִצִּיף אֶת מִי יָם סוּף עַל פְּנֵיהֶם
בְּרִדְפָם אַחֲרֵיכֶם וַיֵּאבְדוּ יְקֹנָק עַד הַיּוֹם הַזֶּה:

יהושע פרק ב פסוק י'

כִּי שָׁמַעְנוּ אֶת אֲשֶׁר הוֹבִישׁ יְקֹנָק אֶת מִי יָם סוּף מִפְּנֵיכֶם בְּצִאתְכֶם מִמִּצְרַיִם וְאֲשֶׁר
עָשִׂיתֶם לְשֹׁנֵי מַלְכֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בָּעֶבֶר הִירְדָן לְסִיחֹן וּלְעֹג

יהושע פרק ד פסוק כג

אֶת מִי הִירְדָן מִפְּנֵיכֶם עַד עֶבְרַתְכֶם כְּאֲשֶׁר עָשָׂה יְקֹנָק אֱלֹהֵיכֶם לַיָּם סוּף אֲשֶׁר
הוֹבִישׁ מִפְּנֵינוּ עַד עֶבְרָנוּ:

יהושע פרק כד פסוק ו

וַתָּבֹאוּ הַיָּמָּה וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם אַחֲרֵי אֲבוֹתֵיכֶם בִּרְכָב וּבַפָּרָשִׁים יָם סוּף:

שופטים פרק יא פסוק טז

כִּי בַעֲלוֹתֶם מִמִּצְרַיִם וַיֵּלֶךְ יִשְׂרָאֵל בַּמִּדְבָּר עַד יָם סוּף וַיָּבֹא קִדְשָׁה:

מלכים א פרק ט פסוק כו

וְאֵנִי עֹשֶׂה הַמֶּלֶךְ שְׁלֵמָה בְּעֶצְיוֹן גִּבֹּר אֲשֶׁר אֶת אֵלוֹת עַל שְׁפַת יָם סוּף בְּאֶרֶץ
אֲדוֹם:

יִרְמְיָהוּ פֶּרֶק מֵט פִּסּוּק כֹּא

מִקּוֹל נִפְלֵם רָעָשָׁה הָאֶרֶץ צָעָקָה בָּיָם סוּף נִשְׁמַע קוֹלָהּ:

תְּהִלִּים פֶּרֶק קו פִּסּוּק ז

לֹא הִשְׁכִּילוּ נִפְלְאוֹתֶיךָ לֹא זָכְרוּ אֶת רַב חֲסִדֶיךָ וַיִּמְרוּ עַל יָם בָּיָם סוּף:

תְּהִלִּים פֶּרֶק קו פִּסּוּק ט

וַיִּגְעַר בָּיָם סוּף וַיַּחֲרֹב וַיִּזְלִיכֶם בְּתֵהוּמוֹת כְּמַדְבָּר:

תְּהִלִּים פֶּרֶק קו פִּסּוּק כב

נִפְלְאוֹת בְּאֶרֶץ חָם נוֹרְאוֹת עַל יָם סוּף:

תְּהִלִּים פֶּרֶק קלו פִּסּוּק יג

לְגִזֵּר יָם סוּף לְגִזְרִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:

תְּהִלִּים פֶּרֶק קלו פִּסּוּק טו

וַנִּעַר פְּרָעָה וַחֲיִילוּ בָיָם סוּף כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ:

נַחְמִיָּה פֶּרֶק ט פִּסּוּק ט

וַתִּרְא אֶת עֲנִי אֲבֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם וְאֶת זַעֲקָתָם שְׁמַעְתָּ עַל יָם סוּף:

אוֹנֵקְלוֹס דְּבָרִים פֶּרֶק א פִּסּוּק א

בַּעֲבֵרָא דִּירְדְנָא אוֹכַח יִתְהוֹן עַל דַּחְבּוּ בַּמַּדְבָּרָא וְעַל דַּאֲרַגְיִזוּ בַּמִּישְׂרָא לְקַבִּיל יָם סוּף בַּפֶּאֶרְן

אַתְפָּלוּ עַל מִנָּא וּבַחֲצֵרוֹת אַרְגִּיזוּ עַל בִּשְׂרָא וְעַל דַּעֲבָדוּ עֵיגַל דְּדַהֲבָ:

רִשְׁ"י שְׁמוֹת פֶּרֶק י פִּסּוּק יט ד"ה יִמָּה סוּף

יִמָּה סוּף - אוֹמֵר אֲנִי שִׁים סוּף הִיָּה מִקְצָתוֹ בַּמַּעֲרָב כִּנְגַד כָּל רוּחַ דְּרוֹמִית וְגַם בַּמַּזְרַח שֶׁל אֶרֶץ

יִשְׂרָאֵל, לְפִיכָךְ רוּחַ יָם תִּקְעוּ לְאַרְבַּה בִּימָה סוּף כִּנְגָדוֹ. וְכֵן מִצִּינוּ לַעֲנִין תַּחֲמוּמִין שֶׁהוּא פּוֹנֶה לְצַד

מַזְרַח, שֶׁנֶּאֱמַר (שְׁמוֹת כג לא) מֵיִם סוּף וְעַד יָם פְּלִשְׁתִּים, מִמַּזְרַח לַמַּעֲרָב, שִׁים פְּלִשְׁתִּים

בַּמַּעֲרָב הִיָּה, שֶׁנֶּאֱמַר בַּפְּלִשְׁתִּים .. (רִשְׁ"י זֶה לֹא מוֹפִיעַ בַּדְּפוּס רִאשׁוֹן)

רִשְׁ"י שְׁמוֹת פֶּרֶק יא פִּסּוּק ט ד"ה (ט) לַמַּעַן

לַמַּעַן רַבּוֹת מוֹפְתֵי - מוֹפְתֵי שְׁנַיִם, רַבּוֹת שְׁלוֹשָׁה מַכַּת בַּכּוֹרוֹת וּקְרִיעַת יָם סוּף וְלִנְעַר אֶת

מִצְרַיִם:

רִשְׁ"י שְׁמוֹת פֶּרֶק יג פִּסּוּק יח ד"ה יָם סוּף

יָם סוּף - כְּמוֹ לִים סוּף. וְסוּף הוּא לְשׁוֹן אֶגֶם שְׁגַדְלִים בּוֹ קִנִּים, כְּמוֹ (שְׁמוֹת ב ג) וַתִּשָּׂם בְּסוּף,

(יִשְׁעִיהוּ יט ו) קִנָּה וְסוּף קִמְלוּ:

רִשְׁ"י שְׁמוֹת פֶּרֶק טו פִּסּוּק ה ד"ה (ה) יִכְסִּימוּ

טַבְּעוּ בֵּיִם סוּף כְּדִי שִׁיחֲזְרוּ הַמֵּיִם וַיִּכְסּוּ אוֹתָן. יִכְסִּימוּ אֵין דּוּמָה לוֹ בַּמִּקְרָא בְּנִקּוּדָתוֹ, וְדַרְכּוֹ

לְהִיּוֹת נִקּוּד

רִשְׁ"י בַּמַּדְבָּר פֶּרֶק כֹּא פִּסּוּק ד ד"ה (ד) דֶּרֶךְ

דֶּרֶךְ יָם סוּף - כִּיּוֹן שֶׁמֶת אֶהְרֹן וּבָאָה עֲלֵיהֶם מַלְחָמָה זֹו חֲזָרוּ לְאַחֲרֵיהֶם דֶּרֶךְ יָם סוּף, הוּא

הַדֶּרֶךְ שֶׁחֲזָרוּ לָהֶם כְּשֶׁנִּגְזַר עֲלֵיהֶם גְּזִירַת מִרְגְּלִים, שֶׁנֶּאֱמַר (דְּבָרִים א, מ) וַיִּסְעוּ הַמַּדְבָּרָה דֶּרֶךְ

יָם סוּף. וְכֵאֵן חֲזָרוּ לְאַחֲרֵיהֶם שֶׁבַע מַסְעוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר (שִׁם י, ו) וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נִסְעוּ מִבְּאֵרוֹת

רִשְׁ"י בַּמַּדְבָּר פֶּרֶק כֹּא פִּסּוּק יד ד"ה וְאֵת הַנַּחֲלִים

וְאֵת הַנַּחֲלִים אֶרְנוֹן - כֶּשֶׁם שֶׁמִּסְפָּרִים בְּנִסֵּי יָם סוּף, כִּךְ יֵשׁ לִסְפֵּר בְּנִסֵּי נַחֲלֵי אֶרְנוֹן, שֶׁאֵף

כֶּאֵן נִעְשׂוּ נִסִּים גְּדוֹלִים. וְמָה הֵם הַנִּסִּים:

רִשְׁ"י דְּבָרִים פֶּרֶק א פִּסּוּק א ד"ה מוֹל סוּף

מוֹל סוּף - עַל מָה שֶׁהִמְרוּ בֵּיִם סוּף בְּבוֹאֵם לִים סוּף שֶׁאֱמָרוּ (שִׁם יד יא) הַמַּבְלִי אֵין קִבְרִים

בַּמִּצְרַיִם, וְכֵן בְּנִסְעָם מִתּוֹךְ הַיָּם, שֶׁנֶּאֱמַר (תְּהִלִּים קו ז) וַיִּמְרוּ עַל יָם בֵּיִם סוּף,

כְּדֵאֵיתָא בַּעֲרִכִין (טו א):

רִשְׁ"י דְּבָרִים פֶּרֶק א פִּסּוּק מ ד"ה פָּנוּ לָכֶם

פנו לכם - לאחוריהם ותלכו במדבר לצד ים סוף. שהמדבר שהיו הולכים בו לדרומו של הר שער, היה מפסיק בין ים סוף להר שער, עתה המשכו לצד הים ותסבבו את הר שער כל דרומו מן המערב

רש"י דברים פרק ב פסוק א ד"ה (א) ונפן

ליכנס לארץ מן דרומו לצפון, ובשביל שקלקלו הפכו לצד המדבר שהוא בין ים סוף לדרומו של הר שער, והלכו אצל דרומו מן המערב למזרח דרך ים סוף - דרך יציאתן ממצרים שהוא במקצוע דרומית מערבית, משם היו הולכים לצד המזרח.

רש"י שופטים פרק יא פסוק טז ד"ה (טז) עד

עד ים סוף - בדרומה של ארץ אדום וארץ אדום בדרומה של ארץ כנען:

רש"י שמואל א פרק ד פסוק ח ד"ה (ח) בכל

בכל מכה במדבר - על ים סוף ויונתן תרגם ולעמיה עבד פרישן במדברא ובספרי שנינו שהפרשה הזו עירוב דברים מי שאמר זה לא אמר זה כשרין שבהם אמרו

רש"י שמואל ב פרק כב פסוק טז ד"ה (טז) יגלו

יגלו מוסדות תבל - שנבקע התהום כשנבקע ים סוף נבקעו כל מימות שבעולם:

רש"י מלכים א פרק כ פסוק י ד"ה לשעלים - לשון

הכרמים (במדבר כ"ב כ"ד), וכן מי מדד בשעלו מים (ישעיה מ"ב) שדרך בים סוף שנאמר דרכת בים סוסיך (חבקוק ג' י"ד):

רש"י ישעיהו פרק מג פסוק ב ד"ה (ב) כי

כי תעבר במים - כשעברת בים סוף אתך הייתי:

רש"י ישעיהו פרק מג פסוק טז ד"ה (טז) הנותן

הנותן בים דרך - בים סוף ושם הוצאתי מצרים לרדוף אחריכם רכב וסוס וחיל ועיזוז וכולם יחדיו ישכבו מתים על שפת הים בל יקומו:

רש"י יונה פרק ב פסוק ו ד"ה (ו) סוף

סוף חבוש לראשי - ימא דסוף תלי לעיל מן רישי, שהראהו הקב"ה ים סוף ואיך עברו ישראל בתוכו שהיו שתי עיני הדגה כמין שתי חלונות ומסתכל ורואה כל

רש"י תהלים פרק יח פסוק יג ד"ה (יג) עברו

עברו - טרישפא"שנט בלע"ז הברד בוקע ועובר על המצריים על ים סוף:

רש"י תהלים פרק כט פסוק ג ד"ה (ג) קול

קול ה' על המים - על ים סוף ירעם משמים ה' וגו' (לעיל/תהלים/י"ח):

רש"י תהלים פרק לו פסוק ו ד"ה (ו) הפך

הפך ים ליבשה - ים סוף:

רש"י תהלים פרק עב פסוק ח ד"ה (ח) וירד

וירד מים עד ים - כל א"י מים סוף ועד ים פלשתים:

רש"י תהלים פרק קו פסוק ט ד"ה (ט) ויוליכם

ויוליכם בתהומות כמדבר - ים סוף היה במדבר דכתיב סגר עליהם המדבר וגו' (שם/שמות/י"ד) דרך שלשת ימים וגו' (במדבר י'): רש"י משלי פרק ח פסוק כט ד"ה (כט) בשומו

בשומו לים חוקו - וגזר על ים סוף כשבראו על מנת להבקע לפני משה:

רשב"ם בראשית פרק א פסוק א ד"ה (א) בראשית

המים מתחת השמים אל מקום אחד גו', כי על ידי הרוח נקוו המים, כמו בקיעת ים סוף שנתראית היבשה ע"י ויולך י"י את הים ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את

רשב"ם בראשית פרק א פסוק ט ד"ה (ט) ויאמר

כמו שפ' למעלה ע"י הרוח, כי לכך נא' ורוח אלהים מרחפת [כמו] בבקיעת ים סוף. שכשם שחלק מים העליונים והבדיל מן התחתונים ע"י מעשה של ריקוע, כן מים

רשב"ם שמות פרק יד פסוק ז ד"ה ושלישים - שרים

ושלישים - שרים. לפי שכת' לפנינו ומבחר שלישי טובעו בים סוף:

רשב"ם שמות פרק כג פסוק לא ד"ה מים סוף

מים סוף - שהוא בתחילת מזרח ארץ ישראל, כמו שאוכיח בפרשת אלה הדברים:

(הכוונה של הרשב"ם הוא לים המלח רשב"ם דברים פרק א פסוק א ד"ה מול סוף)

רשב"ם במדבר פרק יד פסוק ט ד"ה (ט) סר

אין להם מחסה לחסות בו כי כבר נמוגו כל יושבי ארץ מפנינו משעה שהוביש ים [סוף] כמו שאמרה רחב הזונה וכדכת' נמוגו כל יושבי כנען:

רשב"ם דברים פרק א פסוק א ד"ה מול סוף

מול סוף - שים סוף מתחיל ממזרח ארץ ישראל שנאמר ושתי את גבלך מים סוף [ו]עד ים פלשתים וגו' כלומר ממזרח ועד מערב והוא ים המלח שכתוב בגבול קרן מזרחית דרומית באלה מסעי, וגם בפרשת ואתחנן וכל הערבה עבר הירדן מזרחה ועד ים הערבה, וזהו ים סוף שאצל ערבות מואב:

(הכוונה של הרשב"ם הוא לים המלח רשב"ם דברים פרק א פסוק א ד"ה מול סוף)

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק י פסוק יט ד"ה (יט) ויהפך

הים הגדול, בעבור שרחבו ג' מאות פרסאות, ושאר הימים שבארץ ישראל, כים סוף, וים כנרת, וים המלח אין בהם שיהיה רחב שלשים פרסה:

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק יג פסוק יח ד"ה (יח) ויסב

ששרשו נסב. ומלת המדבר. מושך עצמו ואחר עמו והוא דרך המדבר מדבר ים סוף.

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק יד פסוק יז ד"ה (יז) ואני

ואני ידענו כי אין ים סוף בין מצרים ובין ארץ ישראל, ואין צורך שיכנסו בים, רק צוה ה' לעשות כך בעבור שיכנסו המצרים אחריהם ויטבעו. ומדבר איתם נכנסו

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק יד פסוק כב ד"ה (כב) ויבאו

בתוך הים אל תחשוב בעבור, שאמר הכתוב בתוך הים, כי הגיעו עד חצי ים סוף, רק אם נכנסו אפילו חצי פרסה בתוך הים יקרא תוך הים, כמו והאספסוף אשר

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק יד פסוק כז ד"ה (כז) לפנות

י"בש מקום, וישארו חומות מים מימינו ומשמאלו, כי הכל י"בש. ועוד, כי לא יתברר סוף רדת הים ותחלת עלותו רק אחר שעות. ועוד לא השלימו ישראל לעבור, עד

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק טו פסוק ד ד"ה (ד) מרכבות

בעבור שהזכיר חילו הזכיר שלישיו שהיו על כולו (שמות יד, ז). ואמר יפת, כי ים סוף כמו קנה וסוף קמלו (ישעי' יט, ו), ותשם בסוף (שמות ב, ג), כי ים סוף קנה וסוף סביביו, ולא

סביבות שאר הימים. ור' ישועה אמר, שם עיר כמו ים כנרת

אבן עזרא שמות (הפירוש הארוך) פרק טו פסוק כג ד"ה (כג) ויבאו

ויבאו מרתה וכתוב ויסעו מים סוף (במד' לג, יא), כמו ויסע משה את ישראל מים סוף, וילכו דרך שלשת ימים במדבר איתם ויחנו במרה (שם שם, ח).

אבן עזרא ויקרא פרק כג פסוק מג ד"ה (מג) כי

כי בסכות שהיו עושים אחר שעברו ים סוף סוכות, ואף כי במדבר סיני שעמדו שם קרוב משנה. וכן מנהג כל המחנות. והנה גם זה המועד זכר ליציאת מצרים.

אבן עזרא במדבר פרק יד פסוק כה ד"ה (כה) והעמלקי

ויש אומר, אעפ"י שהעמלקי והכנעני יושבים בעמק, פנו דרך ים סוף ולא תפחדו. והנה ישראל לא עשו תשובה, על כן דבר השם:

אבן עזרא עמוס פרק ח פסוק יב ד"ה (יב) ונעו

ונעו - מים סוף שהוא דרומי לארץ ישראל עד הים הגדול מבוא השמש ישוטטו ישראל:

(זאת אומרת בחלק הדרומי של ארץ ישראל)

אבן עזרא יונה פרק ב פסוק ד ד"ה (ד) ותשליכני

ותשליכני, ימים - כמו על יאוריהם ויפת אמר כי ים סוף מתערב עם ים יפו וסוף כמו ותשם בסוף בעבור היותו קרוב:

אבן עזרא נחום פרק ג פסוק ח ד"ה אשר חיל

אשר חיל ים - וכח יש לה מהים כי אין צורך לה לחומה וזה ים סוף או ים ספרד הוא הנקרא הים הגדול כנגד ימי ארץ ישראל:

אבן עזרא זכריה פרק ט פסוק י ד"ה ומשלו - ממשלתו

ומשללו - ממשלתו על ים סוף ועד ים פלשתי:
אבן עזרא תהלים פרק עב פסוק ח ד"ה (ח) וירד
 וירד - אם על שלמה מים סוף עד ים פלשתי ומנהר זה פרת ואפסי ארץ זה מדבר והנה הזכיר אורך ארץ ישראל ורחבה ואם על המשיח מים הדרומי הנקרא הים האדום אל ים צפון שהוא ים אוקיינוס ומנהר נהר יוצא מעדן שהוא בתחלת מזרח ועד אפסי ארץ שהוא בסוף מערב:

אבן עזרא תהלים פרק פ פסוק יב ד"ה (יב) תשלח
 תשלח, עד ים - באורך מים סוף ועד ים פלשתי:

אבן עזרא תהלים פרק קו פסוק ג ד"ה (ג) אשרי
 כי שומרי משפט הם ממללים קצה גבורתו והזכיר גבורות השם בעבור גבורותיו בים סוף וטעם להזכיר משפט בעבור עונות ישראל והשם שפטם כמעשיהם:

אבן עזרא תהלים פרק קו פסוק כא ד"ה (כא) שכחו
 שכחו - מושיעם בים סוף כי הזמן היה קרוב לצאתם ממצרים על כן:

אבן עזרא משלי פרק ח פסוק כה ד"ה (כה) בטרם
 בטרם הרים הטבעו - כמו על מה אדניה הטבעו ושניהם עקרים מלשון טבעו בים סוף והטעם על יסודותם הטבועים בעמקי המים:

אבן עזרא דניאל פרק ב פסוק לד ד"ה (לד) חזה
 חזה התגזרת - כמו לגוזר ים סוף לגזרים אמרתי נגזרתי:

אבן עזרא - הפירוש הקצר שמות פרק ג פסוק יב ד"ה (יב) ויאמר
 כי הכל יקרא מצרים. כי במדבר ילכו שלשת ימים. ואל יקשה עליך, שהלכו מים סוף שלשה ימים, ולא הגיעו אל הר סיני, כי לא הלכו על דרך קרוב, כאשר הוא כתוב. גם

אבן עזרא - הפירוש הקצר שמות פרק י פסוק יט ד"ה (יט) רוח
 רוח ים - טעם ויהפך, שהוא הפך רוח הקדים, והנה תקעם אל ים סוף. והנה ים סוף מזרח מצרים, ולא כאשר אמר הגאון:

אבן עזרא - הפירוש הקצר שמות פרק יג פסוק יח ד"ה (יח) וטעם
 המקנה (ירמיה לב, יב), היין החמה (שם כה, טו). וכן הוא: דרך המדבר, מדבר ים סוף. סוף שם מקום. ויש אומרים שנקרא כן בעבור שיש סביביו סוף, כטעם ותשם

אבן עזרא - הפירוש הקצר שמות פרק יג פסוק כב ד"ה (כב) וטעם
 ללכת בלילה אחר שנטבע פרעה וחילו בים, וזה טעם ויסע משה את ישראל מים סוף (שמות טו, כב) במצות השם עד המסע החמישי, שהוא מדבר סיני. ושם עשו

אבן עזרא - הפירוש הקצר שמות פרק טז פסוק ד ד"ה (ד) הנני
 עדת ישראל אל מדבר סין (א), לא באו מאלים כי אם אל מקום קרוב שהוא על ים סוף. ומשם באו אל מדבר סין, וכמוהו: ויסעו בני ישראל ממדבר סין למסעיהם על פי ה'

אבן עזרא - הפירוש הקצר שמות פרק טז פסוק ד ד"ה (ד) הנני
 דפקה, ומשם לאלוש ומאלוש לרפידים. לכן בעבור שלא אירע להם שום דבר בים סוף ודפקה ואלוש אחז הכתוב דרך קצרה, וכמו אלה רבים. לחם. מאכל, גם הבשר

אבן עזרא - הפירוש הקצר שמות פרק טז פסוק ה ד"ה (ה) ומזה
 ושלשים יום אחרי מות משה. ועל דעתי כי הענן לא היה עליהם אחר עברם ים סוף, כי הענן היה על המשכן, וזה פירוש וענן עומד עליהם (במדבר יד, יד), כי בשבילם

רמב"ן בראשית פרק א פסוק א ד"ה ופירש שבצורה
 תהומות (שם ח), תהום יסובבני (יונה ב ו), ויקרא קרקע הים "תהום", ויגער בים סוף ויחרב ויוליכם בתהומות כמדבר (תהלים קו ט), מוליכם בתהומות כסוס במדבר

רמב"ן שמות פרק יב פסוק מ ד"ה ודומה לו
 ל"ח שנה, אבל ישבו בקדש שנים רבות, ואח"כ הלכו משם וחזרו לאחור דרך ים סוף, ובשנת ל"ח עברו נחל זרד. והנה שיעור הכתוב והימים אשר הלכנו מקדש ברנע

רמב"ן שמות פרק יד פסוק י ד"ה והנה לא
 שאמרו לו כן בצאתם ועודם בארץ מצרים כאשר הסב אותם אלהים דרך המדבר ים סוף. או שאמרו לו מתחלה אנה נצא, אם דרך פלשתיים ילחמו בנו, ואם דרך המדבר

רמב"ן שמות פרק טז פסוק א ד"ה (א) ויסעו

ויבאו וגו' אל מדבר סין - אחז הכתוב דרך קצרה, כי בנסעם מאילים חנו על ים סוף, ויסעו מים סוף ויחנו במדבר סין (במדבר לג יא), כי המדבר הזה גדול, מגיע מאילים ועד סיני, וכאשר נסעו מאילים חנו על ים סוף במדבר ההוא, ונסעו משפת הים ונכנסו בתוך המדבר ועשו בו מסעות דפקה

רמב"ן במדבר פרק לג פסוק מא ד"ה (מא) ויסעו

ויסעו מהר ההר ויחנו בצלמנה - היו אלו המקומות צלמונה ופונון בדרך ים סוף סביב ארץ אדום ותקצר נפש העם בדרך. והנה דברו באלהים ובמשה בדרך, ושלח

רמב"ן דברים פרק א פסוק ב ד"ה (ב) וטעם

כי בקדש ברנע שהוא בתחום נחלתם בקשו מרגלים, ונשתבש דרכם והלכו דרך ים סוף לאחר ולא לפנים עד מלאת ארבעים שנה. ובעבור שלא היו ישראל עתה

רמב"ן דברים פרק ט פסוק ח ד"ה (ח) ובחרב

שקבלו התורה והלאה, כי התלוונות שעשו קודם מתן תורה שהמרו על ים בים סוף וילוו במרה ובאלוש לא יזכירם להם, כי מעת שקבלו התורה היו יותר חייבים לשמוע

רמב"ן דברים פרק כג פסוק ה ד"ה ור"א אמר

וכן כתוב (שם כא ד) ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבב את ארץ אדום, כי הוצרכו לשוב לאחר דרך ים סוף מהר ההר שהוא על גבול ארץ אדום, ולא באו בארץ אדום עצמה כלל.

ויפתח אמר בביאור (שופטים יא טז - יח) כי בעלותם ממצרים וילך ישראל במדבר עד ים סוף ויבא קדשה וישלח ישראל מלאכים אל מלך אדום לאמר אעברה נא בארצך ולא שמע מלך

אדום וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה וישב ישראל בקדש וילך במדבר ויסב את ארץ אדום ואת ארץ מואב וגו' ויחנו בעבר ארנון ולא באו בגבול מואב

רד"ק יהושע פרק ה פסוק ב ד"ה (ב) בעת

ישנה הקב"ה מנהג העולם כי אע"פ שמשנה מנהג העולם בקצת הנסים בקריע' ים סוף והירדן ועמיד' השמש לא יעשה כן ברוב הנסים כי אפי' בנצוח המלחמות ועזרו

רד"ק יהושע פרק כד פסוק ו ד"ה (ו) ותבאו

ותבאו הימה - כנגד אותם זקנים שעברו ים סוף וכן ותראנה עיניכם כנגד אותם זקנים שהיו עדיין בחיים:

רד"ק שופטים פרק יא פסוק טז ד"ה (טז) במדבר

במדבר עד ים סוף - במדבר הידוע והוא מדבר שור וכן כתיב ויסעו ממדבר שור וילכו שלשת ימים במדבר והיא מדבר איתם ושני שמות נקראו לו כי כן כתיב ויעברו בתוך הים המדבר וילכו שלשת ימים במדבר איתם ויחנו במרה והלכו המסעות ההם מרה ואלי' עד

שבאו עד ים סוף וכן כתוב ויסעו מאילים ויחנו על ים סוף ומה שאמר עד ים סוף והם כבר עברו הים ואחרי עברם הלכו בזה המדבר דע כי ישראל לא עברו הים לרחבו כי בפיה שנקנסו

ממנה לים סוף באותה הפיאה עצמה יצאו כי הנה נכנסו ממדבר איתם לים סוף ומים סוף יצאו למדבר איתם עצמו ואם תאמר אחרי שלא הוצרכו לעבור הים לרחבו למה נכנסו בו והם יצאו

אל המקום שהיו בו מתחלה לא עשה כן יתברך שמו אלא להראות עוצם גדולתו שעברו ישראל בתוך הים ביבשה ויטבעו המצריים בתוכו ולאורך הים הלכו המסעות ההם אחר

שעברו ומה שאמר ויחנו על ים סוף ועד עתה במדבר ים סוף הלכו המסעות עד עתה הלכו רחוק מן הים ובמסע הזה חנו על שפת הים לפיכך אמר גם כן הנה עד ים סוף ומשם נסעו אל

מדבר סין ומה שאמר הנה ויבא קדשה קצר המסעות וכתב הצריך לו לכתוב והוא קדש כי משם שלחו המלאכים כמו שכתוב וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום וגם אל מלך

מואב שלח והנה לא ראינו בתורה ששלח אל מלך מואב רק מצינו שאמר כאשר עשו לי בני עשו היושבים בשעיר והמואבים היושבים בער נראה ששלח להם כמו ששלח לבני עשו ומה

שאמר כאשר עשו לי בני עשו והם לא הניחום לעבור וגם כן המואבים לא הניחום לעבור כמו שאמר וגם אל מלך מואב שלח ולא אבה והוא אמר כאשר עשו לי בני עשו והמואבים כלומר

שהניחום לעבור פי' החכם ראב"ע ז"ל כי מלך אדום לא הניחם לעבור על דרך מדינתו כי משם היתה ארץ כנען קרובה אבל עברו על דרך שעיר לפיכך אמר היושבים בשעיר כי כן

כתיב אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו היושבים בשעיר ונסב את הר שעיר וכן מלך מואב לא הניחם לעבור אבל המואבים היושבים בער הניחום לעבור שנאמר אתה עובר היום

את גבול מואב את ער:

רד"ק שופטים פרק יא פסוק יח ד"ה (יח) וילך

וילך במדבר - במדבר ים סוף כמו שכתוב ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבוב את ארץ אדום:

רד"ק ישעיהו פרק יא פסוק טו ד"ה והניף ידו
פרת, וכן תרגם יונתן, ופירוש והניף ידו שינהג רוח חזק שייבשהו כמו שעשה בים סוף ביציאת מצרים כמו שאמר והיתה מסלה לשאר עמו וגו':
רד"ק ישעיהו פרק יא פסוק טז ד"ה כאשר היתה

כאשר היתה - פירוש כאשר היתה מסלה בים סוף כן תהיה מסלה בנהר פרת:

רד"ק ישעיהו פרק ב פסוק ב ד"ה הן בגערתי
ידי הוא זה שלא נגאלתם עד עתה והנה אחריב הים בגערתי כמו שעשיתי בים סוף בגערה לבד, וכן כתיב ויגער בים סוף ויחרב, והגערה שהולך רוח קדים ששם את הים לחרבה:

רד"ק ירמיהו פרק ה פסוק כב ד"ה (כב) האותי
ואם תאמר למה לא נתן להם לעדים האותות והמופתים הכתובים כמו קריעת ים סוף והירדן וזולתן משנוי הטבע שאי אפשר להם מבלתי מכיון ומשגיח הופך הטבע
רד"ק ירמיהו פרק מט פסוק כא ד"ה צעקה - תשמע

צעקה - תשמע מהם עד כי בים סוף נשמע קולם וכל זה להפלגה ולגוזמא וזכר ים סוף שהוא כנגד ארץ אדום ואע"ג שמדבר גדול שם נשמע קול ארץ אדום ביום
רד"ק עמוס פרק ח פסוק יב ד"ה (יב) ונעו

ונעו מים עד ים - פירש החכם רבי אברהם א"ע ז"ל מים הדרומי שהוא ים סוף עד ים הגדול שהוא מערב ארץ ישראל ומצפון ועד מזרח והנה זכר ארבע הרוחות

רד"ק יונה פרק ב פסוק ו ד"ה סוף חבוש
סוף חבוש לראשי - הסוף הוא הגומא ויש ממנו גדל על שפת היאר או הים לפיכך נקראים סוף שגדל על שפתו סוף רב ויש ממנו שגדל בקרקע הים בעיקרי ההרים והוא הקורין לו אלג"א בלע"ז והוא דק וארוך ונכרך בראשי הדגים וזהו שאמר סוף חבוש לראשי ופי' לראשי לראש הדג שבלעני כי הוא היה כמו ראשו כל זמן שהיה במעי הדג וי"מ סוף ים סוף ואומרים כי ים סוף הוא נכנס בים יפו ועל הדרך הזה ת"י ימא דסוף תלי עיל מן רישי:

רד"ק נחום פרק א פסוק ד ד"ה (ד) גוער
בים שהיא בריאה עצומה בבריאות הארץ וכשירצה ישיבהו יבשה כמו שעשה בים סוף ואמר בו לשון גערה כאדון הגוער בעבדו וכן אמר ויגער בים סוף ויחרב והנה יהפך הטבע והמנהג כל שכן שישליט אומה באומה להשחיתה שאין בזה
רלב"ג שמואל א פרק ד פסוק ח ד"ה (ח) אלה

המכים את מצרים בכל מכה במדבר - ר"ל ובמדבר כי ענין קריעת ים סוף היה במדבר אשר בו מתו פרעה וחילו וכבר הכם קודם זה במצרים במינים רבים
מצודת דוד שמואל א פרק ד פסוק ח ד"ה (ח) במדבר

במדבר - על ים סוף שהוא במדבר:

מצודת דוד ישעיהו פרק יא פסוק טז ד"ה כאשר וכו'
כאשר וכו' - כמו שהיתה מסלה בים סוף ביום עלותו וכו' כן יהיה מסלה בנהר פרת ונהר מצרים:

מצודת דוד ישעיהו פרק מג פסוק טז ד"ה (טז) הנותן
הנותן - אשר נתן דרך בים סוף בצאת ישראל ממצרים:
מצודת דוד עמוס פרק ח פסוק יב ד"ה (יב) ונעו
ונעו - ינעו ללכת מים הדרומי הוא ים סוף שהוא בדרומה של א"י עד הים המערבי ומגבול הצפוני עד גבול המזרחי ר"ל אפי' בא"י תפסק הנבואה:

מצודת דוד זכריה פרק יד פסוק ג ד"ה כיום הלחמו
כיום הלחמו ביום קרב - ר"ל כמו שנלחם עם מצרים ביום מלחמת ים סוף שנאמר ה' ילחם לכם ואתם תחרישון (שמות יד) וכן היה כי ה' טבעם בים וישראל באו

מצודת דוד תהלים פרק קו פסוק ז ד"ה בים סוף

בִּים סוּף - עוֹדֵם בִּים סוּף מְרוּ בֵּה' וְאָמְרוּ כֶּשֶׁם שֶׁאֵנוּ עוֹלִים מִצַּד זֶה כִּךְ מִצְרִים עוֹלִים מִצַּד אַחֵר וִירְדְּפוּ אַחֲרֵינוּ:

מִסְכְּתוֹת קִטְנוֹת מִסְכַּת אֲבוֹת דְּרַבִּי נֶתַן נֹסְחָא א פֶּרֶק לֵד ד"ה עֶשְׂרֵה נִסְיוֹנוֹת
שֶׁם הָעַם לְמִים (שְׁמוֹת י"ז ג'). וִי"א זֶה פִּסְלוֹ שֶׁל מִיכָה. מוֹל סוּף עַל שֶׁהִמְרוּ עַל יָם סוּף. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר הִמְרוּ עַל הַיָּם הִמְרוּ בִּתּוֹךְ הַיָּם שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּמְרוּ עַל יָם בִּים סוּף (תְּהִלִּים ק"ז ז'). בֵּין פֶּאֶרֶן בְּמִרְגְּלִים [שְׁנֵאֲמָר] וַיִּשְׁלַח אוֹתָם [מִשָּׁה] מִמְּדָבָר פֶּאֶרֶן
מִסְכְּתוֹת קִטְנוֹת מִסְכַּת אֲבוֹת דְּרַבִּי נֶתַן נֹסְחָא ב פֶּרֶק לַח ד"ה עֶשְׂרֵה נִסְיוֹנוֹת
וּמֵאֵז בָּאתִי אֶל פְּרַעֲהַ (שְׁמוֹת ה' כ"ג). וְאַחֲרַי עַל הַיָּם שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּמְרוּ עַל יָם בִּים סוּף (תְּהִלִּים ק"ו ז'). רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר אֶחָד עַל הַיָּם וְאֶחָד בִּים סוּף וְאֶחָד בְּרִפְיִדִים שֶׁנֶּאֱמַר מִה תִּרְיֹבֹן עֲמָדִי (וְמָה) תִּנְסֹן אֶת ה' (שְׁמוֹת י"ז ב'). וְאֶחָד

מִסְכְּתוֹת קִטְנוֹת מִסְכַּת אֲבוֹת דְּרַבִּי נֶתַן הוֹסֵפָה ב לְנוֹסְחָא א פֶּרֶק ד ד"ה עֶשְׂרֵה נִסְיוֹנוֹת
בִּירִידָה מִנִּין שֶׁל הַמַּבְלִי אֵין קְבָרִים בְּמִצְרַיִם וְגו'. בְּעִלְיָה מִנִּין שֶׁל וַיִּמְרוּ עַל יָם בִּים סוּף. שְׁנֵים בְּמִים אַחַת בְּמָרָה וְאַחַת בְּרִפְיִדִים. בְּמָרָה מִנִּין שֶׁל וַיְבֹאוּ מִרְתָּה וְגו'.
תִּלְמוּד בְּבֵלִי מִסְכַּת פִּסְחִים דָּף קִיח עֲמוּד ב

מִקְטָנִי אִמְנָה הֵינִי, וְכִדְדַרְשׁ רַבֵּה בַר מַרִּי: מֵאִי דְכֹתִיב +תְּהִלִּים קו+ וַיִּמְרוּ עַל יָם בִּים סוּף - מִלְמַד שֶׁהִמְרוּ יִשְׂרָאֵל בְּאוֹתָהּ שְׁעָה וְאָמְרוּ: כֶּשֶׁם שֶׁאֵנוּ עוֹלִין מִצַּד אֶחָד - כִּךְ תִּלְמוּד בְּבֵלִי מִסְכַּת סוּטָה דָּף יב עֲמוּד א

יֵרִיחַ אוֹתוֹ צְדִיק רִיחַ רַע. וְתִשָּׁם בֵּה אֶת הַיֶּלֶד וְתִשָּׁם בְּסוּף - רַבִּי אֱלֶעָזָר אוֹמֵר: יָם סוּף, רַבִּי שְׁמוּאֵל בַּר נַחֲמָנִי אָמַר: [עֲמוּד ב] אִגָּם, כְּדֹכְתִּיב: +יִשְׁעִיהוּ יֵט+ קִנְהָ וְסוּף קָמְלוּ.
תִּלְמוּד בְּבֵלִי מִסְכַּת סוּטָה דָּף לֵד עֲמוּד א

הַזֹּנָה אָמְרָה לְשִׁלּוּחֵי יְהוֹשֻׁעַ: +יְהוֹשֻׁעַ ב+ כִּי שִׁמְעֵנוּ אֶת אֲשֶׁר הוֹבִישׁ ה' אֶת מִי יָם סוּף וְגו', וְכֹתִיב: +יְהוֹשֻׁעַ ב+ וְנִשְׁמַע וַיִּמַּסּ לִבָּבָנוּ וְלֹא קָמָה עוֹד וְגו'. עוֹדֵם בִּירְדֵּן, אָמַר
תִּלְמוּד בְּבֵלִי מִסְכַּת עֵרְכִין דָּף טו עֲמוּד א

כְּדָרְבָה בַר מַרִּי, דֹּאמַר רַבֵּה בַר מַרִּי, מֵאִי דְכֹתִיב: +תְּהִלִּים קו+ וַיִּמְרוּ עַל יָם בִּים סוּף וַיּוֹשִׁיעֵם לְמַעַן שְׁמוֹ? מִלְמַד שֶׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מִמְרִים בְּאוֹתָהּ שְׁעָה, וְאוֹמְרִים: כֶּשֶׁם
מְכִילְתָּא דְרַבִּי יִשְׁמַעְאֵל בָּא - מִס' דְּפִסְחָא בָּא פֶּרְשָׁה יב ד"ה וְהִיָּה כִי

אוֹרִישׁ גּוֹיִם מִפְּנִיךָ וְהִרְחַבְתִּי אֶת גְּבוּלְךָ (שְׁמוֹת לֵד כד) וְאוֹמֵר וְשִׁתִּי אֶת גְּבוּלְךָ מִיָּם סוּף וְגו' (שֶׁם כג לא) כִּיּוֹצֵא בְּדָבָר כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ בֵּרַכְךָ כַּאֲשֶׁר דָּבַר לְךָ (דְּבָרִים טו ו) וְהִיכֵן
מְכִילְתָּא דְרַבִּי יִשְׁמַעְאֵל בְּשִׁלַּח - מִס' דְּוִיָּה בְּשִׁלַּח פְּתִיחַתָּא ד"ה וַיִּסַּב אֱלֹהִים

הַמְדַּבֵּר כְּדִי לְהַאכִּילֵם אֶת הַמֶּן שֶׁל הַמַּאכִּילֵךְ מִן בְּמִדְבַר וְגו' (דְּבָרִים ח טז), יָם סוּף כְּדִי לַעֲשׂוֹת לָהֶם נִסִּים וּנְפִלְאוֹת שֶׁל שִׁכְחוּ אֶל מוֹשִׁיעֵם עוֹשֵׂה גְדוּלוֹת וְגו'
מְכִילְתָּא דְרַבִּי יִשְׁמַעְאֵל בְּשִׁלַּח - מִס' דְּוִיָּה בְּשִׁלַּח פְּתִיחַתָּא ד"ה וַיִּקַּח מִשָּׁה

פִּקְוֹד יִפְקוֹד אֱלֹהִים אֶתְכֶם. פִּקְדוֹ אֶתְכֶם בְּמִצְרַיִם יִפְקוֹד אֶתְכֶם בִּים סוּף, פִּקְדוֹ אֶתְכֶם עַל הַיָּם יִפְקוֹד אֶתְכֶם בְּמִדְבַר, פִּקְדוֹ אֶתְכֶם בְּמִדְבַר יִפְקוֹד אֶתְכֶם עַל נַחְלֵי אֲרֹנוֹן, פִּקְדוֹ
מְכִילְתָּא דְרַבִּי יִשְׁמַעְאֵל בְּשִׁלַּח - מִס' דְּוִיָּה בְּשִׁלַּח פֶּרְשָׁה ד ד"ה וְאַתָּה הָרֶם

סִלְעִים שֶׁנֶּאֱמַר שְׁבֵרֶת רֹאשֵׁי תִּנְיָנִים עַל הַמִּים, נַעֲשֶׂה גְזָרִים גְזָרִים שֶׁל לְגֹזֵר יָם סוּף לְגֹזְרִים (שֶׁם/תְּהִלִּים/קִלּוֹ יג) נַעֲשֶׂה עֲרִימוֹת שֶׁל וְבִרוּחַ אֲפִיךָ נַעֲרֵמוּ מִיָּם, נַעֲשׂוּ כְמוֹ
מְכִילְתָּא דְרַבִּי יִשְׁמַעְאֵל בְּשִׁלַּח - מִס' דְּשִׁירָה בְּשִׁלַּח פֶּרְשָׁה ד

בְּמִדָּה שֶׁמ' וְגו', הֵם מִרְרוּ אֶת חִיֵּיהֶם בַּעֲבוּדָה קָשָׁה בְּחוֹמֵר וְאִף אֶתָּה הַמְדָּה מִדְּדַת לָהֶם וְאִף אֶתָּה עֲשִׂיתָ לָהֶם הַמִּים כְּטִיט וְהָיוּ מִשְׁתַּקְעִין בָּהֶם לִכְךָ נֶאֱמַר טִבְעוּ בִּים סוּף וְאֵין טוֹבֵעוּ אֶלָּא בְּטִיט שֶׁל טִבְעִיתִי בְּיוֹן מִצּוֹלָה (תְּהִלִּים סט ג) וְכֹתִיב וַיִּטְבַּע יִרְמְיָה בְּטִיט (יִרְמְיָה לַח ו) לִכְךָ נֶאֱמַר טִבְעוּ בִּים סוּף.

מְכִילְתָּא דְרַבִּי יִשְׁמַעְאֵל בְּשִׁלַּח - מִס' דְּשִׁירָה בְּשִׁלַּח פֶּרְשָׁה ח

וְלֹא יִשְׂרָאֵל בְּלִבָּד אָמְרוּ שִׁירָה אֶלָּא אִף הָאוֹמוֹת כֶּשֶׁשִׁמְעוּ שֶׁאֲבַד פְּרַעֲהַ וּמִצְרַיִם בִּים וּבִטְלָה מַלְכוּתָם שֶׁל מִצְרַיִם וְנַעֲשׂוּ שְׁפִטִּים בַּעֲבוּדָה זָרָה שֶׁלָּהֶן כִּפְרוּ כוֹלֵן בַּע"ז שֶׁלָּהֶן וּפְתַחוּ פִּיהֶם כוֹלֵן וְהוֹדוּ לְמִרּוֹם וְאָמְרוּ מִי כְמוֹךָ בָּאֵלִים וְגו'.....

מְכִילְתָּא דְרַבִּי יִשְׁמַעְאֵל בְּשִׁלַּח - מִס' דְּוִיסַע בְּשִׁלַּח פֶּרְשָׁה א ד"ה וַיִּסַּע מִשָּׁה

וְכֵן מִצִּינוּ שֶׁחָזַר מִסַּעֲן לְאַחֲרֵיהֶם שְׁלֹשָׁה מִסַּעוֹת שֶׁל וַיִּסַּע מִפְּנֵי הַחִירוֹת וַיִּסַּע מִמֶּרָה וַיְבֹאוּ אִילִימָה וַיִּסַּע מֵאִילִים וַיַּחֲנוּ עַל יָם סוּף (בְּמִד' לֵג ח - י). ..... ר' יְהוּדָה בֶּן אֱלֶעָזָר אוֹמֵר עֲבוּדָה זָרָה עֲבָרָה עִם יִשְׂרָאֵל בִּים וְהִסִּיעָה מִשָּׁה בְּאוֹתָהּ שְׁעָה שֶׁנֶּאֱמַר וַיִּסַּע מִשָּׁה אֶת יִשְׂרָאֵל

מים סוף מדבר שהיה עם ישראל בים סוף ואי זו זו עבודה זרה לכך נאמר ויסע משה את ישראל מים סוף:

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דעמלק בשלח פרשה א ד"ה ויבא עמלקאמרו לו לא נוכל לעמוד כנגדן פרעה שעמד כנגדן טבעו המקום הוא וחילו בים סוף של וניער פרעה וחילו בים סוף (תהלים קלו טו) והיאך אנו נוכל לעמוד כנגדן

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מס' דעמלק יתרו פרשה א ד"ה וישמע. מה

רבי אליעזר אומר, קריעת ים סוף שמע ובא, שבשעה שנקרע ים סוף נשמע מסוף העולם ועד סופו, שנא' +יהושע

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יד פסוק (טז) ואתה

נעשה יבשה ובני יש' הלכו ביבשה וגומ' (שמ' יד כט) נעשה גזרים שנא' לגוזר ים סוף לגזרים וגו' (תה' קלו יג) נעשה סלעים שנא' שברת ראשי תנינים וגו' (תה' עד יג)

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יד פסוק (כח) וישבו

חזרו ויכסו את הרכב ואת הפרשים וגומ' אפילו פרעה שנא' ונער פרעה וחילו בים סוף וגומ' (תה' קלו טו) דברי ר' יהודה ר' נחמיה אומ' חוץ מפרעה שנא' ואולם בעבור

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק טו פסוק (כב) ויסע

ויסעו מפני החירות ויסעו ממרה ויבואו אילימה ויסעו מאילים] וגומ' [ויחנן] על [ים סוף (במ' לג ח - י) וכן מצינו שחזרו לכבודו של אהרן] לקבורתו] שמונה מסעות שנא'

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק טו פסוק (כב) ויסע

אלעאי עבודה זרה היתה בידן של יש' והיטיעה משה באותה שעה שנא' מים סוף מדבר שבידן ואיזה זה עבו' זרה מה הוא אומ' וימרו על ים בים סוף (תה' קו ז). ויצאו אל מדבר שור זה מדבר כוב אמרו עליו על מדבר כוב שהיה.....

מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יח פסוק (א) וישמע

ר' אליעזר אומר קריעת ים סוף שמע ובא שכן מצינו ביום שנקרא ים לישראל שמעו מסוף העולם ועד סופו של ויהי

ספרי דברים פסוק א ד"ה מול סוף

המרו על הים והמרו בתוך הים וכן הוא אומר +תהלים קו ז+ וימרו על ים בים סוף, יכול לא הוכיחם אלא בתחילת מסע, בין מסע למסע מנין תלמוד לומר בין פארן ובין

מדרש תנאים לדברים פרק א פסוק א אלה

יהודה אומר המרו על הים והמרו בתוך הים שנאמר (תהלים קו ז) וימרו על ים בים סוף ומהו זה צלמו של מיכה שעבר עמהם בתוך הים שנאמר (זכריה י יא) ועבר

מדרש תנאים לדברים פרק ב פסוק א ונפן

ונפן ונסע המדברה דרך ים סוף כא' דב' ה' אלי זה"ש להלן (דברי' א' מ') ואתם פנו וס' המ' דרך ים סוף:

שמות רבה (וילנא) פרשה א ד"ה כא ותקח לו

וזפת מבחוץ כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע, ותשם בה את הילד וגו', ר"א אמר ים סוף שים סוף מגיע עד נילוס, ר' שמואל בר נחמן אמר אגם כמה דתימא (ישעיה י"ט קנה וסוף

שמות רבה (וילנא) פרשה א ד"ה כט וירא כי

המן, הם היו שאמרו (במדבר יד) נתנה ראש ונשובה מצרימה, הם שהמרו על ים סוף, ד"א נצים שהיו מתכוונים להרוג זה את זה, כמה דתימא (דברים כה) כי ינצו

שמות רבה (וילנא) פרשה כ ד"ה א ויהי בשלח

רדף אחריהם תפשו וחבשו בצד בנו שנאמר (תהלים קלו) ונער פרעה וחילו בים סוף, התחיל פרעה אומר ולואי לא שלחתים והם אומרים ראה איש שעמד בדבריו

שמות רבה (וילנא) פרשה כד ד"ה א ויסע משה

אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו, וכה"א (תהלים קו) וימרו על ים בים סוף, מהו שני פעמים אלא על הים המרו שלא היו רוצים לירד אלולי שבט יהודה שקפץ

שמות רבה (וילנא) פרשה כד ד"ה א ויסע משה

שנאמר (שם/תהלים/קיד) בצאת ישראל ממצרים היתה יהודה לקדשו, ובים סוף מנין שהמרו אלא כיון שירדו לתוך הים היה מלא טיט שהיה עד עכשיו לח מן המים

שמות רבה (וילנא) פרשה כד ד"ה א ויסע משה

בטיט ובים טיט במצרים בחמר ובלבנים ובים חמר מים רבים, הוי וימרו על ים בים סוף, ואחר כל הנסים האלו אתם גומלים לי בישא, הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא שמות רבה (וילנא) פרשה כד ד"ה א ויסע משה

אחר שעשה לכם כל הנסים אתם מסרבין בו, דכתיב (תהלים קו) וימרו על ים בים סוף על ים על שפת הים בים סוף כמשמעו באותה שעה נתמלא עליהם חימה שר של ים ובקש לשוטפן עד שגער

שמות רבה (שנאן) פרשה א ד"ה א, כא ותשם ותשם בה את הילד ותשם בסוף [על שפת היאר] (שמות/ ב'). ר' אלעזר אמר: ים סוף, שים סוף מגיע עד נילוס. ר' שמואל בר נחמני אמר: אגם, כמה דאת אמר: קנה וסוף קמלו

שמות רבה (שנאן) פרשה א ד"ה א, לה - לו דבר אחר: וירא אלהים - אמר ר' יהודה ב"ל: ראה שהן עתידין להמרות על ים סוף, דכתיב: וימרו על ים בים סוף (תהלים קו). וידע אלהים - ידע שהן עתידין לומר: זה אלי ואנוהו (שמות/ ט"ו).

פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) פרשה יא ד"ה [יא] ויסב אלהים ויסב אלהים את העם דרך המדבר ים סוף (שמות יג: יח), מלמד שהקיפן דרך המדבר. וחמשים עלו בני ישראל מארץ מצרים (שם/ שמות י"ג), מלמד שהיו פסיקתא רבתי (איש שלום) הוספה א פרשה א ד"ה שור או כשב ואשר להיות כבר היה לא גזרתי את הים ועשיתי אותו שבילים לפניהם לגזור ים סוף לגזרים (תהלים קל"ו י"ג) ושקעתי את רודפיהם בתוכו. והאלהים יבקש את נרדף מדרש תנחומא (בובר) פרשת בשלח סימן יב ד"ה [יב] ד"ה א [אז בזכות המילה שניתנה לשמונה נקרע הים, ונקלס באז. אמר ר' לוי לגזור ים סוף לגזרים (תהלים קלו יג), שכן בלשון ארמי קורין למהולין גזורים, בזכות המילה נקרע מדרש תנחומא (בובר) פרשת בשלח סימן יז ד"ה [יז] ד"ה א ויסע [יז] ד"ה א ויסע משה את ישראל מים סוף ויצאו אל מדבר שור, אמרו רבותינו מדבר שור היה שמונה מאות פרסה על שמונה מאות פרסה, והיה מלא נחשים ועקרבים מדרש תנחומא (בובר) פרשת חקת סימן מג ד"ה [מג] ויסעו מהר ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבוב את ארץ אדום ותקצר נפש העם בדרך (שם/ במדבר/ כא ד). והלא כתיב ורוחך הטובה נתת להשכילם (נחמיה ט כ), אלא אותן מדרש תנחומא (ורשא) פרשת בשלח סימן י ד"ה (י) ואתה הרם ראשי תנינים על המים, ונעשה גזרים שנאמר (שם/ תהלים/ קלו) לגזור ים סוף לגזרים, ונעשה ערמות ערמות שנא' וברוח אפיך נערמו מים, ונעשה כמו נד שנאמר נצבו מדרש תנחומא (ורשא) פרשת בשלח סימן יח ד"ה (יח) ויסע משה (יח) ויסע משה את ישראל מים סוף ויצאו אל מדבר שור, מדבר שור זה מדבר כזב אמרו עליו על מדבר כזב שהוא שמונה מאות פרסה על שמנה מאות פרסה וכולו מדרש תנחומא (ורשא) פרשת כי תשא סימן יד ד"ה (יד) ויתן אל ה' הצדקה ולנו בושת הפנים, רבי יוסי אומר יש בושח גדולה מזו ישראל עוברין בים סוף ופסל מיכה עובר עמהם שנא' (זכריה י) ועבר בים צרה והים נקרע לפניהם הוי מדרש תנחומא (ורשא) פרשת ויקרא סימן ח ד"ה (ח) ויקרא אל והראהו נהר גדול של מימי אוקינוס שנ' (יונה ב) תהום יסובבני, והראהו שבילי ים סוף שעברו ישראל בתוכם שנאמר (שם/ יונה ב') סוף חבוש לראשי, והראהו מקום אגדת בראשית (בובר) פרק יז ד"ה [א] כה אמר (שם/ שמות/ ב כד) יצאו ממצרים ובאו לים והיו ממרים, שנאמר וימרו על ים בים סוף וגו' (תהלים קו ז), וביקש הים לחונקן, שנאמר והמים להם חומה (שמות יד כב), מדרש תהלים (בובר) מזמור קו ד"ה [ד] זכרני ה' א יד, כיון שירדו לים אמרו מטיט וחומר יצאנו, ובטיט וחומר חזרנו, מיד ויגער בים סוף ויחרב, רב הונא ורב אחא אפילו מגעורי לא הוות אלא מנשופי, שנאמר נשפת מדרש תהלים (בובר) מזמור קיד ד"ה [ז] [ועשה הקב"ה פרורות, שנאמר פוררת בעזך ים (תהלים עד יג). עשאו גזרים, שנאמר לגזור ים סוף לגזרים (שם/ תהלים/ קלו יג). עשאו כיבשה, שנאמר ובני ישראל הלכו ביבשה מדרש תהלים (בובר) מזמור קלו ד"ה [ז] לגזור ים

לגוזר ים סוף לגזרים. עשרה נסים נעשו לאבותינו על הים, נבקעו ונעשו כמין כפה, שנאמר נקבת במטיו ראש פרזיו (חבקוק ג יד), נחלק לשנים, שנאמר נטה את מדרש תהלים (בובר) מזמור קלו ד"ה [ז] לגוזר ים ראשי תנינים על המים (שם/תהלים ע"ד), נעשה גזרים, שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים, נעשה ערמות, שנאמר וברוח אפיך נערמו מים (שמות טו ח), נעשה כמין נד, פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק ט ד"ה בחמישי ברח יונה והראהו נהר גדול של מימי אוקיאנוס, של ונהר יסובבני, והראהו שבילי ים סוף שעברו ישראל בתוכם, של סוף חבוש לראשי, וראהו מקום שנשברי הים וגליו יוצאין, של פרקי דרבי אליעזר (היגר) - "חורב" פרק מא ד"ה ויהי בשלח פרעה לא ראו, של בים דרכך ושבילך במים ראו, ר' עקיבא אומר הלכו ישראל לבא אל ים סוף וחזרו לאחוריהם יריאים שלא ישובו המים עליהם ושבטו של בנימין רצה ליכנס, פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) בראשית פרק טו ד"ה (ט) את הקיני הקדומים בפסוק, קיני קנזי וקדמוני, עתיד ליתן להם, שנאמר ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר כי אתן בידכם את יושבי הארץ וגרשתמו פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק ב ד"ה ג) ולא יכלה שלא יריח אותו צדיק ריח רע: ותשם בה את הילד ותשם בסוף. ר' אלעזר אומר ים סוף, ר' שמואל בר נחמני אומר אגם, כדכתיב קנה וסוף קמלו (ישעיה יט ו): פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק י ד"ה (ט) ויהפוך ה' אכזריות למדת רחמנות, מפני תפלתן של צדיקים: וישא את הארבה ויתקעהו ימה סוף. ים סוף הוא למצרים מן המזרח, לפי שהארבה מן המזרח בא, שנאמר ורוח הקדים נשא פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק י ד"ה (ט) ויהפוך ה' שדות וכרמים, וכשנהפך הרוח חזר הארבה ממקום שבא, שנאמר ויתקעהו ימה סוף, למה נקרא שמה ים סוף, שכל סופה וסערה בא מן הים ההוא, שהמדבר בוקע בו: לא נשאר ארבה אחד פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק יד ד"ה טז) ואתה הרם את ירך על הים ובקעהו. כנגד שנים עשר שבטים נבקע המים, שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים (תהלים קלו יג): פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק טו ד"ה ד) מרכבות פרעה מרכבות פרעה. כדרך שאמר פרעה מי ה' (שמות ה ב): ומבחר שלישיו טבעו בים סוף. כנגד שבחר שלישים על כולו, טובעו שלישיו: טובעו. בטיט, שנאמר טבעתי ביון פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק טו ד"ה ד) מרכבות פרעה (תהלים סט ג), הם מררו חיי ישראל בטיט ובלבנים, לפיכך טבעו בטיט בתוך ים סוף: פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק יח ד"ה א) וישמע יתרו אומר שמע מלחמות עמלק ובא, שהיא כתובה בצדו, ר' אליעזר אומר קריעת ים סוף שמע ובא, שבשעה שנקרא ים סוף שמעו האומות מסוף העולם ועד סופו, וכן אומרת רחב לשלוחי יהושע כי שמענו פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק כג ד"ה לא) ושתי את לא) ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר. זה נהר פרת, וכה"א עד הנהר הגדול נהר פרת (בראשית טו יח), כל ארץ החתים עד הים הגדול פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק כג ד"ה לא) ושתי את ארץ (תהלים עב ח), לפי שלא מצינו גבול ארץ ישראל ממדבר עד הנהר, ולא מים סוף עד ים פלשתים, אלא ודאי לעתיד לבא: כי אתן בידכם את כל יושבי הארץ שכל טוב (בובר) שמות פרק ב ד"ה ג) ולא יכלה רע: ועוד שהחמר נימוח במים זפת אינו נימוח: ותשם בסוף. ר' אליעזר אומר ים סוף. ר' שמואל בר נחמני אומר אגם, היינו יערת הטיט שעל שפת היאור, וה"נ שכל טוב (בובר) שמות פרק י ד"ה (ט) ויהפוך ה' נקבה, כדדרשין בפרשת סוטה: וישא את הארבה ויתקעהו. כלומר ויבקעהו בימה סוף, ודומה לדבר ויעקב תקע את אהלו (בראשית לא כה), תקע את אחיו (שם שם), ותתקע את היתד ברקתו (שופטים ד כא), וכל דומיהן, למה נקרא שמו ים סוף, שכל סופה וסערה בא מן

הים ההוא, לפי שהמדבר הגדול בוקע בו. ים סוף הוא למצרים מן המזרח, והארבה בא מן המזרח, דהיינו מן קדים, כדכתיב ורוח שכל טוב (בובר) שמות פרק י' ד"ה יט) ויהפך ה' שהפך הקב"ה הרוח מרוח מערב, החזיר את הארבה למקומו שבא משם בתוך ים סוף: לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים.

שכל טוב (בובר) שמות פרק י' ד"ה ב) וישבו. לפי
(ב) וישבו. לפי שכבר הלכו דרך המדבר ים סוף שלשה ימים ועברו את פי החירות, לפיכך נאמר וישבו, דתניא בסדר עולם ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים בארבעה עשר

שכל טוב (בובר) שמות פרק י' ד"ה טז) ואתה הרם
על המים (שם שם), נעשה שנים עשר גזרים לשנים עשר שבטים, שנא' לגוזר ים סוף לגזרים (שם קלו יג), פי' בכללן תנו לה עשרה ובפרטן תני להו י"א, וסבירא לי

שכל טוב (בובר) שמות פרק י' ד"ה יט) ויסע מלאך
כל בשר שלא יאבדו במי המבול נהרות תבקע הארץ בקעת ממי הנהרות לתוך ים סוף ודנת בהם פרעה וחילו, ראוך במדת הדין הרים יחילו וכל הענין, אלמא במראית

שכל טוב (בובר) שמות פרק י' ד"ה כא) ויט משה
כמין חרבה: ויבקעו המים. כל המים שבעולם נתבקעו ונשפכו לתוך הים סוף, בין מימי ימים ונהרים ונחלים ומעיינות ובורות ומערות ומקוואות, וכל מימי כלים כולם נבקעו ונשפכו לתוך ים סוף ואף מים העליונים פחדו שמא יפלו לארץ, שנא' ראוך מים אלהים ראוך מים יחילו

שכל טוב (בובר) שמות פרק י' ד"ה כא) ויט משה
מים התחתונים, ואומר נתן תהום קולו רום ידיהו נשא (חבקוק ג י), וכשחזרו מי ים סוף למקומם כולן חזרו למקומם, שא' וישוכו המים (בראשית ח א), כל המים שבעולם

שכל טוב (בובר) שמות פרק טו ד"ה ד) מרכבות פרעה
רמה בים, ומלמעלה ירה אותם בים, לקרקעיתו של ים הגדול שנפרץ לתוך ים סוף, כזה שיורה חיצים מלמעלה למטה: ומבחר שלשיו. שנאמר ושלישים על כולו (שם שם), קלים במרוצתם הכבידם כעופרת וטיבעם בטיט, שנא' טבעו בים סוף. ממש, ואין טביעה אלא טיט, שנאמר ויטבע ירמי' בטיט (ירמי' לח ו), וכתיב

שכל טוב (בובר) שמות פרק טו ד"ה כב) ויסע משה
(במדבר לג ח), ויסעו ממרה ויבואו אלימה (שם שם ט), ויסעו מאלים ויחנו על ים סוף (שם שם י): ויצאו אל מדבר שור. שהוא סמוך לארץ פלשתים, הוא מדבר שור הוא

שכל טוב (בובר) שמות פרק טו ד"ה ורבותינו דרשו ויסע
ישראל בים, והסיעה משה מידם באותה שעה, שנאמר ויסע משה את ישראל מים סוף, מאותו דבר רע שהיה עמהם בים סוף: ויצאו אל מדבר שור. היינו מדבר הגדול והנורא (דברים ח טו), ולמה נקרא גדול,

שכל טוב (בובר) שמות פרק יח ד"ה יא) עתה ידעתי
מקוה ההיא, הוא היה להם לסיר והם נעשו נזיד בתוכו שהיו המים מרתיחין בים סוף ומבשלים:

שכל טוב (בובר) שמות פרק יח ד"ה ורבותינו דרשו וישמע
ה' כל מלכי ארץ כי שמעו אמרי פיך (שם קלח ד). ר' אליעזר אומר קריעת ים סוף שמע ובא, שנאמר ויהי בשמוע כל מלכי האמורי [וגו'] וימס לבבם (יהושע ה א): כהן

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד נא ד"ה פרשה ד' א'
כל אחד ואחד משאות על חמוריהם עד שנצלו אותם, יצאו ממצרים והלכו לים סוף, ורדף אחריהם פרעה וכל חילו בשביל ממונם. מה עשו להם עמד מכשף אחד שלהם

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד נא ד"ה +[תרגום עברי']+. א'
ועמך הקדוש הוצאת מתוכם ביד חזקה ובזרוע נטויה ואח"כ העברתם בים סוף כסוס העובר בבקעה. (ל"ג) והולכתם במדבר ותתן להם לחם מן השמים ומים מצור

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד קכו ד"ה בצאת ישראל ממצרים
שנאמר אתה פוררת בעזך ים, (ח') חזר ונעשה כמין גזרים שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים, [(ט') חזר ונעשה כמין נד שנאמר נצבו כמו נד נזלים, (י') חזר והוציא להם

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד קמ"ה אמר אויב, אמרו
הצדיק שנפדו ישראל על ידו מן מות לחיים. כיון שראו המצריים שנכנסו ישראל לים סוף, אף
הם נחלקו לשלש כתות, כת ראשונה אומרת נחזירים למצרים, כת שניה
אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד קמ"ה אמר אויב, אמרו
כסמו ים, וכת שאומרת נהרגם טבעם הקב"ה שנאמר ומבחר שלישי טבעו בים סוף, וכת
שאומרת נפשיטם ונעזבם ערומים ניער הקב"ה אותם בים שנאמר וינער ה'
אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד קס"ב ד"ה (א') עשרה דברים
על המים שנאמר ויצמאו העם למים (שם/שמות/י"ז), מול סוף על שהמרו על ים סוף, בין
פארן במרגלים שנאמר וישלח אותם משה ממדבר פארן (במדבר י"ג), בין
אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד רי"ז ד"ה בחמישי (ביום ה')
ובתהומות, והראהו נהר גדול של מימי אוקינוס שנאמר תהום יסובבני, והראהו ים סוף שעברו
בתוכו ישראל שנאמר סוף חבוש לראשי, והראהו מקום משברי ים וגליו
אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד שנו ד"ה אמר הקב"ה לגבריאל
מתחת ידו ששים רבוא לעיני כל מצרים, והכיתי שרן של מצרים במטה, וגזרתי בים סוף שנים
עשר דרך, ופסלתי שני לוחות אבנים בידי וכתב בהם הקב"ה עשרת
אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד שנו ד"ה ויאמר משה אל
באמרה לך בני, ואתה היית שם ארבעים שנה, ועתה קום קח מטך ובקע את הים סוף. ויקם
משה ויבקע את הים ויקם מן הים וימצא אבן גדולה נגללת, ויאמר ה' למשה,
אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד תקלו ד"ה עשרה. (נ"ט) עשרה
בן חבית, עדו הנביא, עוזיה המלך. (ס') עשרה נסים נעשו לישראל על ים סוף: נבקע הים
שנאמר ויבקעו המים (שמות י"ד), ונעשה כמין כיפה שנאשר נקבת במטיו
אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד תקפ ד"ה (תמורה ה') על
וגו' (ישעיה ל"ה) כי לעולם חסדו. (תמורה י"ג) עת להשליך אבנים, כנגד לגוזר ים סוף
לגזרים, עשה הים כבנין של אבנים ועשה י"ב שבילים והמים היו עומדין
פתרון תורה פרשת וזאת הברכה עמוד 330 ד"ה וזאת הברכה וג'
מרעמסס לסכות, ומסכו' לאיתם ומאיתם לחירות מח' למרה וממ' לאילים ומא' לים סוף, ומי'
סוף לדפקה, ומד' לאלוש, ומאלוש לרפידים, ומ' לסיני, בכל אלו המסעות
ילקוט שמעוני תורה פרשת לך-לך רמז עז ד"ה ויהי השמש באה
ריב"ל אמר אף קריעת י"ס הראה לו דכתיב אשר עבר בין הגזרים כד"א לגוזר ים סוף לגזרים:
ילקוט שמעוני תורה פרשת שמות רמז קס"ד ד"ה ותשם בסוף ר'
ותשם בסוף ר' אלעזר אמר ים סוף, רבי שמואל ב"נ אמר אגם כדכתיב קנה וסוף קמלו, ותרד
בת פרעה לרחוץ שירדה לרחוץ מגלולי בית אביה וכן הוא אומר אם רחץ
ילקוט שמעוני תורה פרשת בשלח רמז רל"ג ד"ה ואתה הרם את
סלעים סלעים שנאמר ראשי תנינים על המים, נעשה גזרים גזרים שנאמר לגוזר ים סוף
לגזרים, נעשה ערמות ערמות שנאמר וברוח אפיך נערמו מים, נעשו כמו נד
ילקוט שמעוני תורה פרשת בשלח רמז רמ"ג ד"ה דבר אחר גאה
ועולין למרום ויורדין לתהום ואין נפרדין זה מזה. משל אדם זורק שני כלים לאויר סוף אחד
מהן להפרד מחברו. אבל כאן רמה וירה. רמה שהיו עולין למרום. ירה שהיו
ילקוט שמעוני תורה פרשת יתרו רמז רס"ד ד"ה יח+ וישמע יתרו
הזה מפיו נסו כולן והלכו איש איש למקומו. רבי אלעזר המודעי אומר קריעת ים סוף שמע ובא
שבשעה שנקרע ים סוף לישראל שמעו מסוף העולם ועד סופו שנאמר ויהי כשמוע כל מלכי
האמרי וגו'.
ילקוט שמעוני תורה פרשת חקת רמז תשס"ד ד"ה ויסעו מהר ההר
ויסעו מהר ההר דרך ים סוף לסבוב את ארץ אדום ותקצר נפש העם בדרך, והלא כתיב ורוחך
הטובה נתת להשכילם, אלא אותם שירים שיצאו ממצרים שנגזרה עליהם
ילקוט שמעוני שופטים רמז נ"ג ד"ה נחל קישון גרפם
כשם שאנו עולים מצד זה כך מצרים עולים מצד אחר, שנאמר וימרו על ים בים סוף, אמר לו
הקב"ה, לשר של ים פלוט אותם ליבשה, אמר לפניו רבש"ע, כלום יש עבד

ילקוט שמעוני יונה רמז תקנ ד"ה תניא ר' אליעזר
 והראהו נחל גדול של אוקינוס שנאמר ונהר יסובבני, והראהו שבילי ים סוף שעברו ישראל
 בתוכם שנאמר סוף חבוש לראשי, והראהו מקום שמשברי הים אליו יוצא
ילקוט שמעוני חבקוק רמז תקסד ד"ה נקבת במטיו ראש
 אני קורע להם את הים שנאמר נקבת במטיו ראש פרזיו, מהו אומר, לגוזר ים סוף לגזרים,
 עשרה נסים נעשו לאבותינו על הים, נבקעו ונעשו כמין כיפה (קובה) שנאמר
ילקוט שמעוני חבקוק רמז תקסד ד"ה נקבת במטיו ראש
 סלעים שנאמר שברת ראשי תנינים על המים. נעשה גזרים שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים.
 נעשה ערימות שנאמר וברוח אפיך נערמו מים. נעשה כמין נד שנאמר נצבו
ילקוט שמעוני תהילים רמז תתיז ד"ה גאלת בזרוע עמר
 לפנייהם. כתנת פסים פס ים. ראוך מים יחילו וגו' אף חצציר יתהלכו זה קריעת ים סוף,
 שנאמר ויבקעו המים, כל המים שבעולם. ומנין אתה אומר אף המים שבבורות,
בתי מדרשות ח"ב מדרש שלושה וארבעה פרק א ד"ה [נח] עשרה נסים
 [נח] עשרה נסים נעשו לישראל על ים סוף. נבקע הים, שנאמר (שמות יד, כא) ויבקעו המים,
 ונעשה כמין כפה, שנאמר (חבקוק ג, יד) נקבת במטיו ראש פרזיו, ונעשה
בתי מדרשות ח"ב מדרש תמורה השלם פרק ה ד"ה תמורה שלש עשרה
 תמורה שלש עשרה עת להשליך אבנים, כנגד לגוזר ים סוף לגזרים, עשה הים כבנין של
 אבנים ועשה שנים עשר שבילים והמים היו עומדים כחומות, וכיון שעברו
בתי מדרשות ח"ב מדרש תמורה השלם פרק ה ד"ה תמורה חמש עשרה
 תמורה חמש עשרה עת לחבוק, כנגד וניער פרעה וחילו בים סוף, כאדם שהוא רץ לחבק את
 חבריו, כך היו רצים מצרים אצל ישראל לתופסם למלחמה, ונתרחקו ישראל
 זוהר כרך א (בראשית) פרשת ויגש דף רח עמוד א
 מתחברן בר כאינון ארחי דב"נ וכלא לעילא תליין ועל דא קשין קמיה כקריעת ים סוף דהא
 קריעת ימא לאתפתחא ביה שבילין לעילא איהו וכמה דמתפתחין שבילין
זוהר כרך ב (שמות) פרשת בשלח דף ס עמוד א
 ורעותא לאסתכלא אנטיל לון משה הדא הוא דכתיב ויסע משה את ישראל מים סוף ויצאו אל
 מדבר שור, מאי מדבר שור מדברא דהוו בעאן לאסתכלא ביה זיוא יקרא
זוהר חדש כרך א (תורה) פרשת חקת דף פב עמוד ב
 ויסעו מהר ההר דרך ים סוף הא אתערו חברייא דנטלו מלאולפא תלמודא דאקרי הר ההר.
 אמאי אקרי הר ההר בגין דמתמן נפיק הוראה לעלמא דכתיב אשר כתבתי
 ר' עובדיה מברטנורא מסכת אבות פרק ה משנה ד
 כדי שיעברו כל שבט ושבט בדרך אחד לבדו, והיינו דכתיב (שם קל"ו) לגוזר ים סוף לגזרים.
 שמיני, שקפאו המים כספיר ושוהם וזכוכית, כדי שיראו השבטים אלו את
רש"י מסכת ברכות דף נד עמוד א ד"ה מעברות הים
מעברות הים - מקום שעברו ישראל בים סוף.
רש"י מסכת סוטה דף ב עמוד א ד"ה כקריעת ים
כקריעת ים סוף - שנשתנו סדרי בראשית.
רש"י מסכת סוטה דף לד עמוד א ד"ה ואף רחב
 ואף רחב אמרה לשלוחי יהושע - קודם שעברו את הירדן שעל קריעת ים סוף היו
 מתפחדין עדיין.
רש"י מסכת מנחות דף כא עמוד ב ד"ה כל כהן
 בגימטריא שנים עשר שבטים והיינו שבט לוי וכל העובר מפרש התם כל העובר בים סוף.
רש"י מסכת חולין דף ז עמוד א ד"ה כמשה ושתין
 כמשה ושתין רבוון - שנחלק להן ים סוף.
רש"י מסכת ערכין דף ד עמוד א ד"ה חוטא - מפרש
 זה בגימטריא י"ב שבטים דהיינו נמי שבט לוי דכל העובר מפרש כל העובר בים סוף.
תוספות מסכת גיטין דף ח עמוד א ד"ה רבי יהודה אומר
 וכי ר' יהודה היה מכיר בכל ארץ ישראל שעד אוקיינוס שכולם היו בקיין לשמה או שעדים
 מצויין לקיימם שאין צריך לומר בפני נכתב לכך י"ל דלא כבשו הכל עולי בבל אי נמי כדפירש

בקונטרס דכל שכנגד ארץ ישראל היינו כל הים שכנגד ארץ ישראל דלא איירי ביבשה שעד אוקיינוס אלא בנסין שבים הגדול דווקא כדכתיב (יהושע א) עד ים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם וכתיב (שמות כג) ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר פירוש ים סוף לצד דרום ים פלשתים לצד מערב מדבר למזרח נהר פרת לצד צפון תוספות מסכת ערכין דף טו עמוד א ד"ה כשם שאנו יבאו מצד אחר ובהכי ניחא הא דכתיב (במדבר לג) ויסעו ממרה וגו' ויחנו על ים סוף ואם עברו רוחב הים עד עבר הים מצד אחר היאך פגעו עוד בים וכי חזרו לאחוריהם מחזור ויטרי סימן תכח ד"ה בבא זו בשעה שעברו כו'. ובמכלתא כך היא שנוייה. בשעה שבאו משה ואבותינו על ים סוף אמר להן משה קומו עברו. אמרו אין אנו יכולין לעבור. עד שיעשה לנו הים גזרים גזרים. שנאמר לגוזר ים סוף לגזרים. עד שיעשה הים בקעים בקעים. וכן הוא אומר בקע ים ויעבירם. עד שיעשה פירושי סידור התפילה לרוקח [כב] הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו עמוד קיב לגוזר ים סוף סמך אל בזרוע נטויה, נטה ידך על הים⁵⁰ מוליך לימין משה. לגוזר, מלמד שגזר ים סוף לגזרים הרבה ל"ב גזרים⁵¹, לכן הזכיר בפרשה בויהי בשלח י"ב פעמים ים. פירושי סידור התפילה לרוקח [לז] אז ישיר עמוד רטז ולוקחים הילדים וטובעים אותם ביאור, עתה נפרע להם מידה במידה⁴⁹. טבעו בים סוף ולמה נאמר ירה בים ואמר טבעו בים סוף, אלא הלכו עד ב' כיתות של ישראל שעברו את הים, כי הטף והנשים עברו תחילה פירושי סידור התפילה לרוקח [לז] אז ישיר עמוד ריז במצולות מלמד שגלי הים מגביהין עד לשמים ומשליכן במצולות הים. וסמך ים סוף אל מצולות לומר ים סוף העולם הוא אוקיינוס נפרץ לתוכו כדאיתא במכילתא⁵³. כמו אבן שאינו נופל פירושי סידור התפילה לרוקח [לז] אז ישיר עמוד ריח נהפך הים [עשן כמין] ערימות חומר כסלעים, וכולם נערמו ערימות, מים מי ים סוף. נצבו עמידת קיום. כמו נד חומה, כמו⁸¹ קמו נד אחד. נזלים אע"פ שהים עומד קורא ים סוף נזלים על שם שהגלים רצו לטובעם, וגם מים נזלים באו שם לפרוע מהם⁸². פירושי סידור התפילה לרוקח [לז] אז ישיר עמוד ריח ואז נקרע הים ושמעו בכל העולם שנאמר⁸⁴ כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף, ולפי שכל התהומות באו שם כדאמרין במכילתא⁸⁵ לכך נאמר תהומות. בלב פירושי סידור התפילה לרוקח [לז] אז ישיר עמוד רכ הם המלכים והעשירים, כמו שאמרה רחב כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף¹²⁰, והמים להם חומה וידעו שיכול להפיל החומה. פירושי סידור התפילה לרוקח [לז] אז ישיר עמוד רכא ויגלו מוסדות תבל¹³⁶. ועוד יעבור יעבר, לב', כי ב' כתות נחלקו ישראל על ים סוף אנשי המלחמה וחמושים עלו, הטף והנשים עברו לפניהם, זהו שכת' ב' פעמים פירושי סידור התפילה לרוקח [מד] עזרת אבותינו עמוד שה והלא ישראל עברו תחילה ואחר כך מרכבות פרעה וחילו טבעו, כדכתיב³² לגוזר ים סוף והעביר ישראל וניער פרעה, וכן אומרים במעריב המעביר בניו בין גזרי ים סוף ואחר כך בתהומות טיבע. אלא כשבאו ישראל והמצריים לים מיד יצא הים וטיבע פירושי סידור התפילה לרוקח [מד] עזרת אבותינו עמוד שה כי ה' נלחם להם במצרים, ועברו ישראל הים ואחר כך וניער פרעה וחילו בים סוף. "הושע" זהו הצלה גמורה, [עמוד שעג] כמו ויושע ה' ביום ההוא⁷⁰ כשנטבעו בים סוף, אבל "הצלה" זהו לפי שעה, כמו אשר הציל אתכם מיד מצרים⁷¹ לפי שעה שיצאתם פירושי סידור התפילה לרוקח [קלד] שופרות עמוד תרפג י', המטה לנחש י"א, היד מצורעת י"ב, המים לדם י"ג, המטה לתנין י"ד, לגוזר ים סוף לגזרים ספר שבולי הלקט סדר פסח סימן ריח שכפל הנס לשקע צרינו בתוך הים ולהקיפנו מארץ פלשתים אל דרך המדבר ים סוף וסיפק לנו ארבעים שנה כל מה שהיינו צריכין כמה דתימר ידע לכתך את המדבר

ספר כפתור ופרח פרק ז [הרואה מעברות הים ומעברות הירדן]
בפירוש שאין המברך מברך עד שיראה בפרט מקום הנס, כמו שהרואה ים סוף לא יברך אם
לא ראה מקום שעברו, וכן הרואה הירדן עד שיראה מקום שעברו. והכתוב
ספר אבודרהם ברכת הראייה, השבח וההודאה ד"ה הרואה מקום
הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל כגון מעברות ים סוף ומעברות הירדן ומעברות נחלי
ארנון וכיוצא בהם צריך ליתן שבח והודאה למקום בא"י אמ"ה שעשה נסים
מאמר חמץ לרשב"ץ אות קט
הנהוג במנהגו של עולם כמו מכת הדם והצפרדעים ושאר המכות וכ"ש קריעת ים סוף. שתי
כתות סמוכות זו לזו. האחת עוברת ביבשה והאחרת צוללת כעופרת. זה
מאמר חמץ לרשב"ץ אות קט
מפורסמת שאי אפשר להכחישה. הרי הוא כאלו ראינו אנחנו בעינינו קריעת ים סוף [הרי]
בשעה קלה ראינו חדוש העולם. ואם הוא מחודש יש לו מחדש מזהיר על יד
הגדה של פסח לרשב"ץ ד"ה כמה מעלות
בבקעה תרד רוח ה' תניחנו (ישעיה סג, יג - יד) וכן אמר המשורר ע"ה ויגער בים סוף ויחרב
ויוליכם בתהומות כמדבר (תהלים קו, ט). ודי לנו בזה וכפל לנו ששיקע
ספר החינוך מצוה קלב ד"ה משרשי המצוה
נעשים קצת כאילו הם בדרכי הטבע ממש או בקרוב לטבע, כי גם בנס קריעת ים סוף, שהיה
נס מפורסם, כתוב שם [שמות י"ד, כ"א] ויולך יי את הים ברוח קדים עזה
ספר האמונה הרמה לראב"ד מאמר שני עיקר ד"ה הפרק השני
בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו [שמות יט ט]. אחר כן בקריעת ים סוף והכנס בו
שתי אומות מהאחת לא נמלט אפילו אחד, ומן האחרת לא נאבד אפילו
ספר הכוזרי מאמר ב אות יד
משה ואהרן ומרים; ואמנם סיני ופארן כולם מגבול ארץ כנען מפני שהם מן ים סוף, כמו
שאמר יתברך +שמות כ"ג ל"א+ ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלישתים ומדבר עד
הנהר, ומדבר הוא מדבר פארן, והוא הנאמר בו:
ספר הכוזרי מאמר ד אות ג
יחזקאל ושמרה כלה במחשבתו חוץ למקום הנבואה, והוא כאשר שת את גבולו מים סוף עד
ים פלשתים, ויכנס בו מדבר סיני ושעיר ופארן, גם מצרים, כי למקום ההוא
פירוש הרמב"ם לאבות פרק ה משנה ג
והוא אומר: +תהלים קלו יג+ "לגוזר ים סוף לגזרים". והששית - שהמים קפאו ונתקשו
כאבנים, ועל זה אמר: +תהלים עד יג+ "שברת ראשי תנינים על המים", רצונו
פירוש הרמב"ם לאבות פרק ה משנה ג
"אלה הם האלהים המכים את מצרים בכל מכה במדבר", רצונו לומר: במדבר ים סוף.
פירוש רבינו יונה על אבות פרק ה משנה ד
ועשרה על הים - הראשון קריעת ים סוף כמו שנא' ויבקעו המים. השני נעשו המים כקשת
וכמין קובה ונמצאו המים למעלה מהן ועל זה נאמר [חבקוק ג' י"ד] נקבת
פירוש רבינו יונה על אבות פרק ה משנה ד
גזרים דרך לכל שבט אשר יעבור שמה וזהו שנא' [תהלים קל"ו י"ג] לגזר ים סוף לגזרים
הרבה. השביעי שהיו המחיצות שבין שבט לשבט זכים כזוכית לבנה כדי
מגן אבות לרשב"ץ על אבות פרק ה משנה ה
שגזר הים לשנים עשר גזרים שיעברו כל שבט בדרך אחד, וזהו שנאמר 'לגוזר ים סוף
לגזרים' [תהלים קלו יג], והשביעי, שהיו יוצאים ממנו מים מתוקים מתוך מלוחים
מגן אבות לרשב"ץ על אבות פרק ה משנה ו
'אלה הם האלהים האדירים המכים את מצרים בכל מכה במדבר', וזהו מדבר ים סוף. ורבינו
משה ז"ל [ד"ה ובא עוד בקבלה] לא מנאן, אבל פירש שהיו מהמנין שהיו
דרשות ר"י אבן שועיב פרשת בהר ובחקותי ד"ה וכן נראה
להנהיג הדברים על דרך טבע, זולתי במה שהתבאר בו שהוא מופת כקריעת ים סוף ועמידת
השמש ושאר המופתים, וכמו שאמרו ז"ל עולם כמנהגו נוהג. ולדעתו אלו

דרשות ר"י אבן שועיב פרשת פנחס ד"ה וכתב רבי
הם האספסוף, כמו שאמ' כל מקום שנאמר העם הוא לשון גנאי, וכן בעגל ובים סוף ובקברות
התאווה מה כתוב למעלה קח את כל ראשי העם וגומ', כלומר שיושיב
שו"ת רדב"ז חלק ב סימן תרפה ד"ה תשובה אין
צדי חלזון משמע שהיו צריכין לצודו וכן במעשה המשכן היו סמוכים לים הקדמוני ים סוף
שהרי אין בין ים סוף להר סיני אלא דבר מועט והיו הולכים לים סוף וצדין אותו שהיה נמצא
שם והיינו שלא הוצרכו לומר בחלזון כאשר אמרו בתחש לפי
שו"ת מכתם לדוד חלק יו"ד סימן לח ד"ה ועוד נלע"ד
בתוך הים וז"ל אל תחשוב בעבור שאמר הכתוב בתוך הים כי הגיעו עד חצי ים סוף רק אם
נכנסו אפילו חצי פרסה יקרא תוך הים ע"ש.
שו"ת חתם סופר חלק ד (אה"ע ב) סימן מט ד"ה ויש לי
שלאכאורה אין לו שחר כי המדבר והלבנון הוא גבול דרומית לא"י שבין צפון ים סוף לדרום א"י
ונהר פרת הוא גבול צפון א"י והים האחרון הוא הים הגדול שהוא הים
שו"ת חתם סופר חלק ד (אה"ע ב) סימן מט ד"ה ויש קצת
ואיך יוצדק על זה עד הים האחרון ועד בכלל בשלמא אי היינו מפרשי' מהמדבר עד סוף רוחב
הים האחרון וכן מפרש בעל נצח ישראל בפירושו לכוזרי חלק ב' סי' י"ד את פסוק ושתי גבולך
מים סוף עד ים פלשתי שרצונו לומר מסוף ים סוף עד סוף רוחב ים פלשתי והוא הגבול
שמדרום לצפון וה"נ היינו מפרשי' כך הוה
שו"ת מפענח נעלמים סימן ב ד"ה (והנה ימה
או יתכן שהוא קצה ים סוף אשר בעבר הירדן ברוח דרום הנקרא בלשון הגוים (?) עקובא.
שו"ת קול מבשר חלק ב סימן יט ד"ה ע"ד השאלה
ע"ד השאלה מאילת וז"ל הרב השואל: כידוע לכת"ר בימה של אילת ים - סוף נמצאים דגים
טמאים וקרישים, והיום נזדמן לפני דג שהייתי צריך לחוות את דעתי עליו,
שו"ת היכל יצחק או"ח סימן נה ד"ה ב (ו)
עקרבים, הוא עקבה, ור"ל עיר עקבה אשר על יד מפרץ עקבה שהוא מפרץ ים סוף).
שו"ת ציץ אליעזר חלק ג סימן כג ד"ה דין אילת
הערבה מאילת ומעציון גבר וגו', וכן כתוב במ"א (ט' - כ"ו) את אלות על שפת ים סוף בארץ
אדום, וכן בדברי הימים ב' (ח' - י"ז), משום כך צריך להיות לכאורה הדין
שו"ת ציץ אליעזר חלק ג סימן כג ד"ה אלא שיש
א' (ט' - כ"ו) שכתוב ואני עשה המלך שלמה בעציון גבר אשר את אלות על שפת ים סוף
בארץ אדום, וכן בדה"ב (ח' - י"ז) אז הלך שלמה לעציון גבר ואל אילות על
שו"ת ציץ אליעזר חלק ג סימן כג ד"ה כן אזכיר
ומקרא מלא דבר הכתוב ואני עשה שלמה בעציון גבר אשר את אילות על שפת ים סוף וגם
בימי התנאים מצאנו שהיה ישוב ישראל בדרום שהיה קשור עם ירושלים
שו"ת ציץ אליעזר חלק ג סימן כג ד"ה כן אזכיר
אחד, כל הישובים שהם בגבולות הארץ ועבר הירדן מערבה ובצפון ודרום עד ים סוף אינם
עושים אלא יום אחד דוקא עכ"ד, ואנו הרחבנו בע"ה בזה את המקורות
שו"ת ציץ אליעזר חלק ז סימן מח - קול אורחות המשפטים פרק יב ד"ה אותו הדבר
גם על ר' יהודה הלוי הכותב, שסיני ופארן כולם מגבול ארץ כנען מפני שהם מן ים סוף כמו
שאמר יתברך: ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתי וממדבר עד הננה, ומדבר הוא
מדבר פארן והוא הנאמר בו
שו"ת ציץ אליעזר חלק יא סימן נד ד"ה שוב לאח"ז
על כדומה לזה (או באמת על דג זה ממש) אודות דג שנמצא בימה של אילת ים - סוף
(שנמצאים שם דגים טמאים וקרישים) ונקרא בשני שמות בשם דג הניצרא ודג
שו"ת עטרת פז חלק ראשון כרך א - או"ח, הערות סימן י הערה ז ד"ה אמנם לכאורה
שהלכו, והיינו כדאיתא בקרא (שמות יג, יח) ויסב אלקים את העם דרך המדבר ים סוף וגו',
אמנם היום שהנסיעה מכוון א"י למצרים היא דרך קיצור מעזה וכדו', שהדרך
=====

ערים כמו מופ, נופ, נא, סוונה, פטרוס, תתפנחס, פי-בסת
ואלכסנדריה לא קשורים ליצאת מצרים ולא נדון עליהם כעת.

=====

עם ישראל נסעו מים סוף לתוך מדבר סיני בדרך לארץ ישראל.
נשתדל בהמשך לזהות את תוואי ההליכה במדבר וגם לנסות לזהות
הר סיני, הור ההר והר נבו.

הליכת השבטים במדבר.

איך הלכו השבטים במדבר? הלכו כתיבה או הלכו כקורה?
תלמוד ירושלמי מסכת עירובין פרק ה דף כב טור ג/ה"א

כיצד היו ישראל מהלכין במדבר ר' חמא בר חנינה ורבי הושעיה חד אמר **כתיבה** וחרנה אמר כקורה מאן דמר כתיבה כאשר יחנו כן יסעו מאן דמר **כקורה** מאספ לכל המחנות לצבאותם מאן דמר כקורה ומה מקיים כתיבה כאשר יחנו כן יסעו מה בחנייתן על פי הדיבר אף בנסיעתן על פי הדיבר מאן דמר כתיבה מה מקיים כקורה מאספ לכל המחנות לצבאותם לפי שהיה שבטו של דן מרובה באוכלוסין היה נוסע באחרונה וכל מי שהיה מאבד דבר היה מחזירו לו הדא הוא דכתיב מאספ לכל המחנות לצבאותם.

רש"י במדבר פרק י פסוק כה

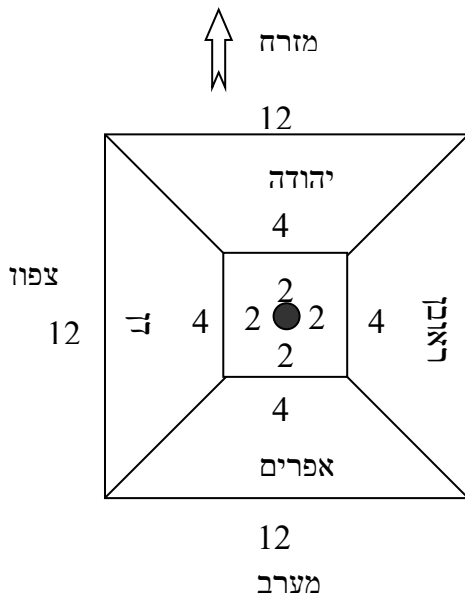
(כה) מאספ לכל המחנות - תלמוד ירושלמי לפי שהיה שבטו של דן מרובה באוכלוסין היה נוסע באחרונה וכל מי שהיה מאבד דבר היה מחזירו לו. אתיא כמאן דאמר **כתיבה** היו מהלכין, ומפיק לה מן (במדבר ב, יז) כאשר יחנו כן יסעו. ואית דאמרי **כקורה** היו מהלכין ומפיק לה מן מאספ לכל המחנות:

לפי מאן דאמר "כתיבה" היו מידות המחנה גם בחניה וגם בהליכה, שנים עשר על שנים עשר מיל. (מיל הוא 2000 אמה ונחשיב לדיון שאמה אחד שווה ל"46 סנטימטר $2000 \times = 920$ מטר. $920 \times 12 = 1104$ קילומטר.

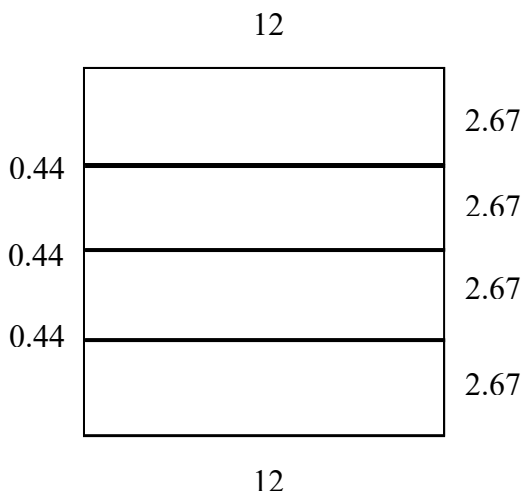
בכוונה אני משתמש במידה הקטנה ביותר.)

ברייטא דמלאכת המשכן (קירשנר) פרק יג

כיצד היו הלויים משמרין במקדש בני קהת היו משמרין בדרום של משפחת בני קהת יחנו על וגו' (במדבר ג כט) והם היו ממונין על כלי הארון של ומשמרתם הארון והשלחן וגו' (שם ג לא) חוצה להם שלשה שבטים ראובן גד שמעון בני גרשון היו (היו) משמרין במערב של משפחת הגרשוני אחורי וגו' (שם ג כג) והם היו ממונים על המשכן [שנ' ומשמרת בני גרשון באהל מועד וגו'] (שם ג כה) וחוצה להם שלשה שבטים אפרים מנשה ובנימן בני מררי היו משמרין בצפון של ונשיא בית אב למשפחותם מררי וגו' (שם ג לה) והם היו ממונים על הקרשים והקרסים והבריחים של ופקדת משמרת בני מררי וגו' (שם ג לו) וחוצה להם שלשה שבטים דן ואשר ונפתלי למזרח משה ואהרן ובניו של והחונים לפני המשכן קדמה וגו' (שם ג לח) וחוצה להם שלשה שבטים יהודה ויששכר וזבולון מחנה ישר' [היה] שנים עשר מיל על שנים עשר מיל דגלו של יהודה ארבעה מילין מחנה שכינה ומחנה לוייה ארבעה מילין דגלו של ראובן ארבעת מילין מן הצפון לדרום שנים עשר מילין דגלו של אפרים ארבעת מילין **מחנה** שכינה ומחנה **לוייה** ארבעת מילין דגלו של דן ארבעת מיל נמצא בארבעת זוויות המשכן ארבע מחנות שמשמשין לכל הצדדין של איש על דגלו וגו' (שם ב ב) כיון שהיו ישר' נוסעין היה עמוד הענן מקופל וממושך על גבי [בני] יהודה כקורה תקעו והריעו ותקעו נסע דגל יהודה תחילה של ונסע דגל מחנה יהודה וגו' (שם י יד) מיד נכנסו אהרן ובניו ופירקו הפרכות וכיסו בה את הארון שנ' ובא אהרן ובניו (שם ד ה) תקעו הריעו ותקעו ונסע דגל מחנה ראובן שנ' ונסע דגל מחנה ראובן וגו' (שם י יח) מיד נכנסו בני גרשון ובני מררי ופירקו המשכן וטענו אותו בעגלות והעמידוהו עד בוא בני קהת שנ' (ונשאו) [ונסעו] הקהתים נושאי וגו' (שם י כא) תקעו והריעו ותקעו ונסע

כתיבה

דגל אפרים של' ונסע דגל מחנה בני אפרים (שם י כב)
מיד נכנסו בני קהת ופירקו את הקודש וטענו אותו בכתף
של' וכלה אהרן ובניו וגו' (שם ד טו) תקעו והריעו ותקעו
ונסע דגל דן של' ונסע דגל מחנה בני דן וגו' (שם י כה)
נמצאו שני דגלים מלפניהם ושנים מאחריהם ומחנה
שכינה ולויה באמצע של' ונסע אהל מועד (שם ב יז) כשם
שהיו חונין כך היו נוסעין של' כאשר יחנו כן יסעו (שם)
על פי שלשה היו ישר' נוסעים על פי הקודש על פי משה
על פי חצוצרות על פי הקודש מניין של' על פי י יסעו
(שם ט יח) על פי משה שהיה או' להם מבערב בהשכמה
אתם נוסעים התחילו ישר' לתקן בהמותם ואת כליהם
לצאת על פי חצוצרות של' ותקעתם תרועה ונסעו
המחנות (שם י ה) תקיעה תרועה תקיעה על כל דגל
ודגל ר' יהודה אומ' על כל מטה ומטה.

מחנה ישראל היה שנים עשר על שנים עשר מיל. היות ומחנה לויה היה ארבע על ארבע מיל
נשאר עובי המחנות של שלושה שבטים בסך הכל ארבע מיל. אם כן, היתה מידות
כל מחנה "טרפז" של שנים עשר/ארבע מיל אל עובי של ארבע מיל. (ראה ציור)

לכן שטח של כל מחנה היה : $12 + 4 = 16$: $2 = 8 \times 4 = 32$ מיל מרובע.

לכן אם נסדר את המחנות בטור עורפי שהרוחב שלהם היה 12 מיל, יוצא שעובי כל מחנה
(שהוא 32 מיל מרובע) $32 : 12 = 2.67$ מיל.

$$4 \times 2.67 = 10.68 \text{ מיל}$$

נשאר מרחב של 1.32 מיל על 12 מיל עבור הלויים והמשכן. (אני לא נכנס כעת לצורת
חלוקת הלויים או הכהנים הנושאים את המשכן בתוך שטח הרוחב הזה)

כך הלכו במדבר. שנים עשר על שנים עשר מיל כתיבה אבל בטור עורפי כקורה.
מר אמר חדה ומר אמר חדה ולא פליגי.

של"ה ספר במדבר-דברים במדבר נשא- בהעלותך תורה אור (1)
.....זוהו סוד מחלוקת כתיבה מהלכין כקורה מהלכין (ירושלמי עירובין ה, א), מר אמר חדה
ומר אמר חדה ולא פליגי. כתיבה בחינת אדם ד' רוחות כמ"ם, 'ם' דלמרה המשרה, והנקודה
שהוא הארון שבתוך ה'ם', גובהו י' אז עולה נ' מספר כל. כקורה הוא התפשטות מילוי ומילוי
דמילוי מספר י', יוד יוד ואו דלת, דהיינו מא' עד ת', סוד מאסף לכל המחנות בסוד חזרת
הדברים למקור.....

גם זה לא מחלוקת במציאות!

=====

איך השבטים הסתדרו בתוך ה' 32 מיל מרובע? אפשר לעשות החשבון כי יש לנו כל
הנתונים. כל אחד מה' 600,000 נחשב עם משפחתו.

דגל מחנה יהודה	דגל מחנה ראובן	דגל מחנה אפרים	דגל מחנה דן
יהודה 74,600	ראובן 46,500	אפרים 40,500	דן 62,700
יששכר 54,400	שמעון 59,300	בנימין 35,400	אשר 41,500
זבולון 57,400	גד 55,650	מנשה 32,200	נפתלי 53,400
186,400	150,450	108,100	157,600

כל אחד מה' 602,550 נחשב עם משפחתו.

כדי לדעת כמה שטח (אמה מרובע) היה לכל אחד מהשש מאות אלף יהודים, יש לחלק מספר האנשים של כל מחנה בתוך ה' 128,000,000 אמה מרובע של כל מחנה

$150,450 : 128,000,000 = 850.78$ אמה מרובע לכל משפחה במחנה ראובן

נעשה את החשבון לפי המדה הקטנה. האמה המדברי. שיטת הרב חיים נאה מותאם לרמב"ם = 46 סמ'. אמה אחת מרובע = $0.46 \text{ סמ'} \times 0.46 \text{ סמ'} = 0.21$ מטר מרובע.

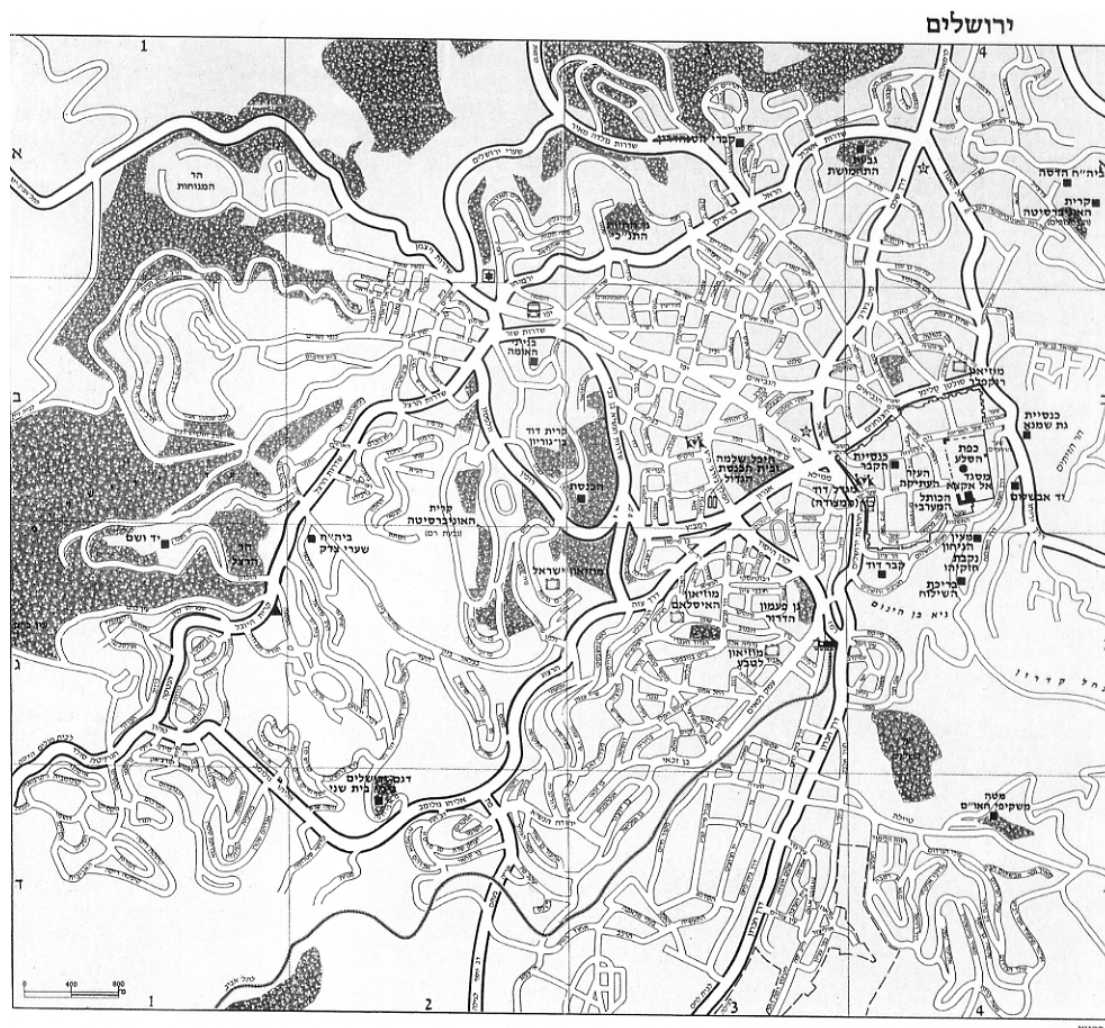
אם נפחית 50% מהשטח עבור שבילים, כבישים, שטחים ציבוריים למיניהם, יוצא ש' כל משפחה של מחנה יהודה היה לו שטח דירה של 72 מטר מרובע

"	"	"	"	"	"	"	89	"	"
"	"	"	"	"	"	"	124	"	"
"	"	"	"	"	"	"	85	"	"

ראובן   אפרים   דן

=====

115

12 X 12 מיל בירושלים. 11 קמ' X 11 קמ'
שטח לפחות כזה היה מישור במדבר להליכה כתיבה-כקורה אחרי שהעננים השפילו את ההרים וכו'. כדי לדעת את המסלול, יש לחפש במדבר סיני מסלול כזה. ויש!

ישראל במדבר

שמות פרק יג

(יז) וַיְהִי בְשִׁלַּח פְּרָעָה אֶת הָעָם וְלֹא נָחַם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים כִּי קָרוֹב הוּא
כִּי אָמַר אֱלֹהִים פֶּן יִנָּחֵם הָעָם בְּרֹאֲתָם מִלַּחְמָה וְשָׁבוּ מִצְרָיִם:

הדרך לארץ ישראל מגושן לאורך החוף הוא הקרוב ופשוט ביותר. חז"ל אומרים ש"קרוב" פירושו קרבת תנאי השבועה של אברהם אבינו לאבימלך. מה הקשר לשבועה למלחמה? אלא בגלל האיסור להלחם עם הפלישתים עד סוף חלות השבועה. אנו רואים שעד דוד המלך לא היו מלחמות כיבוש נגד הפלישתים – רק לוחמות הגנה. לכן אם הלכו דרך ארץ פלישתים היו נתקעים במלחמה שאי אפשר לנצח בה והיו חוזרים למצרים. זאת גם הסיבה שאחרי 40 שנה ואדום ומואב לא נתנו לעבור ארצה דרכם, לא פנו לכיוון הקל ופשוט דרך ארץ פלישתים ובמקום זה עקפו את ים המלח ולחמו נגד סיחון ועוג.

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף צד עמוד א

.....סבר לה כי הא דאמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: כמה מהלך **אדם בינוני** ביום - עשר פרסאות.....

תלמוד ירושלמי מסכת ברכות פרק א דף ב טור ג/ה"א

.....אדם בינוני מהלך **ארבעים מיל** ביום.....

על סמך דברי חז"ל התקבל פרשנות מרחקי הליכת ישראל במדבר להרבה הרבה קילומטרים. אני מצטאר להגיד שזה טעות של עמי הארץ. ארבעים מיל זה לאדם בינוני. הרמב"ן אומר אחרת:

רמב"ן על דברים פרק י' פסוק ח

...והיו במישור אשר לפני הר ההר ערים או מקומות הנקראים מוסרות ובני יעקן וחור הגדגד ויטבתה ועברונה ועציון גבר וקדש, ואלו המקומות אין ביניהם *מרחק* *רב*, כי המחנה הגדול הוא ביום אחד מהלכים כמו פרסה או פחות מכאן.....

זאת אומרת, התקדמות המחנה היתה לכל היותר ארבע קילומטר ועוד שתיים עשרה קילומטר אורך המחנה. ששה עשר קילומטר לשמונה שעות מהווה מהירות של עד שני קמ' לשעה. גם זה מהר אבל לא חמשה קמ' לשעה. לא מצאתי התייחסות לתחנות לילה ו/או הליכה במשך יותר מיום אחד.

לאורך החוף הכל מישור אבל אין ללכת לאורך החוף וכל יתר איזור סיני מדבר עם הרים וגבעות וגאיות עמוקים. אבל הקב"ה דאג לישראל ונתן להם את העננים.

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דויה בשלח פתיחתא ד"ה וה' הולך

הא שבעה עננים ארבעה מארבע רוחותיהם אחד למעלה ואחד למטה אחד שהיה מהלך לפנייהם כל הנמוך מגביהו וכל הגבוה משפילו של כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה (ישעיה מ ד) והיה מכה נחשים ועקרבים מכבד ומרביץ לפנייהם.

ספרי במדבר פסוקא פג ד"ה (פג) וענן

הרי שבעה עננים היו, ארבעה מארבע רוחותם אחד מלמעלה ואחד מלמטה ואחד מלפניהם הגבוה מנמיכו והנמוך מגביהו ומכה את הנחשים ואת העקרבים ומכבד ומרביץ לפנייהם ופסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרק יג ד"ה (כא) וה' הולך (כא) וה' הולך לפנייהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך. שבעה **עננים** היו להם לישראל ארבעה מארבע רוחות אחד מלמעלה ואחד מלמטה, ואחד הולך לפנייהם, וכל הנמוך מגביהו וכל הגבוה מנמיכו, שנאמר לנחותם הדרך, ומיישר טרשים ומעביר נחשים ועקרבים

עם ישראל הלכו במדבר במישור. זה לא אומר שהכל היה פלס אבל תקן השיפוע היום לנכים הוא 10%. לכן אם אנו רוצים לדעת את תוואי מהלך השבטים במדבר יש לנו רק לחפש פס של 11-12 קילומטר במישור עם שיפוע קל.

רוב הספרים, אפילו שלנו, מראים הר סיני בסנטה קרינה. בא נבדוק! המזר הנוצרי שנקרא סנטה קרינה נמצא בפסגת הר בתוך מערכת הרים בדרום סיני. אין שום פס של אפילו 5 קילומטר שמוביל מגושן להרים אלו. המקור של זיהוי הר סיני במזר הוא ביוסיפוס. יוספוס – ספר "קדמוניות היהודים" (תרגום מיוונית מאת אברהם שליט – ספר שלוש).... באמרו זאת עלה על הר סיני, הגבוה שבהרים במקומות ההם, שלא רק שאי-אפשר להם לבני אדם לעלות עליו מפני גודלו ומפני שיפוע התהומות (שלרגליו), אלא גם לראותו (קשה) בלי ליגע את העין, ובפרט שנורה הוא ואין להתקרב עליו בגלל הסיפור על שהותו של אלוהים בו.....

Antiquities of the Jews – translated by William Whiston

.....When he had said this, he ascended up to Mount Sinai, which is the highest of all the mountains that are in that country,* and it is not only very difficult to be ascended by men, on account of its vast altitude, but because of the sharpness of its precipices also; nay, indeed, it cannot be looked at without pain of the eyes: and besides this, it was terrible and unaccessible on account of the rumor that passed about that God dwelt there.

*(footnotes of Whiston) *Since this mountain, Sinai, is here said to be the highest of all the mountains that are in that country, it must be that now called St. Katherine's which is one third higher than that within a mile of it now called Sinai.*

זה מקור של הטעות שהר סיני זהה להר של סאטה קרינה. מה אמרים בחז"ל על הר סיני? תלמוד בבלי מסכת סוטה דף ה עמוד א
.....שהרי הקב"ה הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על **הר סיני**, ולא גבה הר סיני למעלה. א"ר יוסף: לעולם ילמד אדם מדעת קונו, שהרי הקב"ה הניח כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על הר סיני, (והניח כל אילנות טובות והשרה שכינתו בסנה).....

כל ילד וילדה בגן ילדים יודע שהתורה ניתנה על הר נמוך והקב"ה נגלה למשה בעץ הנמוך ביותר. כל זה ללמד אותנו מידת הענבה. אז למה יוסיפוס מסלף?

הייתי אומר שיוסיפוס כתב מה שהוא כתב מפני המהדורה שלו בתרגום יווני נכתב עבור הגויים לפאר עם ישראל ותורת ישראל. בשבילם הוא כתב שהר סיני, מקום נתינת התורה, הוא יותר גבוה מהר אולימפוס של היוונים. אפשר לסלוח לו על השקר.

אבל אני לא מבין היהודים, דתיים ולא דתיים, שמקבלים את השטויות של הנוצרים ומשכילים וקובעים לנו נגד חז"ל. אפילו הרב הראשי של צה"ל עלה במלחמת ששת הימים לסנטה קרינה עם ספר תורה ביד.

אני מוחה!!!

אחת הישיבות בירושלים תפסו פטנט להתרים לטובת הישיבה. הם לקחו את אבני שיש עם הקוים הטבעיים, אומרים שזה מהר סנטה קרינה שהם קוראים הר סיני. הקווים בחלקי האבן באמת מעניינים. היות ואין לנו שום מקור בחז"ל על צורת הסנה אומרים שהצורה בשיש הוא הוא צורת הסנה. ברור לי שאם השיש שלי במטבח היה בא מאיזור סנטה קרינה היו אומרים שהנקודות הם צורת הסנה.

כל עוד שאין זכר לאבנים האלו בחז"ל וראשונים, למרות שהם הכירו טוב את הר סיני האמיתי, אני לא יכול לתת אימון לאבנים שנמצאים באתר ממקור נוצרי.

מלבד זה אולי יש אבני שיש מעניינים גם בהר סיני האמיתי?

ומלבד זה, לפני כמה שנים היה מאמר במוסף שבת של המודיע ש"הר סיני" לא איפוא שאומרים". במאמר הזה הם הביאו אבנים דומים מהר במרחק של כמה קילומטרים הסנטה קקרינה.

=====

איך אפשר לזהות את תוואי מהלך ישראל במדבר. בעצם זה לא צריך להיות בעיה. היות והעננים השפילו את ההרים יש רק לחפש שביל של כמעט 12 קילומטר רוחב בתוך סיני.

ויש כזה!

רש"י במדבר פרק כ פסוק כב

הר ההר - הר על גבי הר כתפוח קטן על גבי תפוח גדול, ואף על פי שהענן הולך לפניו ומשוה את ההרים, שלשה נשארו בהן הר סיני לתורה והר נבו לקבורת משה והר ההר לקבורת אהרן:

במדבר רבה (וילנא) פרשה יט ד"ה טז ויסעו מקדש

אע"פ שהענן הולך לפניו משפיל את הגבוה ומגביה את השפל הניח הקב"ה את ההר הזה דוגמא שידעו נסים שעשה להם שלא הניח הר במדבר שלא יהו מתייגעין ועולים ויורדים ועוד אף על פי שהיה הענן עושה כל המדבר מישור היה מניח מקום גבוה למשכן שהוא חונה שם והניח ג' הרים הר סיני לשכינה והר נבו לקבורת משה והר ההר לקבורת אהרן.

מדרש תנחומא (בובר) פרשת חקת סימן לז

ואע"פ שענן מהלך לפניו משפיל את הגבוה, ומגביה את השפל, הניח הקב"ה את ההר דוגמא שידעו נסים שעשה להם הקב"ה, שלא הניח הר במדבר, שלא יהו מתייגעין עליהם, ולא עוד אלא אע"פ שהיה הענן עושה כל המדבר מישור, היה מניח מקום גבוה למשכן, שיהא שם חנייתו, והניח שלשה הרים, הר סיני לשכינה, הר נבו לקבורת משה, והר ההר לקבורת אהרן.

אולי אחרי שעם ישראל עברו, חזרו ההרים למצבם הקודם? לא נכון, כי אחרי שאהרון נפטר, הסתלקו העננים ועם ישראל חזרו שבע או שמונה מסעות ועוד הפעם חזרו (בלי העננים). זאת אומרת מה שהעננים השפילו נשאר מושפל.

היום יש לנו מפות טופוגרפיות טובות, צילומי אוויר וצילומי לוויין. אפשר לזהות פס ברוחב של לפחות 12 מיל (+ 11 קמ') מאיזור קריעת ים סוף עד מעבר לירדן יריחו. (ראה מפה). ובאמת, בתוך הפס הזה יש ונשאר הר סיני, הור ההר והר נבו.

כמעט כל הדרך. במעבר בין הערבה בנגב עד המישור בממלכת ירדן אין פס של 12 קמ'. שנים חפשתי ההמשך של התוואי ואין. אבל היה מוכרח להיות המשך של 12 מיל ואין.

הקב"ה ריחם עלי והראה לי "במקרה", "אור החיים".

אור החיים על במדבר פרק כא פסוק יב

(יב) משם נסעו וגו' יש להעיר למה שינה במסע זה ושלאחריו לומר בדרך זה משם וגו', ולא אמר כדרך שאמר במקרא שלפניו ושלפני פניו ויסעו וגו' ויסעו וגו':
ואולי כי ב' מסעות אלו של *נחל* *זרד* ושל *נחל* *ארנון*, נסעו מעצמן ולא על פי העננים כסדר הרגיל, ולזה שינה הכתוב ואמר משם נסעו פירוש מעצמן:

וראיתי להוכיח כפירושנו זה ממה שאמר הכתוב בפרשת דברים (ב יג) עתה קומו ועברו לכם את נחל זרד, וכתוב (שם כד) קומו סעו ועברו את נחל ארנון, הדברים יגידו שלא נסעו על פי הענן, שאם היה על פי הענן מה מקום לדברי משה, הלא כשהענן נוסע יסעו, ולא היה צורך לומר להם קומו ועברו, והגם שאמר הכתוב (לעיל ט כ) על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו, זה היה בכל המסעות חוץ מאלו:

והטעם אפשר שב' המסעות הללו היו אחר שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד, והגם שאמרו ז"ל (תענית ט.) שחזרו בזכותו של משה, אולי שהענן שהיו נוסעים וחונים על פיו נשאר מסולק, בזמן שנסעו ב' מסעות הנזכרים:

מדרש אגדה (בובר) במדבר פרק כ ד"ה [כח] וירד משה
ד"א אל תקרי ויראו אלא וייראו, שמיד נסתלקו ענני כבוד **שהעננים** היו בזכות אהרן ולכך כי גוע אהרן, ומתרגמין ארי מית אהרן:

לא מצאתי בנחל זרד ונחלי ארנון פס של 12 קמ' מפני שלא היה!

אם כן, ה"אור החיים" הזה לא רק עונה לבעיה שלי הוא גם נותן שהרעיון שלי הוא אמיתי.

לכן אפשר לזהות אדום ומואב בתוך איזור הנגב שלנו. וזה חייב להיות. כי רצינו לעבור את אדום להכנס לארץ ישראל והם לא נתנו. לאן להכנס אם לא לנגב. אותו דבר אמון. רצינו להכנס לארץ ישראל דרך אמון והם לא נתנו. לאן להכנס אם לא לנגב. רק אחרי סירוסם הלכו מזרחה לעקוף את ים המלח עד סוף מואב ולהגיע לארץ סיחון.

סיחון יצא לקראתינו למלחמה וכבשנו את ארצו (חלק מואב שטיהרו בסיחון). אוג מלך הבשן בא לעזרת סיחון וכבשנו גם את ארצו.

כעת עם ישראל עומדים מזרחה לירדן.

=====

(כאן להכניס מפת הליכה במדבר)

גבולות ארץ ישראל לפי פרשת מסעי

לפני שמתחילים לדון על גבולות ארץ ישראל, יש לקבוע כמה הנחות. היות וזה כמעט 2000 שנה שבני ישראל לא שולטים בארץ היה חורבן גדול. מפות לא היו. הרומאים וגם היוונים שלטו בארץ. ערים נחרבו ונבנו מחדש לאו דווקא באותו מקום. הביזנטים יירשו את הרומאים. כל כוונתם היה לדכא כל זכר של עם ישראל בארץ ישראל.

כל ענין זיהוי מקומות בארץ ישראל אך ורק לפי שמות ערביים לוטה בספק, מכמה סבות:
1- לפי המופיע בתנ"ך ובחז"ל היו כמה מקומות עם אותו שם.

2- אין שום סיבה שדווקא השם בעברית נשתמר ולא השם בארמית, יונית, לאטינית, ביזנטית וכו' וכו'.

3- כמו בימנו, גולים מאזור אחד מעבירים את שמות הערים שנחרבו או שנעזבו, למקומם החדש.

4- העברת צליל משפה לשפה יכול לשבש ללא היכר כל שם. אפשר להביא שמות ערביים בתור סמך לראיות חותכות אחרות, אבל בשום פנים ואופן לא לזהות מקומות על פיהם. להפך, יש להגיע לזיהוי המקום ללא ספק ורק אחר כך לשמוח למצא איזה כפר ערבי בסביבה עם צליל דומה.

כמו כן אין להסתמך על "מסתבר ש...", "מקובל ש...", "חוקרים קובעים", "אומרים ש..." וכו'.

איזוא מקומות אפשר לזהות בוודאות?

1- הר הבית

2- מערת המכפלה

3- לדעתי אין עוד!

בפסקי תוספות בסוף מידות כתוב "הר הבית היה מצפון ירושלים....." זאת אומרת שירושלם המקורי היה בסילוון ובעיר העתיקה קוראים המגילה בט"ו בתור סמוך ונראה. מערת המכפלה היה בשדה מחוץ לעיר. מי יודע מתי בנו חברון מסביב למערה?

אפשר לנחש בצורה איטליגנטית אבל לא יותר. אפשר לנחש ולהסתמך על סימנים פיזיים וטופוגרפיים.

גם אני מוכן לנחש בהסתמך על סימנים פיזיים וטופוגרפיים... וחז"ל וראשונים.

יש כאלו שרוצים לקבוע גבולות ארץ ישראל מצפון לדרום לפי מה שכתוב ברמב"ם.

רמב"ם הלכות קידוש החודש פרק יא הלכה יז

ולפי שהראייה לא תהיה אלא בארץ ישראל כמו שביארנו, עשינו כל דרכי חשבון זה בנויים על עיר ירושלם ולשאר המקומות הסובבין אותה בכמו ששה או שבעה ימים שבהן רואין את הירח תמיד ובאים ומעידים בבית דין, ומקום זה הוא נוטה מתחת הקו השווה המסבב באמצע העולם כנגד רוח צפונית בכמו שתים ושלשים מעלות עד חמש ושלשים ועד תשע ועשרים, וכן הוא נוטה באמצע הישוב כנגד רוח מערב בכמו ארבע ועשרים מעלות עד שבע ועשרים ועד אחת ועשרים.

רמב"ם הלכות קידוש החודש פרק יח הלכה טז

וכל אלו הדברים בשהיו המדינות שבמערב ושבמזרח מכוונות, כגון שהיו נוטות לצפון העולם משלשים מעלות עד חמש ושלשים מעלות, אבל אם היו נוטות לצפון יתר מזה או פחות,

משפטים אחרים יש להן שהרי אינן מכוונות כנגד ארץ ישראל. ודברים אלו שביארנו בערי מזרח ומערב אינן אלא להגיד כל משפטי הראייה להגדיל תורה ולהאדירה, לא שיהיו בני מזרח או בני מערב סומכין על ראיית הירח או תועיל להם כלום, אלא לעולם אין סומכין אלא על קידוש בית דין שבארץ ישראל כמו שביארנו כמה פעמים.

זה בלתי אפשרי משתי סיבות:

- 1- הרמב"ם מדבר על מיקום ראייה אפשרי לקידוש החודש ולא גבולות.
- 2- המרחק בין מעלה קו רוחב לקו רוחב מעליו הוא כ' 111 קילומטר. כמה זה בין 30 ל-35 מעלות?

- א- מהתחלת 30 עד סוף 35 $= 111 \times 6 = 666$ ק"מ
- ב- מסוף 30 עד סוף 35 $= 111 \times 5 = 555$ ק"מ
- ג- עד 30 עד 36 $= 111 \times 7 = 777$ ק"מ
- ד- מהתחלת 30 עד התחלת 35 $= 111 \times 5 = 555$ ק"מ

אבל כאמור, הרמב"ם לא מתייחס לגבולות. בנוסף, הוא קורא לירושלם 32 מעלות ולא מדיין ל-31.777. 32 מעלות מתייחס לחולון במדויק.

מה כתוב בפרשת מסעי?

במדבר פרק לד

- (א) וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל מֹשֶׁה לֵאמֹר:
- (ב) צוֹ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם כִּי אַתֶּם בָּאִים אֶל הָאָרֶץ כְּנָעַן זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּפְּלוּ לָכֶם בְּנַחֲלָה אֶרֶץ כְּנָעַן לִגְבֻלְתֶּיהָ:
- (ג) וְהָיָה לָכֶם פָּאֵת נֹגֵב מִמִּדְבַּר צֶן עַל יְדֵי אֲדוֹם וְהָיָה לָכֶם גְּבוּל נֹגֵב מִקְצֵה יַם הַמֶּלַח קִדְמָה:
- (ד) וְנִסַּב לָכֶם הַגְּבוּל מִנֹּגֵב לַמַּעֲלָה עֶקְרֵבִים וְעָבַר צָנָה <וְהָיָה תוֹצְאָתוֹ מִנֹּגֵב לַקֹּדֶשׁ בְּרִנֵּעַ וַיֵּצֵא חֲצַר אֲדָר וְעָבַר עֲצֻמָּנָה:
- (ה) וְנִסַּב הַגְּבוּל מִעֲצֻמֹּן נַחֲלָה מִצְרִים וְהָיָה תוֹצְאָתוֹ הַיָּמָה:
- (ו) וְגְבוּל יָם וְהָיָה לָכֶם הַיָּם הַגָּדוֹל וְגְבוּל זֶה יְהִיָּה לָכֶם גְּבוּל יָם:
- (ז) וְזֶה יְהִיָּה לָכֶם גְּבוּל צֶפֶן מִן הַיָּם הַגָּדֹל תִּתְּאוּ לָכֶם הַר הַהָר:
- (ח) מֵהָר הַהָר תִּתְּאוּ לְבֵא חֲמַת וְהָיָה תוֹצְאָתָהּ הַגְּבֹל צִדְדָה:
- (ט) וַיֵּצֵא הַגְּבֹל זַפְרָנָה וְהָיָה תוֹצְאָתוֹ חֲצַר עֵינָן זֶה יְהִיָּה לָכֶם גְּבוּל צֶפֶן:
- (י) וְהַתְּאֵיִתִּים לָכֶם לִגְבוּל קִדְמָה מִחֲצַר עֵינָן שְׁפִמָּה:
- (יא) וַיֵּרֶד הַגְּבֹל מִשְׁפָּם הַרְבֵּלָה מִקְדָּם לַעֲיִן וַיֵּרֶד הַגְּבוּל וּמַחָה עַל כְּתָף יָם כְּנָרֶת קִדְמָה:
- (יב) וַיֵּרֶד הַגְּבוּל הַיַּרְדֵּנָה וְהָיָה תוֹצְאָתוֹ יַם הַמֶּלַח זֹאת תְּהִיָּה לָכֶם הָאָרֶץ לִגְבֻלְתֶּיהָ סָבִיב:
- (יג) וַיֵּצֵא מֹשֶׁה אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּתְּנָחֲלוּ אֹתָהּ בְּגוֹרֵל אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה לָתֵת לְתַשְׁעֵת הַמִּטּוֹת וְחֻצֵי הַמִּטָּה:
- (יד) כִּי לָקְחוּ מִטָּה בְּנֵי הָרָאוּבִי לְבֵית אֲבֹתָם וּמִטָּה בְּנֵי הַגָּדִי לְבֵית אֲבֹתָם וְחֻצֵי מִטָּה מִנָּשָׁה לָקְחוּ נַחֲלָתָם:
- (טו) שְׁנֵי הַמִּטּוֹת וְחֻצֵי הַמִּטָּה לָקְחוּ נַחֲלָתָם מֵעֶבֶר לַיַּרְדֵּן יִרְחוֹ קִדְמָה מִזְרָחָה: פ

תרגום יונתן על במדבר פרק לד פסוק א

- (א) ומליל י' עם משה למימר:
- (ב) פקיד ית בני ישראל ותימר להון ארום אתון עלין לארעא דכנען דא ארעא דתתפליג לכון באחסנא ארעא דכנען בתחומהא:
- (ג) ויהוי לכון תחום דרומא מן מדברא דציני טור פרזלא על תחומי אדום ויהוי תחום דרומא מן סיפי ימא דמלחא מדינחא:
- (ד) ויקיף לכון תחומא מן דרומא למסיקתא דעקרבים ויעיבר לציני טור פרזלא ויהון מפקנוי מן דרומא לרקם גיאה ויפוק לטירית אדריא ויעיבר לקיסם:
- (ה) ויקיף תחומא מקיסם לנילוס דמצרא ויהון מפקנוי למערבא:

(ו) ותחום מערבא ויהוי לכוּן ימא רבא אוקיינוס ותחומיה הינון מי בראשית עם מיא קדמאין דהוון בגויה אבירוי ופרכידי כרכוי ומדנתיה ניסוי ומחוזי ספינתיה ואלגותיה דין יהוי לכוּן תחום מערביא:

(ז) ודין יהוי לכוּן תחום צפונא מן ימא רבא תכוונן לכוּן לטוורוס אומנוס:

(ח) מטוורוס אומנוס תכוונן לכוּן מעלך לטבריא ויהון מפקני דתחומא מן תרי ציטרוי מכוונין לכרכור דבר זעמה ולכרכור דבר סניגורא ודווקינוס ותרנגולא עד קסרין מעלך לאבלס דקילקאי:

(ט) ויפוק תחומא לקרן זכותא ולגבתא דחטמונא ויהון מפקני לכיריא דבית סכל ולמציעות דרתא רבתא דממצעא בין טירת עינוותא לבית דרמשק דין יהוי לכוּן תחום צפונא:

(י) ותכוונן לכוּן לתחום מדינחא מטירת עינוותא לאפמיאה:

(יא) וייחות תחומא מן אפמיאה לדפני מן מדנח לעינוותא וייחות תחומא למערת סניאס

וממערת סניאס ייחות תחומא לטור תלגא ומטור תלגא ייחות תחומא לעינ ומעינ ייחות

תחומא ויסב מישריא מישר נחלי ארנונא וייתי למדברא וציני טור פרזלא מי מצותא אבלו ודמוכא סמיך לגניסת כרך מלכותהון דאדומאי אחסנות שיבט ראובן וגד ופלגות שיבט מנשה וייחות תחומא ויקיף לתחום ימא דגניסר ממדינחא:

(יב) וייחות תחומא ליורדנא ויהוון מפקני לימא דמלחא ריקם גיעה מן דרומא טוורוס אומנוס מן צפונא ימא רבא מן מערבא ימא דמלחא מן מדינחא דא תהוי לכוּן ארעא דישראל למצרני תחומאה חזור חזור:

(יג) ופקיד משה ית בני ישראל למימר דא ארעא דתחסנון יתה בעדבא דפקיד יי למתן לתשעת שבטין ופלגות שבטא:

(יד) ארום קבילו שבטא דבני ראובן לבית אבהתהון ושבטא דבני גד לבית אבהתהון ופלגות שבטא דמנשה קבילו ית אחסנתהון:

(טו) תרין שבטין ופלגות שבטא קבילו אחסנתהון מעברא ליורדנא מדינחא:

יונתן בן עוזיאל מוסיף הרבה נקודות ציון עבור זיהוי הגבולות. אבל לרובם אין לנו שום ראיות והוכחות איפוא הם. אפילו אנחנו לא בטוחים מה היה התוואי המדויק של הירדן. אנחנו גם לא יודעים במדויק את תחומי ים המלח. לכן אנחנו יכולים לזהות את מהלכי קו הגבול רק בערך. בוודאי לא כמו שפסקו הלכות שמיטה בתשס"א על ידי רכב עם מכשיר GPS באמצע שדות מלפפונים בנגב.

הגבול הדרומי מתחיל בקצה התחתון של ים המלח. נסמן את הנקודה הזאת פחות או יותר. עוברים מדבר צין שאין לנו אפשרות לזהות רק שזה על יד אדום שגם אדום אין לנו אפשרות לזהות עדיין. הגבול הולך מערבה עם נטיה דרומה. אנו מגיעים ל"מעלה עקרב"ם". יונתן בן עוזיאל קורא לזה "מסיקתא דעקרב"ם". היות וגם הרומאים וביזנטים קראו לזה "מעלה עקרב"ם", אני מרשה לעצמי לזהות נקודת הגבול לרגל הרכס של מה שנקרא היום "מעלה עקרב"ם".

צנה (י.ב.ע. ציני טור פרזלה) (קדש ברנע (י.ב.ע. רקם גיאה) (חצר אדר (י.ב.ע. טירת אדריא (אני לא מזהה).

"ועבר עצמונה". כאן י.ב.ע. מתרגם "ויעביר לקיסם". במהלך הגבול מערבה עם נטיה דרומה אנו מגיעים למקום שנקרא היום "קוסימה". היות ואנו לא מזהים מקומות לפי שמות ערביים, אין לנו שום ראיה שקוסימה הוא קיסם או עצמונה. אבל כאן יש לנו עזרה מרבי סעדיא גאון. הגאון מסביר (ה) וְנִסְבַּ הַגָּבול מֵעֶצְמוֹן נַחֲלָה מִצְרִים וְהָיָה תוֹצְאָתוֹ הַיָּמָה: "לנחל מצרים, ועדי אל-עריש". רבי סעדיא גאון נותן לנו את הנקודה הדרומית ביותר של קו הגבול הדרומי שעצמונה, קיסם-קוסימה והתחלת ואדי אל-עריש נמצאים באותו מקום. ויש לנו הנקודה הדרומית ביותר של הגבול הדרומית של ארץ ישראל. זה ברור כשרבי סעדיא אומר "לנחל מצרים, ועדי אל-עריש" הוא לא מתכוון שנחל מצרים הוא נחל אל-עריש (נסביר בהמשך את הרדב"ז ואת הכפתור ופרח) אלא הנקודה האחרונה אל נחל מצרים. נקודה זאת נמצאת בקו רוחב 30.667.

סוף הגבול של ארץ ישראל הדרומי בנקודה המערבית ביותר שלו הוא נחל מצרים. אבל מה זה בדיוק נחל מצרים? תרגום יונתן (יונתן בן עוזיאל) תרגום ירושלמי, רש"י, תוספות, רשב"ם, אבן עזרא, רד"ק, מצודת ציון, כולם אומרים כמה פעמים ובמפורש שנחל מצרים הוא הנילוס.

כנגד כולם אומר הרדב"ז שנחל מצרים הוא וואדי אל-עריש. איך הרדב"ז יכול לחלוק על כולם ואפילו רוצה להגיד שזה דעתו של רבי סעדיא גאון.

הנילוס היום מתפצל לשתי זרועות - ה"דומיאט" (Damiett) וה"ראשיד" (Rosseta). לאט לאט נסתם ה"דומיאט" וה"ראשיד" מתחזק. בימי בית שני היו שבעה זרועות לנילוס בדלתא. השמות בלועזית - ממערב למזרח Canopi, Bolbitine, Sebenny, Phatnit, Mendesia, Taniti, Pelusia הוא ה"רוזטה" וה"פטניט" הוא ה"דומיאט". השביעי, המזרחי ביותר, ה"פילוסית", עברת מ"אסמעיליה" עד "פילוסין". המקום הזה - "פילוסין" - ידוע. השם הזה שימש ליוונים, הרומאים, והביזנטים. הערבים קוראים למקום עד היום, "באלוזה". המקום הזה נמצא מזרחה לתעלת סואץ קרוב לחוף ים התיכון בתוך איזור של רקק.

כדי להבין את הרדב"ז חייבים לדעת שהוא הכיר רק שתי הזרועות של הנילוס שהם במרכז הדלתא. בימיו, כמו בימינו, לא היה הזרוע השביעית של הנילוס שהגיעה עד פילוסין-רעמסס. בנוסף, מאז פרעה נכה כבש את ארץ ישראל בסוף בית שני, הגבול ה"בינלאומי" של מצרים היה נחל אל-עריש.

שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב אלפים רוד"ה שאלת אודיעך
..... כי מצרים אשר יצאו ממנה ישראל היתה מאותה צד של נילוס ועד היום יש שם בנינים גדולים ואומרים העכו"ם שהוא מצרים הראשונה ונילוס נמשך מהדרום אל הצפון ונחלק, חלק ממנו יורד לצד אסכנדריא ונכנס לתוך הים וחלק ממנו יורד לדמיאט היא כפתור ומתעקם ויורד ונכנס בים ואין בין כפתור לנחל מצרים אלא מהלך ג' ימים ואם היה חפץ להוליכם דרך ארץ פלשתים היה מעבירם את הנילוס לצד צפון ופניהם אל הצפון אבל לא עשה כן אלא העבירם לצד הדרום ופניהם.....".

היות והרדב"ז ידע רק מהזרועות, ה"ראשיד" וה"דמיאט" וברור שלא אחד מהם הוא נחל מצרים לא היה לרדב"ז ברירה אלא לחפש איזה שהוא וואדי לכוון ארץ ישראל. לכן הוא קבע שוואדי אל-עריש הוא נחל מצרים. אבל אם הוא היה יודע מיתר הזרועות כולל הפילוסית, הוא לא היה מתייחס לוואדי אל-עריש.

אנו שיודעים שהיו שבע זרועות של הנילוס, חייבים לזהות המזרחי ביותר הזרוע ה"פילוסית" כי הוא נחל מצרים.

האם יש אפשרות לזהות היום את התוואי של הזרוע הפילוסית? בשנת תשל"ג - תשל"ג משלחת גיאולוגית מישראל חיפשה ומצאה את התוואי עד לתעלת סועץ. מתוך הנראה בצילומי אוויר ולווין אפשר היה לזהות את התוואי. עבודה מדויקת בקרקע אימת את המיקום. רוחב הזרועת הפילוסית הי' כ' 80-100 מטר. הזרועה עוברת דרומה (ואולי גם צפונה) לתל אל-פרמה, ומעבר לזה נעלמה. תל-אל פרמה מזוהה כ"פילוסין". אני לא רוצה להסתמך על "המקובל" היום אבל ברור ש' רעמסס-פילוסין נמצא שמה באיזור. הקצה המערבית של הזרועה נגמרה בצד המזרחי של תעלת סועץ. מעניין שבדיוק בנקודה הזאת בצד המערבי נמצאת תעלת ההשקיה המלאכותית שנקראת "באחר-אל-באקר". קשה להגיד שזה ההמשך של הזרוע הפילוסית כי כל הצד המערבי של תעלת סועץ השתנתה בידי אדם במשך הדורות ולכן אי אפשר לזהות שום דבר טבעי. בנוסף, כל איזור הדלתא מאלכסנדריה עד ברדוויל נמצאת במצב של שינויים תמידיים בגלל שפכי הנילוס וזרמי הים התיכון. (ראה

מפה מצורפת שנעשתה על ידי הגיאולוג שבדק וזיהה את התוואי הקדום של בזרועה הפילוסית.)

יונתן בן עוזיאל קורא לרעמסס - "פילוסין". רעמסס בארץ גושן. (רש"י בראשית פרק מז פסוק יא) רעמסס - מארץ גושן היא. (רש"י בראשית פרק מז פסוק כז) וישב ישראל בארץ מצרים - והיכן, בארץ גושן, שהיא מארץ מצרים:

לסיכום: הזרוע השביעית של הנילוס (שנסתם בינתיים) הגיע עד לגושן- רעמסס. למרות שגושן ניתן לשרה אמינו מאת פרעה, (פרקי דרבי אליעזר פרק כ"ו-) - "ר' יהושע בן קרחא אומר שרה היתה אשת פרעה מאהבתו אותה כתב לה בשטר כתובתה כל ממונו בין כסף בין זהב בין עבדים וקרקעות וכתב לה את ארץ גושן לאחוזתה לפיכך ישבו בני ישראל בארץ גושן בארץ שרה אמם." זה עדיין היה נחשב מצרים וישראל היו בגלות מצרים. אבל הזרוע הזו של הנילוס היה עתיד להיות הגבול בין ארץ ישראל ומצרים. הנילוס שהראשונים מדברים עליה הוא הזרוע השביעית שאיננו היום וגם לא היה בימי הרדב"ז. בשנת 1970-1973 זוהה התוואי על ידי גאולוגים ישראלים. כל הניתונים מתאימים לכל הנאמר בחז"ל וראשונים.

הדיון ברדב"ז על שימוש בנילוס לטבילת נשים תלוי בגשמים שמעלים את המפלס והמים שמגיעים ממי תהום (רבה?) ולא שייך לדיון שלנו.

המפה המצורפת נעשתה על ידי שני גיאולוגים, א. סנה (DEPARTMENT OF GEOLOGY RENSSELAER POLYTECHNIC INSTITUTE TROY NEW YORK) וטוביה ויסברוד, גיאולוג ירושלמי בשנת 1973.

המאמר מופיע ב' "science" volume 180 pp/59-61 בשם:
Nile Delta: The Defunct Pelusiac Branch Identified

הזרוע הפילוסית שהיא נחל מצרים המקורית, שאפשר לזהות עד לתעלת סואץ מגיע עד פילוסין שהיה פעם על חוף ים התיכון. וזה הכוונה שנחל מצרים נשפך לים הגדול. במשך השנים התקדם החוף צפונה עקב השפעת זרמי הים.

הנחל היה מגיע לאיזור תעלת סואץ. ההמשך נעלם עקב עבודות חקלאיות ובניה בכל הדלטה. ברם נרמז בכל זאת המשך דרומה לאיסמעיליה ומשם לקהיר. באיסמעיליה יש פניה מערבה.

היות וזיהנו עצמונה-קוסימה והתחלת וואדי אל-עריש כנקודה הדרומית ביותר של הגבול הדרומי בכיוון מערבה, ובקו רוחב 30.667 אם ממשיכים קו הגבול לפי הנ"ל אנו מגיעים לאיסמעיליה בקו רוחב 30.593.

הכל מתאים וזה יותר טוב מהניחושים של החוקרים הנוצרים ומשכילים.

בזה השלמנו הצעתי לקו דרומי של גבול ארץ ישראל. לכל יתר הרעיונות אין שום הוכחות. אני בטוח שגם הרדב"ז היה מסכים לנ"ל לו הוא היה יודע מהשבע זרועות ולא היה צורך לחלוק על חז"ל וכל הראשונים ואחרונים.

הסברנו את הכפתור ופרח בחלק ראשון ממאמר זה.

126

הגבול המערבי לפי מסעי

במדבר פרק לד

(ה) וְנָסַב הַגִּבּוֹל מֵעֶצְמוֹן נַחֲלֵה מִצְרַיִם וְהָיָה תוֹצְאָתוֹ הַיָּמָה:

(ו) וּגְבוּל יָם וְהָיָה לָכֶם הַיָּם הַגָּדוֹל וּגְבוּל זֶה יְהִיָּה לָכֶם גְּבוּל יָם:

(ז) וְזֶה יְהִיָּה לָכֶם גְּבוּל צָפוֹן מִן הַיָּם הַגָּדוֹל תִּתְּאוּ לָכֶם הַר הַהָר:

אני לא אכנס למחלוקת בין רבי יהודה ורבנן אם מותחים קו בין נחל מצרים להור ההר או הקו הולך מערבה עד גיברולטר. תפסת מיעוטה תפסת ונגיד שהמים הטריטליום של ארץ ישראל הוא בתוך הקו בין נחל מצרים להור ההר.

הגבול הצפוני לפי מסעי

יונתן בן עוזיאל קורא להור ההר – "טורי אמנוס".

איפוא זה הור ההר שנקראת טורוס אמנוס? לכל בליטה בחוף לבנון מראש הנקרה עד לטורקיה יש מישהו שמנחש שמצא את הור ההר. לי אין שום דבר מלבד חז"ל וראשונים.

ספר דברי הימים א פרק יג

(ה) וַיִּקְהֵל דָּוִד אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל מִן שִׁיחֹר מִצְרַיִם וְעַד לְבָא חֶמֶת לְהָבִיא אֶת אֲרוֹן הָאֱלֹהִים מִקְרִית יַעֲרִים:

תרגום יונתן על דברי הימים א פרק יג פסוק ה

(ה) וכנש (ס"א ואכנש) דוד ית כל ישראל מן נילוס דמצרים עד מעלן *לאנטוכיא* לאעלאה ית ארונא ד"י מן קרית יערי

תרגום יונתן על במדבר פרק לד פסוק ח

(ח) מטוורוס אומנוס תכוונון לכוון מעלך *לטבריא* ויהון מפקנוי דתחומא מן תרי ציטרוי מכוונין לכרכור דבר זעמה ולכרכור דבר סניגורא ודוקינוס ותרנגולא עד קסרין מעלך לאבלס דקילקאי:

תרגום ירושלמי על במדבר פרק לד פסוק ח

(ח) מטוורוס מנוס תכוונון לכוון למעלי *אנטוכיא* ויהון מפקנוי תחומא דאוולס דקילקאי

רש"י במדבר פרק לד פסוק ח ד"ה (ח) מהר

מהר ההר - תסבו ותלכו אל מצר הצפון לצד המזרח ותפגעו בלבא חמת, זו אנטוכיא:

רש"י ירמיהו פרק נב פסוק ט ד"ה (ט) רבלתה

רבלתה - היא אנטוכיא:

רש"י יחזקאל פרק יא פסוק י ד"ה (י) על

על גבול ישראל - בסוף הגבול והיא רבלה ארץ חמת היא אנטוכיא שם נשפט צדקיהו ביד נבוכדנצר כמו שנא' בספר (מלכים ב כה) שם שחט את בניו שם נקר

רש"י עמוס פרק ו פסוק ב ד"ה חמת - אנטוכיא

חמת - אנטוכיא:

חמת = אנטוכיה, הור ההר = טורוס אמנוס. היות ואנחנו יודעים איפוא זה אנטוכיה, אנו גם יודעים איפוא זה הור ההר וחמת. על כן אנו יודעים איפוא זה הגבול הצפוני. כאמור לעיל אנו לא צריכים לדייק אל המיקום.

לכן אנו יכולים לזהות את ה"פרת" בצפון. אין לנו צורך להסתבך עם הפרת בעירק שזה במזרחו של ארץ ישראל. יש לנו רק לעיין בכל מפה ואנו רואים אנטוכיה, קרוב לחוף בים במערב ולכוון מזרח אנו פוגשים הפרת שיורד דרומה מטורקיה, פונה מזרחה דרך אגם אסאד"טבקה" למרחק של כ'150 קילומטר ואחר כך פונה מחדש דרומה. כאן אנו רואים את הפרת בצפון באותו קו רוחב של אנטוכיה והור ההר. זה פשוט – "הפרת בצפון".

כבר לא משנה לנו המיקום המדויק של יתר השמות. מספיק לנו לדעת שיתר המקומות בחומש ובתרגום נמצאים באותו איזור.

לכן אין קושי להבין הכתוב בדברי הימים.

ספר דברי הימים א פרק יג פסוק ה

(ה) וַיִּקְהַל דָּוִד אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל מִן שִׁיחֹר מִצְרַיִם וְעַד לְבָא חֶמֶת לְהָבִיא אֶת אֲרֹן הָאֱלֹהִים מִקְרֵית יַעֲרִים:

תרגום יונתן על דברי הימים א פרק יג פסוק ה

(ה) וּכְנַשׁ (ס"א ואכנש) דוד ית כל ישראל מן נילוס דמצרים עד מעלן *לאנטוכיא* לאעלאה ית ארונא ד"י מן קרית יערים כל ארץ ישראל מהדרום עד לצפון.

הגבול המזרחי - לפי מסעי

הגענו לקו הפרת בתור הנקודה הצפונית של גבול מסעי. מאיזה נקודה בפרת פונה קו הגבול מהמזרחי לכוון דרום? אורך הפרת בצפון כלל אגם אסאד (טבקה) הוא בערך 150 קילומטר. לפי הכלל של "תפשת מיעוטה תפשת" אני אתחיל הנקודה המזרחית ביותר של קו הגבול הצפוני בקצה המזרחית של אגם אסאד (טבקה).

סימן של הגבולות יש לנו לפי הפסוק בתהלים (כ"ד כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה) תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף עד עמוד ב

כי אתא רב דימי א"ר יוחנן, מאי דכתיב: +תהלים כ"ד+ כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה? אלו שבעה ימים וארבעה נהרות שמקיפין את ארץ ישראל, ואלו הן שבעה ימים: ימה של טבריא, וימה של סדום, וימה של חילת, וימה של חילתא, וימה של סיבכי, וימים אספמיא, וימים הגדול; ואלו הן ארבעה נהרות: ירדן, וירמוך, וקירומיון, ופיגה

טבריא = כנרת

סדום = ים המלח

סיבכי = החולה (לפני הייבוש)

ים הגדול = ים התיכון

אספמיא = יש גרסות אחרות כמו פמיא, בניאס, אפמיא

חילת – חילתא = יש עוד כמה צורות של כתיבת שמות אלו אבל לא מצאתי התיחסות עליהם בספרות שלנו. לכן אני אנסה לחפש שלושה ימים בגבולות ארץ ישראל.

1- אגם אסאד (טבקה) בתוך הנהר פרת. לכן הפרת לא נחשב כאחד ארבעת הנהרות. וזה עוד סיבה שאני קובע שפינה צפונית מזרחית של הגבול הוא רק באגם ולא לאורך הנהר פרת.

2- ימית חומס. למרות שהימית הזאת הוא חלק של האורנטיס-עסי, הוא על הגבול ורק ממנו הלאה צפונה נחשבת האורנטיס כנהר של הגבול.

3- לא מצאתי עוד ים מסביב לגבולות. ייתכן שהימית וביצות בין חלב ואגם אסאד פעם היה "ים" אבל אני לא רוצה לקבוע משהו שאין לי ראיה מוצקת. ימים באיזור הדלתה במצרים נחשבים בתוך ים הגדול.

קבעתי ים סיבחי לחולה לפי הגמרא בבכורות:
תלמוד בבלי מסכת בכורות דף נה עמוד א
תניא נמי הכי: ירדן יוצא ממערת פמייס, ומהלך בימה של סיבכי, ובימה של **טבריא**, ובימה של **סדום**, והולך ונופל לים הגדול,

ארבעת הנהרות, : ירדן, וירמוך, וקירומיון, ופיגה מוכרים:

ירדן = ירדן

ירמוך = ירמוך

קירמיון = אורנטיס (עסי) החלק שהולך צפונה מימית חומס עד אנטיוך.
פיגה = נהר ה"ברדה" שבדמשק שנקראת במלכים ב' ה' יב - אמנה-פרפר

כל יתר הנהרות בארץ ישראל לא נמצאים בקרבת הגבולות. היבוק לא נחשב מפני שגבולות מסעי לא כוללים עבר הירדן.

לפי כל הנ"ל הגבול המזרחי שבפרשת מסעי מתחיל באגם אסאד, עובר באלכסון לנהר אורנטיס-עסי לפני הפניה מערבה לכוון חמה ויורד דרומה עד לרגלי רכס ההרים שנקראת "מול הלבנון". ממשיכים אם הקו לרגלי ההר עד לנהר ברדה שגובל בדמשק. דמשק מחוץ לגבולות הארץ. בגבול יורד דרומה עד לירמוך בקצה הדרומי של הכנרת, ונפגש אם הירדן. הגבול יורד אם הירדן עד ים המלח.

הנה גבולות ארץ ישראל לפי פרשת מסעי.

